

РАҲМАТ ФАЙЗИЙ

СЕН ЕТИМ ЭМАСАН

КИНОПОВЕСТЬ

Бепоеён, қорамтир осмон. Паға-паға булутлар бир-бирини қувиб, қуюқлашиб боради. Қуюқлашади-ю, осмон торлик қилиб нолигандай бир ерда тўхтаб, мотамсаро сукут сақлайди. Қорамтир осмон...

Шу пайт фашист самолёти қора чақмоқдек булутни ёриб, пастга шўнғийди. Унинг даҳшатли овози еру кўк сукутини чил-чил қилиб, тобора зўрая боради ва ниҳоят кучли портлаш бу овозни ютиб юборади. Сал ўтмай яна самолёт шўнғийди, еру кўк ларзага келади, яна портлаш...

Онда-сонда дарахтлар қаққайган, узоқда уйлар кўриниб турган кенг кўкаламзор ялангликни кесган сўқмоқда боласини бағрига босиб олган аёл қўрқув билан қочиб, чопиб кетади. Шамол дуррасини учириб юборган, олатароқ сочлари тўзгиган бу хотиннинг кўзларида ва вужудида даҳшат, қўрқув...

Самолётдан ёғилиб, ерни чўқиляётган ўқлардан бири хотинга тегаети. Аёл боласини қаттиқроқ бағрига босаети, тўхтаети. Кейин оёқлари қалтираб, бир-икки одим ташлаети-да, қайин дарахтига суяниб йиқилаети.

Яна самолёт кўринаети. Дарахтзор ёнидаги сайхонликда чопиб бораётган бола овози борича қичқираети. Самолёт пастга шўнғийди. Бола додлаб йиқилаети.

Самолёт йиртқич ҳайвондай йўл ёқалаб бораётган жажжи қизни қувлаети. Самолётнинг қоп-қора кўланкаси қизнинг устига тушади, тушади-ю, қизнинг гавдаси ер бағирлаб қолади, сўнгги даъфа «ойи!» деб қичқираети.

Бурқсиб ёнаётган уй. Кўланкадан қочаётган бола қўрқув билан «ойи!» деб додлайди.

Танклар бостириб келади. Болалар «ойи!» деб қичқирашади.

Бугдойзор ўт ичида. Бир тўда боланинг «ойи!» деб йиглаб, чуввос солгани эшитилади.

Халқнинг фашист босқинчиларига бўлган ғазаб ва нафратини акс эттирувчи музика садолари янграйди. Бомбаларнинг портлаши, ўт ичида қолган шаҳар, қишлоқлар, кўчаларда тўда-тўда болалар, хотинлар, кексаларни кўрамиз.

Йўлларда болалар, машиналарда болалар, араваларда болалар... Ифлос, кийимлари йиртилган, ярадор болалар...

* * *

Қорамтир осмон ёришиб, тиниқ кўкда оқ булут парчалари кўринади. Музика садоси узоқлашиб тинади. Осмонда учиб бораётган тўрғайларнинг сайраши эшитилади. Кўкда сузиб юрган булутлар устида қуйидаги сўзларни ўқиймиз:

Бу киноповесть Улуғ Ваган уруши йилларида фашист босқинчиларига қарши олиб борилган жангларда ҳалок бўлганларнинг етим қолган болаларидан ўн тўрт норасидани — турли миллат ўғил-қизларини ўз тарбиясига олган тошкентлик темирчи Шоаҳмад Шомаҳмудов оиласига бағишланади.

Бағишловнинг сўнгги сатрлари тугаши биланоқ хотин кишининг юракларни эзувчи йиғиси, йиғи аралаш унинг сўзларини эшитамиз:

— Болагинам, мени ташлаб қаёққа кетяпсан?..

Пастаккина девор. Икки тавақали кўча эшик очилади. Қотмадан келган баланд бўй, олов яллиғидан юзлари қорайган, бароқ қош, кўринишидан элликлардан ошган, оғир табиатли киши — Маҳкам ака ўғли Ботирнинг юкларини кўтариб, эшикдан чиқиб келади. Кетидан озгин, қорачадан келган хотини — Ботирни қучоқлаб олган Фотима опа чиқади. У ўғлини бағридан қўймайди... Йиғи аралаш шиддат билан дейди:

— Мени ҳам олиб кет!..

— Ойи!.. Ойижон! Қўйинг, йиғламанг...

Қўшни эшикдан чиққан чол оҳиста одим ташлаб уларга яқинлашади. Юракларига таскин бермоқчи бўлиб, отага, онага бир қараб олади-ю, ҳеч нарса деёлмай бошини эгади. Нима ҳам дея оларди у? Кўчанинг нариги бетидан чошиб келган қиз бола, Ботирнинг ёнига келиб таққа тўхтади, кўзларини жавдиратиб қотиб қолади. Ён эшикдан тўладан келган, барваста аёл чиқиб келади... Бир нафас ичида Ботир ва унинг онасини одамлар ўраб олишади... Уларнинг чеҳрасида ачиниш, ғамгинлик... Тўпланганлар орасидан шунчаки йиғи овозини эшитиб чиққанлар ҳам йўқ эмас.

Фотима опа йиғидан ўзини босолмайди. Ўғлини бағридан қўймайди.

Ботир қўшнилари олдида ўзини ноқулай сезиб, онасининг қўлларини бўйнидан олмоқчи бўлади. Турганларга ишора қилади:

— Бўлди, ойижон, қўйинг... Йиғламанг! Хайр!

Маҳкам ака «бўлди» дегандай хотинига қарайди. Фотима опа ноилож ўғлини бағридан бўшатади. Ботир дадасига ўгирилади:

— Хайр, дада. Қолаверинг. Ойимларни овутинг!

Ота-бола юзма-юз тикилиб қолишади. Худди шу дақиқани бир умр эсларида сақлаб қолишга урингандек бир-бирларидан кўз узишолмайди.

Маҳкам ака ўғлини бағрига босиб, қаттиқ қучоқлайди. Кўз ёшини унга сездирмаслик учун тескари бурилади.

— Хайр, ўғлим. Омон бўл! — дейди ўпкаси тўлиб.

Ботир юкини елкага олиб, тез юриб кетади.

Қўшни хотинлар Фотима олани ўраб олиб, уни юпатишади. Ён қўшнисини барваста аёл Бувниса хола пинагини бузмай баралла дейди:

— Йиғининг фойдаси борми, айланай? Кўпга келган тўй. Битта сизнинг ўғлингизмас-ку.

Фотима опа унинг гапини эшитмайди. Дув-дув оқаётган ёшлари орасидан ўғлига тикилганча қотиб қолади. Унинг кўзлари, юзлари, бутун вужудини ҳозир жумлаи жаҳондаги барча оналарга тушунарли ва таниш бўлган ҳаяжон ва қўрқин туйғуси чулғаб олган эди. Бирдан у ўғлини тағин бир нафасгина бўлса ҳам тўхтатиб туриш, унинг дийдорига тўйиш иложи топилганидан қувониб, овози борица қичқиради:

— Ботиржон, болам, шафтоли эсимдан чиқибди.

Ботир тўхтайтиди. Орқасига қайтади. Она ҳам қулоч ёзиб, ўғли томон боради:

— Ма, муздаккина. Ўртоқларинг билан еб кетарсан...

Ботир шафтоли солинган саватчани олиб, ерга қўяди. Онасига бир нафас тикилиб туриб, гўдак вақтдагидек унинг бағрига отилади, маҳкам қучоқлайди. Упкаси тўлиб келади-ю, ўзини босади.

Ботир онасини бағридан бўшатиб, саватчани олади. Эшиги олдида турганларга яна бир қўл силкиб хайрлашади. Кўчанинг ўртасидан юриб бораркан, икки ёнда қатор ўсган тераклар ҳам баргларини шитирлатиб, у билан хайрлашаётгандай бўларди.

* * *

Терак шохларида қолган сап-сариқ япроқлар танасидан жудо бўлиб, эринчоқлик билан ҳавода муаллақ ўйнар, кейин оҳиста пастга тушиб, намиққан тош кўчага чиппа ёпишиб қоларди. Дарахтлар яланғоч бўлиб, ўз ҳуснини йўқотган, энди улар шивирлашиб, ўзаро суҳбат қуришмасди. Фотима опа ўғлини кузатган кўчанинг кўриниши ҳам анча ўзгарган. Ботир кетганидан буён ширин хотира ва ғалати тушлар, умид ва нонуmidлик билан тўла бўлган қанчадан-қанча қайғули соғиниб кўз тикилган куну тунлар ўтиб кетди. Фотима опа бўлса ҳамон кутади...

Мана у ҳозир ҳам остонада ёлғиз ўтирибди. Шол рўмолига ўралиб олганича қимир этмай, кўчага хомуш тикилиб ўтирибди.

Кўчадан йўловчилар — ҳар бирининг чеҳрасида ўз дарди, қайғу-алами, аммо ҳаммаси юрт ташвиши билан яшаётган ёшу қарилар, якка-ёлғизлар, ҳамроҳлар ўтиб боришарди. Уларнинг ўзаро суҳбати юлиниб-юлқиниб Фотима опа қулоғига чалинарди.

— Кеча Смоленскни айтишган эди, эртагачи... — дерди асабийлашиб кекса ҳарбий киши ҳамроҳига.

— ...Уч жонга бир қадоқ нон нима бўлади... Уйланг... — дерди ўтиб бораётган аёл ёнидагисига.

Кўчадан бир тўда болалар чоғиб ўтишади.

— Биласанми, Бахтиёрнинг дадаси ким? Сержант!

— Ол-а, Лейтенант-ку. Уз кўзим билан кўрганман.

Енгил шабада қаердандир радио дикторининг овозини олиб келади:

«...Тўртта танк... Гранаталар ташланди!.. Қаҳрамонларча ҳалок бўлди...»

Фотима опа кўчада узоқларга тикилганича ўтирарди. У, эрининг келганини, тепасида турганини ҳам пайқамайди. Чақирганидагина чўчиб тушади.

— Ие, дадаси,— деганича ўрнидан туради,— кеч қолдингизми бугун?

— Ҳалиям шу ўтиришми?

— Нима қилай? Не иложим бор...

Улар ҳовлига киришади. Супа ёнидан ўтиб, айвонга чиқишади.

— Ҳовли ўлгурам шунча ҳувуллайдим. Ютаман дейди-я. Бирам совуқки...

Ҳориб-чарчаган Маҳкам ака кўрпачага ўтиради, Фотима опа сандиқдан мўйна қулоқчинни олиб, эрига кўрсатади:

— Ямаб қўйдим. Юборсакмикан дейман. Кияр-а?

— Еш болами ўғлинг. Кичкина келади энди бу. Сигмайди.

— Бўлмаса бозорга тушиб, сигадиганини оламан.

— Ҳожати йўқ. Ҳамма нарсаси бор. Кийимлари бут.

— Борликка бордир-а... Фақат она, онаизорининг меҳри йўқ-да...

Фотима опанинг ўпкаси тўлади,— қаерларда юрганикин, болагинам?..

— Ҳа, сендаги меҳр бамисоли дарёдаги сувдек— йигирмата ўғилнинг қалбини суғорсанг бўлади. Ҳам-масига етади.

— Кошкыйди. Қани, биттасиям йўқ,— дейди хўрсиниб Фотима опа.

Икковлари ҳам ўз ўйлари билан жим қолишади.

Кўча девор орқасидан болаларнинг шовқин-сурони эшитилади.

— Ур, Фаттоҳ, дарвозага ур!

Бирдан тунуканинг тарақлагани эшитилади. Томнинг тарнови кўчиб, ерга тушади. Маҳкам ака ирғиб ўрнидан туради, кўчага чиқиб кетади. Бир оздан кейин ҳовлига кирмайман деб тихирлик қилаётган бир боланинг қўлидан ушлаб, бошлаб киради.

— Амаки, билмай қолдим, футбол ўйнаётган эдик,

жон амаки, энди қилмайман,— бола шундай деб ҳўнграб йиғлаб юборди.— Амакижон...— Маҳкам ака болани силтаб, айвонга олиб чиқади, жаҳл билан сўрайди:

— Нима қилса бўлади, сени-а, тирранча?

Фотима опа югуриб келиб, болани тўсади, ҳаяжонланиб эрига ялинади:

— Ҳеч нарса қилиш керакмас. Билмаган-да, амакиси. Шундайми? Отинг нима?

— Фаттоҳ,— дейди бола йиғи аралаш.

— Жуда яхши. Кимнинг ўғлисан?

— Дадамнинг.

— Даданг ким?

— Генерал. Фронгда энг каттакон командир.

— Ойинг қаерда?

— Фабрикада ишлайдилар. Уйимизда энди энг катта эркак мен бўламан.

— Катта эркак дегин. Қулоқчинингиз тешилиб қопти-ку, катта эркак?— Фотима опа меҳрибонлик билан болани бошдан-оёқ кўздан кечириб чиқади.

— Уруш-уруш ўйновдик. Ушанда шу еримга ўқ тегувди, тешилиб қолди.

— Қорнинг ҳам очдир-а, Фаттоҳжон?

— Ҳа. Сағал.

— Бўлмаса ўтир, бирга овқатланамиз.

— Йўқ, ўртоқларим қараб туришибди... Коптокни беринг, жон хола, энди қилмаймиз..

— Бераман, бераман. Сен аввал овқатланиб олгин. Ўртоқларинг бирпас қараб туришади.

Уларнинг суҳбатини диққат билан эшитиб турган Маҳкам аканинг ғамгин кўзларида қандайдир янги, муҳим ва қувончли ўй чақнаб кетади.

— Шошма, бирпас ўтира тур. Биласанми, мен сенга нима бермоқчиман? Қулоқчин. Мўйна қулоқчин,— Фотима опа болага шундай дейди-да, Ботирнинг қулоқчинини унга беради,— ма, қани кийиб кўр-чи.

Фаттоҳ қулоқчинни кийиб кўради. Катта келади.

— Катта экан-а?— дейди Фотима опа ачиниб.— Ҳечқиси йўқ, ҳо-озир четини буриб, бошингга лойиқ қилиб бераман.

— Йўқ. Мен кетаман.

— Қаёққа шошасан. Борарсан.

— Бунча энди болага ёпишиб олмасанг?— Жўрттага ясама норозилик билдирди Маҳкам ака,— ўтира

тур, овқатланиб ол, қаёққа шошасан... Сенинг меҳр-шафқатингга зорми у.

Фотима опанинг астойдил жаҳли чиқади.

— Тош юраксиз-да. Бекорга темирчи бўлмагансиз. Ушани биласиз, сиз, холос.

— Мен кетсам майлими?— деб ялинади Фаттоҳ.

— Бор. Иккинчи бу ерда футбол ўйнаганингни кўрмай!— дея насиҳат қилади Маҳкам ака.

Фотима опа бўлса Фаттоҳнинг қўлига битта кулча тутқазади.

Фаттоҳ хурсанд бўлганича, чопиб кўчага отилади. Уртоқлари уни қичқиришиб, «ура» деб қарши олишади.

Маҳкам акалар ҳовлисига боягидек оғир, зерикарли сукунат чўқади.

— Нима қиларингни билмай қоласан-а, киши,— дейди ўзича Фотима опа.

Маҳкам ака индамайди. Мийиғида кулиб қўяди.

* * *

Асфальтланган кенг кўчада биноларнинг ёзувларига қараб, аланглаб бораётган Маҳкам ака, тепасига «Болалар уйи» деб ёзилган катта дарвоза олдида тўхтайди. Ҳаяжонланади. Дарвоза ёнидаги эшикни оҳиста очиб, ичкари киради.

Ҳовлининг бир чеккасида фронт яқинидаги шаҳар, қишлоқлардан кўчириб келтирилган, ота-онасиз қолган болалар — жудаям ёш норасидалар уймалашиб туришибди. Болаларнинг юзларида ётсираш, ҳаяжон, баъзилари — ҳали бу даҳшатнинг нималигига фаҳми етмайдиганлари бепарво кулиб туришибди. Девор тагига ўтириб олган қиз бола овози борича йиғлайди. Ёнига бориб овутмоқчи бўлганларни итариб ташлайди. Тарбиячи аёл уни овутолмаганидан хуноб бўлади, болага ачиниб, хўрлиги келади.

Болаларнинг кийимлари ифлос, бириники йиртиқ, оёқ яланг, бирининг қўли дока билан боғланган, бирининг тиззаси. Бирининг қўлида ифлос қўғирчоқ, бирида расмли китобча.

Дарвозадан кираверишда, бир тўда хотин-халаж, чоллар туришибди. Уларнинг баъзилари болаларга

яқинлашадилар. Бири конфет бериб, яна бири хўрозқанд тутқазиб, болаларни гапга солади. Турганлар ўзаро алланималар ҳақида суҳбатлашишади.

Ҳовлининг бир чеккасига стол қўйилган. Болалар уйининг директори — эғнига кўкрак бурма кўйлак кийиб бошига дурра танғиб олган ўрта ёшлардаги дуркунгина жувон стол ёнига келади. Бир дақиқа столдаги қоғозга тикилиб қолади, ҳаяжонланади. Оҳиста сўз бошлайди:

— Опалар, ота-оналар! Шу топда шундай бир дақиқани кечиряпмизки, сўзлаб ўтиришнинг ҳам ҳожати йўқ. Шунга қарамай икки оғиз гапирмасанг ҳам кўнглинг тўлмайди, уруш кўплаб болаларни ота-оналаридан жудо қилди. Мана урушнинг даҳшатли оқибатларидан бири.

Уймаллашиб турган болаларни кўрамиз.

— ...Аммо халқимизнинг бағри кенг, ҳиммати зўр, меҳри қуёшдек иссиқ. Кеча, болалар келгандан бери телефон қилиб, ўзлари келиб, илтимос қилаётганлар жуда кўпайиб кетди. Ҳаммалари: бағримизга оламыз, она бўламыз дейишади. Мана, ўзларингиз...

Чол-кампир, бола етаклаган хотинларни — шу ерда тўпланганларнинг ҳаммасини кўрамиз. Маҳкам ака тўданинг орқароғида турибди.

— ...Биз украин боласини бағримизга олсак, қавм-қариндошларимизга қучоқ очган бўламыз...

Болалар орасида украинча кўйлак кийган, ботинкаси йиртиқ қизчани кўрамиз. У қўлидаги хўрозқандини шимиш билан овора.

— ...Рус ўғлонини эркаласак, азиз дўстларимизга олий садоқатимиз бўлади...

Болалар тўдасида ёнма-ён турган иккита рус боласини кўрамиз...

— ..Молдаван гўдагини вояга етказсак, ватандошимизнинг ярасига малҳам қўйган бўламыз...

Молдаванча кийинган қиз бола кўринади. Қизнинг қўлида конфет, хомуш қоғоғини солиб турибди.

— Ҳақ гапни айтяпсиз синглим, — дейди тўдадан бир чол.

— Тўғри, тўғри... — деган овозлар эшитилади.

Жингалак сочли қизчани боғдан бери қўлида кўтариб турган аёл директордан сўрайди.

— Ким ёзади? Кимга учрашамиз?

— Марҳамат... Ҳужжатларни шу ерда расмийлаштирамиз,— дейди директор.

Эркак ва аёллар бирин-кетин болаларга яқинлашишади. Боятдан бери суҳбатлашиб, анча эл бўлиб қолган баъзи болалар эркак ёки хотин киши етаклаган қолда стол ёнига боришади.

Маҳкам ака тўдада турганлар орасида тўладан келган, ўзига оро бериб кийинган бир жувоннинг эри билан баҳслашаётганини эшитиб қолади:

— Келишган, чиройли бўлса-да, бола деган...

— Анавини ола қолайлик,— дейди эри олти-етти ёшлардаги ориқ бир болани кўрсатиб.

— Сизга нима бўлди ўзи, сап-сариқ, нимчилик-ку... Яхшиси, қиз бола... Ё анави ўғил болани оламиз, кўхликкина экан.

Жувон боланинг ёнига боради. Унга қўлини узатаркан, ёнма-ён турган сариқ, сепкилдор, кўримсизгина бола умидворлик билан интилади, ёнидагисига қўл узатилганини пайқаб, бир хил бўлиб кетади.

Хотин тиз чўкиб, болага гапирди:

— Қирлигингни қара... Майли, майли... қаранг, кўзлари бирам чиройли эканки...— дейди эрига ўгирилиб.

Аёлга разм солиб, гапларини эшитиб турган Маҳкам аканинг авзойи ўзгаради. Жувоннинг гаплари унга оғир ботади, ғазабини қўзғатиб юборади. Сепкилдор боланинг ўксиниб қолгани, жавдираган кўзларида ёш милтиллаганини кўради.

Шу пайт букчайган, оқсоқланиб юриб, болалар олдига келган бир кампир сепкилдор боланинг чап ёнидаги украинча кўйлак кийган қизчага попук узатади, кейин уни кўтариб олади.

Сепкилдор бола кўз ёшларини сездирмасликка уришиб, бошини эгади.

Болалар сафи борган сари сийраклашиб охири сепкилдор бола қолади. Маҳкам ака оҳиста, вазмин юриб, унинг ёнига боради. Бола узун бўйли, бегона кишининг юзига қарайди. Маҳкам ака унинг олдига чўнқаяди, меҳрибонлик билан сўрайди:

— Нега йиғлаяпсан, ўғлим?

— Йиғлаётганим йўқ,— дейди бола йиғи аралаш...

— Баракалла... эркак одам йиғламаслиги керак...

Отинг нима?

— Витя,— дейди бола кўзларини жавдиратиб.

— Жуда яхши, яхши отинг бор экан-а... Бизникига борасанми?

Витя ишонқирамай гоҳ Маҳкам акага, гоҳ теварак-атрофга қарайди.

— Юравер, ўғлим. Ёқса, қоласан. Ёқмаса... Тагин ўзим олиб келиб қўяман? Хўпми?

Хомуш Витянинг чехраси ёришади. Умидворлик билан Маҳкам акага тикилади:

— Хўп, амаки.

* * *

Кўча эшик остонасида турган Фотима опа эрининг келаётганини кўриб, ўрнидан турди. Маҳкам ака одатдагидек бамайлихотир, шошмай одим ташлаб, Витяни етаклаб келарди. Фотима опа эри кимни етаклаб келаётганини билолмай, ҳайрон бўлади. Улар эшикка яқинлашганларида ҳам нима деярини билмай қолади.

— Сенга ўғил олиб келдим, хотин...

— А?.. Ҳой, нима қилиб бу ерда турибсизлар,— дейди шошиб қолган Фотима опа,— юринглар ичкарига.— Кетидан кирган Маҳкам ака ёнига ўгирилиб, Витяни кўрмайди. Шоша орқасига қайрилиб, эшик томон юраркан, ҳайрон қолган Фотима опа ҳам унинг кетидан чиқади. Маҳкам ака эшикнинг кесақисига суяниб, ётсираб турган Витяга дейди:

— Ие, ҳа, нимага бу ерда турибсан? Қани, юр уйга.

Маҳкам ака унинг қўлидан етаклаб, ичкарига олиб киради. Фотима опа боланинг бошидан оёғигача тикилади. Ерга қараб хомуш турган Витяга яқинлашади, сўрайди:

— Отинг нима?

Ўзбекчага тушунолмаган Витя:

— Здравствуйте,— дейди шошиб қолиб.

— Здравствуй, здравствуй, болам. Отинг нима?

— Витя.

— Жуда яхши отинг бор экан-а,— унинг бошини силайди Фотима опа.— Яхши қилибсиз, дадаси, қани бери кел, ўғлим,— Фотима опа Витяни очиқ кўнгилик билан супага бошлайди. Жой кўрсатади. Витя супанинг лабига ўтиради. Ҳовлига кўз ташлайди...

Маҳкам ака самимий табассум билан болага, хотинига тикилганча тураркан, Фотима опа унга дейди:

— Ризқли-насибали экан. Ош дамлаб қўювдим-а.
— Пойқадами яхши келди, дегин?..

Маҳкам ака айвонга чиқиб, ечина бошлайди.

Шу пайт эшикдан аёл кишининг овози эшитилади:

— Буфотима, ҳой Буфотима...

— Келинг, вой келавермайсизми?— дейди Фотима опа қўшни аёлга. Ҳовлига Бувниса хола кириб келади.

— Ярим пиёла сут топиладими сизда. Эртага берарман. Бозордан олиб келганим ачиган чиқса бўладими. Сигиринг билан қўшилиб ачиб қолгур ноинсофни қаранг... Ачиган сут берибди-я,— Бувниса хола шундай деб, супада пинагини бузмай сипо ўтирган Витяни кўради.

— Бу қанақа меҳмон тагин, Буфотима?.. Утиришини-чи...

— Ўғлимиз,— дейди Фотима опа.

— Ўғлимиз?— ҳайрон бўлади Бувниса хола ва ишонгиси келмай сўрайди,— мен билмай қолибман-да-а, қачон туға қолдингиз?

— Бугун.

— Э, ҳа, тарбияга олдик денг. Етимча денг... Тагин билмадим-ку, етим етимлигини қилади-да, Буфотима...— Фотима опа кувачадан унга сут қуйиб бераркан, Бувниса хола гапдан тўхтамасди,— едиринг, ичиринг, бари бир ўзингизникидай бўлмайди-да, айланай.

Фотима опа гўё унинг гапларини эшитмаётгандай Витяга қарайди:

— Витя, холанг билан сўрашмайсанми.

Витя тихирлик қилиб туриб олади, қовоғини осилтириб:

— Керакмас, сўрашмайман,— дейди.

— Ана кўрдингизми, айланай, ҳали унга одоб ўргатаман, деб она сутингиз оғзингизга келади.

Маҳкам ака уларнинг суҳбатини бўлиш мақсадида айвондан туриб сўрайди:

— Ҳой, овқатинг бўлай дедими?

— Ҳо-озир, дадаси... Ҳой, ош тайёр-а...

— Баҳузур. Жуда шошилиб турибман,— дейди Бувниса хола эшик томон юраркан.

Эшикдан кетма-кет қўшни хотинлар кириб келишади.

— Муборақ бўлсин, Фотимабу,— дейди бир аёл.

— Етаклаб келаётганларини кўрдиму чиқиб кела-
вердим,— дейди иккинчи аёл,— яхши қилибсиз, поч-
ча, оти нима экан?

— Витя.

Хотинлар ҳамон ётсираб, хомуш ўтирган болага
тикилишади. Ўзаро гаплашишади.

— Бечоралар, не-не азобларни кўришганикин?!

— Урушга қирон келсин, шу норасталарни сарсон-
саргардон қилмай.

Фотима опа уларни ўтиришга таклиф қилади. Қўш-
ниллар кўнмай чиқиб кетишади. Кўчага чиқишади-ю,
эшиги олдида турган Бувниса холага дуч келишади.
Қовлидаги гапни эшитиб турган Бувниса хола луқма
ташлайди.

— Яхши қиялпти дейсизу айланай, етим нон бе-
рармиди?

— Вой, нега унақа дейсиз, ажабмас...

...Фотима опа супага хонтахтани қўйиб, дастурхон
ёзади. Айвондан тушиб келган Маҳкам ака, обдастани
олиб, Витяни чақиради.

— Қўлингни юв, ўғлим. Ҳозир овқат еймиз!

Маҳкам ака унинг қўлига сув қуяди. Витя қўлла-
рини ювади. Супа лабига ташланган сочиққа артади.
Ўзи фаҳмлармикан, дегандек обдастани ушлаб турган
Маҳкам ака, Витя индамагач, уни чақиради. Обдаста-
ни унга беради:

— Қани, менга ҳам қуйиб юбор-чи...

Витя сув қуяди.

— Ҳо, баракалла, баракалла, ўғлим.

Витя обдастани ерга қўйиб, сочиқни олиб узатади.

— Қани, бери кел!

Маҳкам ака супага чиқади. Хонтахта ёнига солин-
ган кўрпачага чордана қуриб ўтиради. Унг ёнидан
болага жой кўрсатади. Витя кўрпачага ўтиради. Урна-
шолмайди. Маҳкам ака унга чордана қуриб ўтиришни
кўрсатади. Витя ҳам шундай қилади. Бироқ узоқ ўти-
ролмайди. Сал ўтмай оёқларини оҳиста ёзиб, хонтахта
тагига узатиб юборади. Маҳкам ака буни сезса ҳам
индамайди.

Фотима опа лаганда сш келтириб, хонтахтага қўй-
ди. Маҳкам ака гўштни тўғрайди. Фотима опа косада-
ги тўғралган бедрингдан бир ҳовучини эри, Витянинг
олдига ташлайди.

— Қани ўғлим, овқатга қара. Буни палов дейдилар.

Витя нима қилишини билмай ҳайрон бўлганича тураверади. Эр-хотин лаганга қўл чўзиб, ошамлаб ея бошлашади. Витя ҳам оҳиста лаганга қўл узатди-ю, пәнжаларини йиғолмайди, олмоқчи бўлган оши бармоқлари орасидан тўкилиб кетади. Гоҳ Маҳкам акага, гоҳ Фотима опанинг оғзига тикилади.

Буни сезган Маҳкам ака ирғиб ўрнидан туради. Супа ёнидаги дарахтга осиглиқ саватдан учта ёғоч қошиқ олиб, бирини Витяга, бирини хотинига беради, сен ҳам қошиқда егин дегандай хотинига ишора қилади. Витя кўзига ғалати кўринган овқатдан қошиқ учидан олиб оғзига солади. Мазаси ёқиб қолади шекилли, тез-тез ея бошлайди.

Витя қошиқни қўлида ушлаганча тўхтаб қолади. Кўча девор орқасидан бир нечта боланинг боши кўринадди. Витя уларга қараб анграяди. Буни сезган Фотима опа болаларни имлаб ҳайдайди. Витя овқат ея бошлайди.

Маҳкам ака Витяга қарайди:

— Хўш, ўғлим, бизникида қоласанми? Ёқдимми?

Витя бошини қимирлатади.

— Ҳайдамайсиэми?— хавотирланиб сўрайди бола.

— Нималарни ўйлаяпсан, нега ҳайдарканман...
Ўғлини ҳам ҳайдайдими одам? Ол, ошдан ол...

* * *

Ҳар ёшнинг ўз гашти, севган ўйини бўлади. Етти-саккиз ёшдаги болалар учун «чиллак» ўйинидан қизиги борми? Ҳозир кўчани бошларига кўтариб, шовқин солиб чиллак ўйнаётганлар ҳам худди шундайлардан. Бундай пайтларда уларни бошқа нарсага алаҳситиш амримаҳол. Қуёш тугилиши ёхуд кўчада янги нусхадаги автомобиль пайдо бўлишига ўхшаш ажойиб бир ҳодиса рўй бергандагина болалар ўйинларини тўхташиб, ўша билан овора бўлишлари мумкин. Улар Маҳкам акаларнинг уйида фронтдан келган янги бола пайдо бўлганини аллақачон эшитишган эди-ю, аммо ўзини кўришмаганди. Мана ҳозир ўша бола эшиги олдига чиқиб, деворга суяниб, ётсираб турибди.

Чиллак ўйини тўхтаб, шовқин-суронлар босилади.

Болалар бир-бирларига пичирлашиб, қўлларини бигиз қилиб, Витяни кўрсатишади. Витя индамай, тураверади. Болалар аста-секин унинг ёнига келишади.

— Кел, чиллак ўйнаймиз,— дейди бир бола.

— Олдин танишайлик,— дейди иккинчиси.— Отинг нима?

— Витя.

— Менинг отим Қоровой. Ўртоқ бўламиз. Юр, ўйнайсанми?

Витя уларга қўшилиб, кўча ўртасига тушади. Болалар ўйиндан ҳам, Витя билан гаплашишга қизиқишади. Витя бўлса яланг оёқ болаларнинг оёқларига тикилиб қолади.

— Қайси шаҳардан келдинг, Витя?— деб сўрайди бир бола.

— Узимизнинг шаҳардан, Смоленскдан,— дейди Витя.

— Вуй, уруш бўлаётган шаҳардан-а?— қайрон бўлиб сўрайди каттароқ ёшдаги бола.— Урушни кўрдингми? Қўрқмадингми?

— Қўрқмайсан-а... Бомба ташлаганини кўрсанг эди...— дейди Витя.

— Мен кўрганман, кинода,— дейди мақташиб бир бола,— визиллаб келиб тушади-да, ҳамма ёқни портлатиб юборади.

— Ўйнайлик-э, юрларинг...

Болалар тарқалишади. Қоровой нағмасини чалади. Витяга беради.

— Ма, чалишни биласанми?

Витя нағмани олиб чалади. Унга ёқиб қолади.

— Чалавер, майли, кейин берасан,— дейди Қоровой.

Витя нағмани чаларкан, ҳамон болаларнинг оёғидан кўв узмайди.

— Қоровой,— дейди у,— нега яланг оёқ юрибсан, ботинканг йўқми? Қоровой ҳам, бениқа болалар ҳам кулишади.

— Ботинкам бор,— дейди Қоровой,— иссиқ-ку, кийиб бўлармиди? Бизлар ўрганганмиз... Қараб тур, сен ҳам ўрганиб кетасан.

Витя билар-билмас нағмани чалаверади. Янги ўртоқларидан хурсанд бўлиб, чиллак ўйинини томоша қилади.

Эшик олдидан Фотима опанинг чақиргани эшитилади. Витя нағмани Қоровойга қайтиб беради.

— Ма. Ойим чақирянтилар.

— Олақол, ўртоқ,— дейди Қоровой,— чиққин хўпми?

— Хўп,— дейди хурсанд бўлиб Витя ва эшиги томон югуриб кетади.

* * *

Гавжум кўча ёқасидаги темирчилик артели. Ёнмаён ишлаётган темирчилар орасида Маҳкам ака ҳам бор. Олов яллиғи, темир қизиги, кун иссиқлигидан пешонаси, бўйинларидан тер қуйилиб турган Маҳкам ака икки тавақаси очиқ дераза ёнига боради. Кружка ботириб, бакдаги сувдан ичаркан, кўчага қарайди.

Бир неча йилдирки, Маҳкам ака бирпасгина дамни ташлаб, болғани сандон устига қўйиб, олов яллиғидан сал нари кетган, бир оз нафас ростламоқчи бўлган дақиқаларида шу дераза ёнига келар, кенг кўчага тикилиб қолар, баҳридили очиларди. Тўғридаги уйлар, «Союзпечать» дўкончаси, ҳар хил қоғозлар ёпиштирилган симёғоч, ойнавандли нон дўкони — буларнинг ҳаммаси унга жуда таниш, қадрдон бўлиб қолган. Мана ҳозир ҳам кўчага кўз ташлади. Бу гал узоқ туриб қолди. Шу туфайлими таниш кўча кўзига нотанишдек, аллақаери ўзгаргандек бўлиб кўринди. Ўшами ё бошқами?

Узоқ йиллар кўришмаган қадрдонингни учратиб қолганинда шундай бўласан киши. Тикилиб турасану ўшами ё бошқами деган хаёл кўнгилдан ўтади: юзларида ҳеч қандай ўзгариш йўқдай, ўша бурни, ўша кўзлар, мўйлови ҳам ўшанинг ўзи. Шунга қарамасдан унга ўхшамайди ҳам. Нега, қаери ўхшамаётганлигини билиш учун юзларига синчиклаб тикилиш керак, шундагина кўз қарашларидаги янгича маъно, пешонасидаги ажинлар, кумуш соч толалари пайдо бўлганини пайқаб олиш мумкин.

Маҳкам аканинг узоқ тикилиб ўхшатолмаётгани, кўчанинг манзарасидаги урушнинг совуқ нафаси эди. Ясан-тусан кийинганлар кўринмай қолди, уйларнинг деворларига боласини бағрига босган, кўзларидан газаб нафрат ўтлари чақнаган аёлнинг сурати туширил-

ган плакатлар ёпиштирилди. Ойнавандли нон дўкони олдида одамлар йўлка бўйлаб тизилишиб, навбатда турадиган бўлиб қолишди. Кун ўтган сайин навбатда турадиганлар орасида ёшлар камайиб борар, уларнинг ўрнида қари-қартаганлар пайдо бўларди.

Маҳкам ака оғир хўрсиниб қўйди. Иш жойига бормоқчи бўлиб турганида, нон дўкони олдида бош яланг, қоп-қора сочлари ўсиқ, йиртиқ кўйлаги, шими, бадаллари ҳам кир, қоракуяга беланган саккиз ёшлар чамасидаги қозоқ бола одамлар орасида ўраланиб, тиланчилик қилаётганини кўриб қолди.

Бола нон олиб чиққан одамларга қўл узатади. Одамлар бир бурдадан нон бериб кетишди.

Маҳкам ака ишини давом эттираркан, боладан кўзини узмайди.

Нон тишлаб туриб, темирчилик устахонасига қизиқиб қараган боланинг кўзи дам босаётган Маҳкам акага тушади. Маҳкам ака унга кўз қисиб қўяди, бола кулиб, лунжигга нон тиқиштиради.

Бола деразага яқин келиб, «Ичсам майлими?» дегандай бакни кўрсатади. Маҳкам ака бош қимирлатади, кулиб қўяди.

Бола қўлини чўзиб, кружкани сувга ботираётганда ўн ёшлар чамасидаги бир бола қўлида рўмолга ўроглиқ косода овқат кўтариб келиб, деразадан дадасини чақиради, ўзи дераза тагидаги сўричага ўтиради. Сув ичаётган бола унга бир қараб қўяди. Маҳкам ака боланинг ёнига бориб, уни гапга солади:

— Уйинг қаерда?

— Жўсалида, — дейди бола.

— Ие, бу ёққа қандай қилиб келиб қолдинг?

— Келдим... Поездда келдим... Қийинмики...

— Қирларингни қара, ювиниб олмайсанми?

— Нима қиламан бекорга ювиниб, бари бир поездда тагин қора бўлади.

— Даданг борми?

— Фронгда ўлган...

— Ойинг-чи?

— Касал эди, ўлган.

— Қорнинг очми?

Бола жавоб ўрнига «йўқ» дегандай бош қимирлатади, чўнтагидан нон чиқариб кўрсатади.

Дераза тагидаги сўричада ўтирган темирчи ўгли

олиб келган овқатни еяркан, бир тишлаб гўштни бола-
сига илинади.

— Мана бунн сен еяқол, ўғлим,— дейди у.

— Ўзингиз энг, дадажон, сиз ишлайсиз-ку... Қор-
ним тўқ, мен еб келдим...

— Ея қол, болам, е...

— Бўлмаса илигини сиз қоқиб энг, дада...

Қозоқ бола ота-ўғилнинг гапларини эшитиб, уларга
қараб қўяди. Маҳкам ака болага тикилади, бир нарса
демоқчи бўлганида, ҳамкасблари чақириб қолади:

— Уста, тезроқ бўла қолайлик.

Маҳкам ака иш жойига боради. Омбирни қўлига
олиб, деразага қарайди, болани кўрмайди.

* * *

Фотима она китоб дўконида. У сотувчидан сў-
райди:

— Алифбе китоби борми?

— Бор,— дейди сотувчи ва китобни олиб узата-
ди.— Ҳа, кампир, ўқимоқчимисиз?

— Йўғ-э, ўғлимга,— дейди Фотима она ва китобни
кўриб, қайтариб беради.

— Менга русчаси керак эди,— дейди Фотима она.

— Русчаси?— ҳайрон бўлади сотувчи ва русча
ўқиш китобини олиб беради.

— Ручка, сиёҳдон ҳам беринг,— дейди Фотима
она.

Фотима она темир йўл ёқалаб бораркан, қўлидаги
китобни варақлайди. Узоқдан келаётган поезднинг ово-
зи эшитилади. Поезд яқинлашади. Фотима она солдат-
лар тушган поездга тикилиб қолади. Вагонлардан қў-
шиқ, гармон садолари эшитилади. Тик туриб келаёт-
ган, оёқларини вагондан осилтириб олган солдатлар
кўринади.

Уруш даврининг жанговар қўшиғи Фотима опанинг
юрагини эзиб, ҳаяжонга солади.

Поезднинг охирги вагонлари кўздан узоқлашмаёқ,
қарши томондан ҳам поезд келиб қолади. Иккала па-
ровознинг кучли овози ҳавони янгратади.

Бу — пассажир поезднинг деразаларидан ҳар хил
кийинган катта-кичик ёшдаги болалар кўринади. Ва-
гонлардан бирининг томи кўчган, бирининг бир чекка-

си куйган, ойналари синиқ, одатдаги чиройли дарпардалар ўрнида адёл, кўйлак, чойшаблар илиб қўйилган... Вагонларда бўрда катта ҳарфлар билан ёзилган «Минск», «Киев», «Харьков», «Смоленск» деган сўзларни, «Фашист босқинчиларга ўлим!» деган шиорни ўқиймиз.

Поезд узоқлашади. Фотима опа маъюсланиб, ўша томонга тикилганича қолади.

* * *

Йўлкада сумкаси анча бўшаб қолган почтальон қиз — тўладан келган, ўрта бўй Салтанат эшик олди-га чиқиб турган Бувниса холага дуч келади.

— Ассалому алайкум...

— Ваалайкум ассалом, қизим, хат олиб келясанми?

— Сизга йўқ, хола.

— Алоқ-чалоқ туш кўриб чиқувдим... Қўлингдаги кимга?

— Маҳкам акамларга.

— Уғлидан-да, а?.. Эшитдингми, ўрисми-ей, яҳудийми-ей, битта бола олишди. Сап-сарик. Бирам хунук... Тилига тушуниб ҳам бўлмайди... Ўзиникидай бўлармиди-а?

Унинг гапларидан почтальоннинг энсаси қотади.

— Катта бўлса ҳусн кириб қолар, хола, юзлари силлиқ-ку... — дейди-да, жадал юриб кетади.

Афт-башараси чўтир, ажинлар босган Бувниса хола Салтанат Маҳкам акаларни кетганга кириб кетгандан сўнг гапнинг маъзини чақади. Кўзлари ола-кула бўлиб, юзини силаб қўяди...

— Кел, Салтанат, — у билан ҳовли юзида кўришадди Фотима опа. — Бўйларингдан айланай, хат олиб келдингми?

— Ботир акамдан, — дейди Салтанат.

Фотима опа хатни олиб очаркан, Витя Салтанатнинг сумкасини ушлаб эркаланади.

— Зерикаётганинг йўқми, Витя? — деб сўрайди Салтанат.

— Йўқ... Дадам аргамчи қилиб бердилар, — мақта-нади Витя. — Юринг, учасизми?

— Йўқ... Ишим кўп.

— Кимдан ойи?— сўрайди Витя онасига ёпишиб Фотима опа эшитмайди.

— Биласанми кимдан? Ботир акангдан.

— Биладан,— дейди Витя.— Фронтдалар-а?

— Биларкансану,— дейди Салтанат ва кетмоқчи бўлади.— Хўп, мен кетдим.

— Ҳой, дам олсанг-чи,— дейди Фотима опа.

Салтанат кўнмай чиқиб кетади.

* * *

Фотима опа кўчада етти яшар чамасидаги, юзлари сўлгин бир болани етаклаб келмоқда. Эшик очилади, улар ҳовлига кириб келишади.

— Витя, қаёқдасан?..

У супа ёнига бориб дарахт шохида пакки билан чўп йўниб ўтирган Витяни кўради.

— Вой, ўлмасам, ҳой, йиқилиб тушасан-а,— дейди Фотима опа ҳовлиқиб,— Мана сенга ўртоқ олиб келдим, оти Остап. Танишинглар. Бунинг оти Витя... Сизлар ўйнаб туринглар, мен овқатга қарай.

У ошхона томон кетади. Витя қўлидаги чўпни ўйнаб, бепарво супа лабига бориб ўтиради. Остапга қараб-қараб қўяди.

Остап нима қиларини билмай, ҳовлини хомуш кўздан кечиради.

* * *

Смена охири. Маҳкам ака коржомасини ечиб, асбобларини йиғмоқда. Халтачасини қўлтиғига қисиб, ташқарига чиқади. Сокин кўчанинг нарироғидан ғирашира қоронғиликда оҳиста юриб келаётган қозоқ бола дўконнинг чироғи тагида тўхтади. Маъюс ҳолда умидвор бўлиб темирчилик устахонаси томон қараб-қараб қўяди. Маҳкам ака болани кўриб қолади. Бир нафас тўхтаб, унга тикилади. Бола ҳам Маҳкам акадан кўз узмайди.

— Уйимга олиб кетайми?— сўрайди Маҳкам ака.

Бола иккиланиб, жойида тураверади.

— Юр, ўғлим!— дейди Маҳкам ака жиддий ва меҳрибонлик билан.

Ута-она бағрининг ҳароратига тўйиб қонмаган норасида митти кўзларини мўлтиллашиб, меҳрибон кишига интилади. Секин-аста қадам ташлаб шу томон келар экан, Маҳкам ака ҳам унга яқинлашади, етаклаб олади. Боланинг нимжон панжалари қадоқ қўллар орасида ором олади.

Икковлари кун бўйи чарчаб, дам олаётган нимқоронғи кўчанинг ўртасида, чироқ нурида йилтиллаб турган трамвай изи ёқалаб, ёнма-ён кетишади.

* * *

Тун. Қозоқ болани етаклаган Маҳкам ака эшигини тақиллатади. Фотима опа очади. Маҳкам ака ичкарига киради.

— Мен сенга тагин бир ўғил олиб келдим, — дейди хотинига. Фотима опа ҳайрон бўлади.

— Тагин-а?

Эри олдинда, хотини орқасида айвон ёнига боришади. Айвонда ёнма-ён ухлаб ётган Остап билан Витяни кўрган Маҳкам ака ҳайрон бўлиб, хотинига қарайди.

— Мен ҳам битта бола олиб келувдим, яна бир эшелон келди. Сира кўнглим бўлмади, қараб туролмадим...

— Ҳмм... — дея ўйланиб қолади Маҳкам ака.

— Украин экан, оти Остап... — дейди хотин. — Аммо сира ҳам чиройи ёришмаяпти-да... Юрагида бир дарди борми, билмайман, овқат ҳам емайди...

Маҳкам ака нарироқда ётсираб турган қозоқ болага эшиттирмай гапиради:

— Бўлмаса... мен буни эртага болалар уйига олиб бориб бера қолай...

— Вой, бугун олиб келиб, эртага қайтариб олиб бориб берасизми?

— Қийналиб қолармиз, дейман...

— Қўйинг... иккитаси қийнамаган, учта бўлса қийналармидик, юриверсин.

Фотима опа шундай деб, болани чақиради.

— Отинг нима?

— Сарсенбой.

— Кела қол, болам. Овқатланиб дам олгин, эрта-лаб ювинарсан.

Эрталаб. Остап билан Витя ухлаб ётишибди. Маҳкам ака айвон ёнида Сарсенбойнинг сочларини ишқалаб ивитмоқда...

Фотима опа жомашовни олиб келиб, айвон лабига қўяди.

Маҳкам ака Сарсенбойнинг сочини устарада қира бошлайди. Уйғониб кетган Остап ётган жойида ҳайрон бўлиб, унинг соч олишига тикилиб қолади. Витя ҳам кўзини очади. Анграйиб қолган Остапга дейди:

— Ия, тагин битта бола олиб келишибдими? — Витя яна Остапга қараб олади. — Мени шу амаки олиб келган, у менинг дадам, билдингми? — дейди гердайиб.

Остап Маҳкам акадан кўзини узолмайди.

Маҳкам ака Сарсенбойнинг сочини олиб бўлади. Ётган болаларга қарайди:

— Салом, Остап... Қалай, яхши ухладингларми? Қани, турмайсизларми?.. Ҳой, онаси, мана буни энди чўмилтирсанг ҳам бўлади...

Фотима опа совун-сочиқни келтириб бир чеккага қўяди. Сарсенбой кўйлагини ечганча тураверади.

— Ечин! — дейди Фотима опа.

— Сарсенбой индамайди.

— Сув совиб қолади... Бўла қол!..

— Йўқ, ечмайман, — деб иштонини маҳкам ушлаб олади Сарсенбой.

Маҳкам ака хотинининг ёнига келади.

— Ўзим чўмилтириб қўяман, хўпми ўғлим, еч!

Фотима опа нарироққа кетади. Унинг узоқлашганини кўрган Сарсенбой ечинади.

— Туш жомашовга!

Сарсенбой жомашовга тушади. Маҳкам ака челақдан сув олиб қуяди. Бола сесканиб, кўзларини юмиб олади.

— Витя, бери кел-чи, ўғлим.

Витя югуриб келади.

— Совун билан чиптани ол, орқаларини ишқала!

— Кирлигини қаранг, — дейди у ижирғаниб ва серрайиб тураверади.

— Келганингда сен ҳам шунақа эдинг-ку, ўғлим. Ака-ука деган бундай бўлмайди. Бир-бирига қарашади...

Витя пинагини бузмайди.

— Боринг-э, ўзи ишқаласин,— дея бурилиб кетади. Маҳкам ака унга ҳайрон бўлиб қараб қўяди. Остапни чақиради.

— Остап, бу ёққа кел, ўғлим, чиптани ол-чи,— дейди унга.

Остап нохуш совун билан чиптани олади. Оҳиста Сарсенбойни ишқалай бошлайди.

— Қаттиқроқ ўғлим. Ҳа, жонинг борми?

Остап Сарсенбойни ишқалаб туриб, бирдан кўзлари ёшланади. Ёш томчилари юзларига, кўйлаklarига думалаб тушади. Буни пайқаган Маҳкам ака нималигига тушунолмабди, энди сўрамоқчи бўлиб турганида супа ёнидан Витянинг чинқириб йиғлаганини эшитади. Урдан туриб, Витянинг ёнига бормоқчи бўлганида овози борича Остап йиғлаб юборади. Ҳайрон бўлган Маҳкам ака бир чинқириб йиғлаётган Витяга, бир бўғиқ овоз билан хўрсиниб-хўрсиниб йиғлаётган Остапга қарайди, нима қиларини билмай хуноб бўлади, Сарсенбойга қараб бақиради:

— Сен нега жим турибсан... Йигла сенам!..

Сарсенбой бу гапни буйруқдай тушунади ва овози борича у ҳам йиғлаб юборади.

Уйдан ҳовлиқиб Фотима опа чиқиб келади.

— Нима қилди-а? Нега йиғлашяпти?

Маҳкам ака билмайман дегандай елкасини қисади.

— Койидингизми?

Маҳкам аканинг тоқати чидамайди. Овози борича бақиради:

— Ўчир овозларингни! Бўлди!

Ҳаммалари жимиб қолишади.

— Сен,— дейди у Витяга қараб,— нега йиғладинг?

— Нега бўлмаса ўзингиз Остапни ўғлим дейсиз?

Мен-ку, ўғлингиз...

— Сенам ўғлимсан, уям, Сарсенбой ҳам. Ҳаммаларинг ака-укасанларда... Ҳаммаларинг ўғилларимизсанлар, тушундингми?

Маҳкам аканинг гапи Витяга ёқмайди-ю, аммо йиғлашга ботинолмабди.

— Нега энди сен тухум туққан товукдай қақиллайсан?— деб сўрайди Фотима опа Сарсенбойдан.

— Анавиларни кўрмайсизми?

— Э, ҳа, ўртоқларимдан қолмай, ёнига қўшилай

дедим дегин, дуруст-дуруст...— дейди кулиб Маҳкам ака,— қани, хўш, энди сенга навбат,— дейди у Остапга ўгирилиб,— сен нега йиғладинг?

— Укам бор эди, йўқотиб қўйдим...— дейди Остап.

— Укам?! Қаерда йўқотдинг?— ташвишланиб сўрайди Маҳкам ака.

— Шу ерда. Тошкентга келганда вокзалда адаштириб қўйдим... Ойим ўлаётганда Лесядан бошқа ҳеч киминг йўқ, бирга юринглар деган эди...— у йиғидан ўзини босолмайди.

— Айтмайсанми, шуни ўғлим. Ёшингни арт. Ҳозир Сарсенбойни ювинтириб бўлиб, синглингни қидирамиз... Топамиз, йиғлама...— дейди Маҳкам ака, Остапни сувутиб.

Сарсенбойнинг устидан сув қуйилиб, у топ-тоза бўлади. Маҳкам ака мамнун бўлиб гапиреди:

— Буни қаранглар, қандай чиройли бўлиб кетди.

— Ҳо, чиройли эмиш, боши худди артилган тухумга ўхшайди-ку...— дейди масхара қилиб Витя.

Маҳкам ака Витяга қараб бош чайқайди.

* * *

— Бошингни кўтар ўғлим, ҳозир топамиз укангни... Биз кетдик, онаси.

Маҳкам ака Остапни етаклаб, кўчага чиқади.

Улар қатор тераклар соя ташлаб турган йўлқадан юриб боришади.

* * *

Болалар уйи. Маҳкам ака билан Остап директорнинг қаршисида туришибди.

— Леся Гриценко... Гриценко...— директор қоғозларни титкилайди.

— Йўқ, бизда бунақа қиз йўқ.

Бошқа болалар уйи. Ичкаридан Маҳкам ака билан Остап чиқиб келишаркан, кекса бир чол уларни кузата туриб, дейди.

— Ўн иккинчига бориб кўринглар-а. Зора...

Маҳкам ака Остапни етаклаганича чойхонага кириб боради. Кенг чойхонанинг тўрида икки кекса, пойгакроқда яна бир тўда кишилар ўтиришибди. Оппоқ

соқолли чол пиёлани кўтарганча радио карнайига ағрайиб қолган. Яна бири, олдидаги чойнакни ушлаганча қулоқ бериб ўтирибди. Елкасига ташланган сочиқнинг бир учи билан чойнак артаётган самоварчи ҳам қимир этмай репродукторга тикилган. Ҳамманинг қулоғи радиода. Маҳкам ака кираркан, ҳеч ким унга эътибор бермайди. Радиодан берилаётган ахборотнинг давомини эшитамиз:

— ...Шиддатли жанглардан кейин қўшинларимиз шаҳарни ташлаб чиқдилар...

Ахборот тугайди. Утирганлардан бири туриб, радиони пасайтириб қўяди. Чойхонага ташвишли жимлик чўкади. Қўлида пиёла ушлаганча қолган чол, сукунати бузади:

— Бу келишида ҳадемай анча жойни олиб қўяди-ку, а? — дейди ташвишланиб.

— Шаҳарлар олару илло халқни енголмайди. Халқ газаби ёмон. ...Қўзгаса денгиз тошди деяверинг, — дейди яна бири.

Маҳкам ака пойгакдаги тахта сўрида Остапни ёнига ўтқазиб чой ичиб ўтирибди. Патнисда ушатиғли нон. Остап нонни тескари ушлаб тишларкан, чойхонада ўтирганларга аланглайди. Маҳкам ака унинг қўлидаги нонни ўнги билан ушлатиб қўяди. Чойнакнинг қопқоғини тақиллатаркан, Остап бунга тушунолмайди. Қопқоқ овозига югуриб келган самоварчи Маҳкам акага дейди:

— Паст кўчадаги уста Парпи ҳам бола олган... Анави этикдўз мўйлов бор-ку... Ҳовуз лабида туради... у ҳам уч бола олибди. Қизлари ҳам бор дейишади. Ажабмас...

— Яхши айтдингиз, бораман... Ол, ўғлим... Топамиз, албатта топамиз... Кўрдингми одамларни... Ким эшитса қўлидан кўмагини аямаяпти... — дейди у Остапни юпатиб. — Қорин тўйдими?

— Жуда тўйдим... Раҳмат... — дейди Остап.

* * *

Маҳкам ака клуб эшигини тақиллатади. Кекса бир киши очади.

— Келинг, хизмат? — деб сўрайди у.

— Айбга санамайсиз-да, бевақт безовта қилдик...

Мана шу боланинг синглисини қидириб юрибмиз. Эртадан бери қидирамиз.

Қоровул бир Маҳкам акага, бир болага қарайди. Уйланиб қолади.

— Ҳамма ухлаб қолган-ку, қандай қилсак экан-а? — Шошманг, — дейди қоровул бир нарсани ўйлаб, — Боланинг ўзини киритсак, уйғотиб юбормасмикан?

— Яхши бўларди, барака топкур, ҳожатимиз чиқарди... — дейди Маҳкам ака.

Улар клубнинг кенг залига киришади. Зич қўйилган каравотларда юзга яқин бола ухлаб ётибди. Баъзиларида иккитадан бола. Нимёруғ хонада, каравотлар оралаб Остап юрибди. Ҳар бирининг юзига тикилиб боқади. Айланиб, чиқиб келади. Тополмаганидан хўрсинади.

— Йўқ, — дейди оҳиста бошини эгиб.

Қоровул болага ачиниб Маҳкам акага дейди:

— Учинчи болалар уйида бўлдингларми?

— Ҳа, у ерда ҳам йўқ, — дейди Маҳкам ака.

— Олтинчида-чи?

— Бўлдик.

— Сассиқ ҳовуздагига бориб кўрмадингизми?

— У ерда ҳам йўқ. Ун иккита болалар уйида бўлдик, — дейди Маҳкам ака.

— Э, аттанг...

* * *

Маҳкам ака билан Остап трамвайда кетмоқдалар. Очиқ деразадан ташқарига, электр чироқлари хира ёритиб турган кўчага қараб бораётган Остап йўлкада бир аёл етаклаб кетаётган қизчани кўриб қолади, укасига ўхшатади, шошиб ўрнидан туради.

— Ана, Леся, — дейди ҳовлиқиб у Маҳкам акага.

Маҳкам ака деразадан кўчага қарайди, ўрнидан туриб вагон ҳайдовчининг ёнига боради.

— Барака топкур, тўхтатинг, — дейди у ялиниб.

— Мумкинмас, — дейди парво қилмай ҳайдовчи.

— Мана бу боланинг синглисини қидириб юрувдик, кўриб қолдик... — дейди Маҳкам ака.

Ҳайдовчи бир Маҳкам акага, бир болага қарайди, трамвайни тўхтатади. Маҳкам ака шошиб, Остапни

кўтариб пастга тушади. Остап билан Маҳкам ака аёл кетган томонга югуришади.

Нимқоронғи кимсасиз кўчада Маҳкам ака билан Остап чопиб боришмоқда. Остап овози борича қичқиради:

— Ле-е-е-еся!!!

Унинг овози сокин кўчада узоқларга эшитилиб, акс-садо беради.

Ўрта ёшлардаги аёлнинг қўлидан ушлаб, қоронғи йўлкада бораётган Леся таққа тўхтайтиди. Овоз келган томонга қулоқ солади.

— Остап!..— дейди у ўзича.

— Нималар деяпсан, қизим, юр!— дейди аёл.

— Остап чақирди-ку...— дейди Леся.

— Ҳеч ким чақиргани йўқ, қизим... Сенга шунақа эшитилгандир-да... Юр!..

Аёл Лесяни етаклаб кетади.

Маҳкам ака, Остап ҳамон чопиб бормоқдалар. Остап икки қўлини оғзига карнай қилиб, яна чақирди:

— Ле-еся!..

Леся тўхтайтиди. Орқасига ўгирилади. Анграйиб қоронғи кўчага, овоз келган томонга қарайди.

— Ана... Остапнинг овози-ку...— дейди у.

— А?.. Қани, юр-чи,— дейди аёл ва Лесяни етаклаб овоз келган томонга қайтади.

Чопиб келаётган Маҳкам ака, Остап кўчанинг охиридаги майдончага яқинлашганларида, майдоннинг нариги томонида Лесяни етаклаб келаётган аёл кўринади. Остап беихтиёр чопиб кетади. Уни кўрган Леся ҳам аёлнинг қўлидан чиқиб, акаси томон чопади. Улар атрофи гулзор майдон ўртасида бир-бирларини маҳкам қучоқлаб олишади. Бу томондан Маҳкам ака, у томондан аёл оҳиста болаларга яқинлашишади. Қизнинг топилганидан хурсанд бўлган Маҳкам ака «хайрият» дейди ўзича ва аёлга қўл узатади.

— Абдурахмонов!— дейди ўзини таништириб.

— Киселева,— дейди ҳаяжонини босолмай аёл ва нима қиларини билмай кўзлари жавдирайди.

— Энди буларни ажратиб бўлмайди.— дейди Маҳкам ака.

— Тушуниб турибман,— дейди хотин эс-ҳушини йигиб ололмай.— Оҳ, нима қилсам экан-а?.. Акасини олай десам қийналиб қоламан... Нима қилсам экан-а?

— Қизни мен олиб кета қолай,— дейди Маҳкам ака.

— А?.. Йўқ, йўқ... Урганиб қолганман-а...— дейди аёл ва Лесянинг қўлидан ушлайди.

Остап синглисига қаттиқроқ ёпишиб олади.

— Йўқ, бермайман,— дейди у.

Маҳкам ака ҳам, аёл ҳам бир-бирларига қараб қолишади.

* * *

Эшик тақиллайди. Супада ўтирган Фотима опа ўрнидан туриб бориб, эшикни очади.

— Ойи, мана топдик,— дейди Остап хурсанд бўлиб ва Лесяга онасини кўрсатади.— Ойим бўладилар.

Фотима опа Лесяга яқинлашади. Энгашиб уни бағрига олади.

— Салом,— дейди Леся.

— Ваалайкум ассалом, оппоқ қиз, ширин қиз, шакар қиз,— Фотима опа қизчани эркалаб, юзларидан ўпади, ўрнидан туриб, қийналиб этигини ечаётган эрига яқинлашади.

Леся Остапнинг ёнига боради. Супада ўрин устида ўтирган Сарсенбой, Витя ҳовлига тушишади. Остап синглисини Сарсенбойга таништиради.

— Мана, синглим Леся,— дейди Остап қувончини ичига сиғдиролмай ва укасини қулоғига секин шивирлайди,— бунинг оти Сарсенбой.

Леся кулиб, Сарсенбойга қарайди.

— Жуда яхши,— дейди у катталарга тақлид қилиб ва қўлини узатади.

Сарсенбой ҳам кулиб, қўлини узатади, кўришади.

Остап Лесяга Витяни кўрсатади.

— Бу Витя бўлади,— дейди у.

— Жуда яхши,— дейди Леся. У қўлини узатаркан Витя Лесяга хўмрайиб қарайди, яқинига келиб, дўқ қилади:

— Нимага келдинг? Энди сен бормидинг нонимизга шерик бўладиган...

Леся қўрқиб, акасига ёпишади. Остапнинг жаҳли чиқиб кетади.

— Бу ерга хўжайинмисан? Нега уришасан, тегма унга!— дейди у Витяга.

— Ҳа, хўжайинман, мен биринчи бўлиб келган-

ман бу уйга, билдингми? — дейди Витя муштини Остапнинг бурнига тегизиб. — Синглиси эмиш...

Айвон лабида эри билан гаплашиб турган Фотима опа дейди:

— Болаларни эртага мактабга олиб чиқиш керак. Бу икковини-ку, рус мактабига берсак бўлар-а, Сарсенбойни нима қилсак экан?

— Нима қилардинг. Бир мактабда ўқигани яхши. Ажратма!

* * *

Эрталаб Фотима опа болаларни мактабга отлаштирмоқда. Ўғли Ботир тутган иккита эски портфелни Остап билан Витяга олиб берган. Сарсенбой эса китобларини газетага ўраб олган. Улар кийиниб, айвон лабида туришибди. Сарсенбойнинг қовоқлари осилган, хомуш. Витянинг оёғида дадасининг эски кадиши. Фотима опа унинг бурди кетиб қолган йиртиқ ботинкасини эски чўтка билан мойламоқда. Мойлагани билан бари бир йиртиғи билиниб турибди. Фотима опа хуноб бўлади. Қувноқ Леся гоҳ Витянинг, гоҳ Остапнинг портфелига ёпишади, қўлига олиб кўради. Сарсенбойга кўрсатиб ғашига тегеди. Сарсенбой унга хўмрайиб қарайди. Леся баттар жаҳлини чиқаради. Урмасин деб, ундан қочади, портфелни кўрсатади.

— Мен қачон мактабга бораман, ака? — дейди чуғурлаб Остапа.

— Икки йилдан кейин, — деб жавоб беради Остап.

— Тагин неча кундан кейин икки йил бўлади?

Остап икки қўлининг панжаларини ёзиб, қўлларини бир неча марта баланд кўтариб, туширади.

— Вуй...жуда кўп-ку, ака...

— Қани, кийиб кўр-чи, — дейди Фотима опа Витяни чақириб.

Витя ботинкасини кияди. Фотима опанинг кўнгли тўлмайдикю болани овутади.

— Ҳеч айбмас, ўғлим. Даданг эртага янгисини олиб келади.

Фотима опа уйга кириб уч бўлак нон олиб чиқиб беради. Витя билан Остап нонни портфелларига солиб олишади. Сарсенбой нонини бир оз ушлаб туради-да, онасига кўрсатмай ея бошлайди. Леся кўриб қолади.

— Ойи, Сарсен нонини ҳозирдан еяпти...

Сарсенбой унга бир хўмрайди. Фотима опа Сарсенбойга дейди:

— Ҳозир нонушта қилдинг-ку, болам. Мактабда егин деб бердим-да.— Сарсенбой қолган нонини ноилж қоғозга ўраб олади.

— Қани юринглар,— олдинга тушади Фотима опа Лесяни етаклаб.

Улар кўчага чиқишади. Фотима опа эшикни ёпмоқчи бўлиб, орқасига қайтади. Сарсенбойни кўрмайди. Йўлакдан ҳовлига киради. Деворга суяниб, йиғлаб турган Сарсенбойга кўзи тушади.

— Ҳой, нимага йиғлаяпсан?

— Бормайман.

— Нега?

— Портфелим йўқ-ку...

Фотима опа уни алдаб, юпата бошлайди.

— Айтдим-ку, ўғлим, аданг сенга янгисини олиб беради...

— Янгиси... Янгиси...— йиғлайди Сарсенбой.— Сиз нуқул ўша ўғилларингизни яхши кўрасиз...

Фотима опа бир нафас ўйланиб қолади. Кейин Витяни чақиради.

— Портфелингни Сарсенбойга бера қол, сенга данданг...

Витя онасининг сўзини бўлади:

— Боринг-э, бермайман,— дейди тўрсайиб.

— Остап сен бера қол, ўзинг яхши боласан-ку.

Остап индамайди. Портфелини икки қўллаб кўкрагига босади. Фотима опанинг жаҳли чиқади. У, қовоғини солганча Витянинг ҳам, Остапнинг ҳам портфелини тортиб олади. Ичидаги китоб-дафтарларини икковининг қўлига тутқазади. Бўш портфелларни айвонга олиб бориб ташларкан, Витя Сарсенбойга хўмрайиб қарайди. Йиғлаб турган Сарсенбойнинг дарров чиройи ёришади.

— Қани, юринглар!— дейди она.

Улар кўчага чиқишади.

Қўшни эшиклардан қараб турган хотинлар Фотима опага салом беришади.

— Ассалому алайкум, жужуқларни мактабга олиб кетяпсизми?— дейди бир аёл унга яқинлашиб.— Вой ширин бўлмай қолгин-эй, сен ҳам ўқийсанми?— дейди Лесяни бағрига босиб.

— Бораман, деб хархаша қилди,— дейди Фотима опа.

— Омон бўлишсин, роҳатини кўринг, Фотимабу,— дейди иккинчи аёл.

Орқароқда қараб қолган Бувниса хола унга эътироз билдиради:

— Роҳатини дедингизми,— мазах қилиб кулимсирайди у,— етим қўзи асрасанг оғзи-бурнинг мой этар, етим бола асрасанг...

— Ҳой, ҳой, айб бўлади,— дейди унинг гапини шартта бўлиб, кекса бир хотин,— яхши гапгаям фа-ришта смин дейди, ёмон гапгаям...

* * *

Мактаб коридорида ғовур-ғувур тинмайди. Шўх болалар бир-бирини туртишиб, бақиршиб-чақиршиб шовқин солишади, сочларини ихчам қилиб ўрган, лента боғлаб олган қизчалар бири олиб, бири қўйиб, алланималар ҳақида баҳслашади, уларнинг кулгиси қўнғироқдек жаранглаб, коридорни қоплайди. Коридорга лиқ тўлган болаларни ёриб ўтиш осонмас. Фотима опа биронтасининг оёғини босиб олиш ёки бехосдан туртиб юборишдан ўзини авайлаб, Лесяни етаклаганча орқасида Витя, Остап, Сарсенбойларни эргаштириб коридордан ўтиб боради. Ора-сира қолиб кетишмадимиз, дегандай орқасига ўгирилиб қўяди. Витя нима учундир чўчиброқ аланглаб одим ташлайди. Остап хурсанд, болаларнинг шўхликларига ҳавас билан тикилади. Сарсенбой Фотима опанинг кўзини шамғалат қилиб, биронта қизнинг лентасидан тортиб қўяди, ўтиб бораётган боланинг оёғини чалади.

Ниҳоят Фотима опа болалари билан эшигига «Директор» деб ёзилган кабинет ёнида тўхтайди. Эшикни оҳиста тақиллатади. Ичкари киради. Болалар коридорда қолади. Кабинетдаги узун стол тўрида ўтирган кўзвойнакли аёл — мактаб директорига салом беради.

— Марҳамат,— дейди директор.

— Болаларни олиб келувдим...

Шу пайт эшикни оҳиста очиб Леся киради. Фотима опа гапи чала қолиб, уни чиқариб юбормоқчи бўлади. Директор кулиб ўрнидан туради. Лесяга яқинлашади.

— Қўяверинг, майли. Шуми болангиз?

— Йўқ. Катталари...

Вақтлироқ хабар қилмабсиз-да... Урин қолмаган...
Нариги мактабга олиб борасиз...

— Ахир...

— Йўқ, йўқ, асло иложи йўқ...

Директор «гап тамом» дегандай эшикни очади. Болаларни кўради. Улар салом беришади.

— Хўш, болалар. Сизларга нима керак?

Болалар директорнинг ёнида турган Фотима опага қарашади.

— Шуларми? — таажжубланиб сўрайди директор.

— Ҳа, — дейди оҳиста Фотима опа.

— Ҳаммаси-я? — директор тушунолмаётган елкасини қисади, орқага қайтиб болаларни кабинетга таклиф қилади. Уларни ўтқазиб, бошдан-оёқ тикилади. Фотима опага қарайди.

— Фамилиялари?

— Ҳаммасиям Абдураҳмонов.

— Абдураҳмонов?! Темирчими?..

— Ҳа, ўша.

— Э... Бундоқ демайсизми. Бўлди, бўлди...

Директор болаларга тикилади:

— Сенинг отинг нима, — сўрайди у Остапдан.

— Остап.

— Менинг акам бўлади, — дейди чуғурлаб Леся.

— Яхши.

— Сен-чи?

— Витя.

— Сенинг отинг нима

— Сарсенбой.

— Жуда яхши, — директор Фотима опага ўгирилади. — Бир иложини қиламиз. Хотиржам бўлинг...

— Барака топинг... Бир нарсани сўрамоқчийдим. Бу иккови-ку, — Витя билан Остапни кўрсатади, — русчада ўқир-а, мана бу Сарсенбой қийналиб қолмасми-кан? Ўзбек мактабига берсакми дейман?

Сарсенбой сакраб ўрнидан туради, онасининг гапини бўлади:

— Йўқ, ойи, Витялар билан ўқийман.

Директор Фотима опага қараб кулади.

— Ана кўрдингизми?.. Ҳечқиси йўқ, бир оз қийналса қийналар. Бирга бўлгани яхши.

Қўнғироқ чалинади. Директор ўрнидан туради.

— Қани юринглар, — дейди у болаларга, — синфга олиб кириб қўяман.

Улар бўшаб, жимиб қолган коридорга чиқишади. Фотима опа Леся билан эшик ёнида қолади. Директор болаларни бошлаб, синфга олиб киради.

— Салом болалар! — дейди директор синфга кириб. Болалар ўринларидан туришади. Ҳаммалари бирдан:

— Салом! — деб жавоб қайтаришади.

— Мен сизларга учта ака-укаларни олиб келдим, — дейди директор болаларни кўрсатиб. — Мана буниси Витя, бу Остап, бу Сарсенбой. Ўртоқ бўласизларми?

— Ҳа, ўртоқ бўламиз, — дейишади бир овоздан болалар.

— Яхши. Қани ўтиринглар, — дейди директор болаларга ва ўқитувчи ёнига боради, — Лидия Васильевна, фамилиялари Абдураҳмонов. Йўқламага ёзиб қўясиз.

Директор шундай дейди-ю, чиқиб кетади. Ака-укалар нима қиларини билмай бир чеккада қимир этмай туришади.

— Ўтиринглар! — дейди ўқитувчи уларга.

Болалар ўқитувчига ер остидан бир қараб қўйишади, жойларидан қўзғалишади-ю, тагин тўхтаб қолишади.

— Ўтиринглар, — дейди яна ўқитувчи.

Шундагина Сарсенбой тўғрига ўтади. Энг орқадаги партага бориб ўтиради. Кетидан Витя, Остап бориб унинг ёнидаги партадан жой олишади.

— Шундай қилиб болалар, биринчи дарсимизни бошлаймиз! — дейди ўқитувчи.

* * *

Фотима опа айвонда болалардан бирининг шимини ямаш билан машғул. Қўғирчоғини гоҳ ётқизиб, гоҳ бағрига олиб, ўйнаётган Леся, охири зерикади. Онасининг ёнига келиб, хархаша қилади:

— Ойи, қўғирчоғимга кўйлак тикиб беринг.

Фотима опа қизининг кўнглига қарайди. Ёнида турган оқ халтадаги ҳар хил қийқиндилар орасидан рўмолчадек лахтакни олиб, қизига беради. Леся севиниб кетади. Лахтак билан қўғирчоғини ўрайди. Кейин уни кўтариб туриб, ўзича гапиради:

— Кўрдингми, ойим сенга кўйлак бердилар... Нима дейиш керак. Раҳмат... Ана энди ухлаймиз...

Акаларига ўрганиб қолган Леся бу билан ҳам овунмайди. Зерикади. Ғингшиб, хархаша қила бошлайди.

— Анча бўлди-ю, ойи, қачон келишади?

— Ҳозир болам, ҳозир...

Узоқдан келаётган поезднинг гулдураган овози эшитилади. Леся ирғиб ўрнидан туради. Уша томонга қарайди.

— Поездни кўрсатинг, — дейди Леся онасига ёпишиб.

Фотима опа қизини кўтариб, унга узоқда ўтиб бораётган поездни кўрсатади. Солдатлар тушган вагонлар, очиқ платформаларига танклар ортилган поезд тез ўтиб кетади.

Эшикдан Остап билан Витя кириб келишади. Леся онасининг қўлидан тушиб, югуриб боради, акасининг бўйнидан қучоқлаб олади.

— Неча олдинг, ака?.. Бешми, а?.. Айтсанг-чи!..

— Бугун баҳо қўймайди...

— Қўйса беш оласан-а, ака?.. — Леся акасининг китобларини кўтариб, унинг кетидан айвонга чиқади. Яна бидирлайди. — Аччиқ-чучук ейсанми? Мен қилдим. Ўзим пиёз артдим...

Фотима опа чала қолган ямоғини қўлига оларкан, болаларга дейди. Анави товоқда, еб турларинг, ҳозир чой қайнайди.

Остап ҳам, Витя ҳам китобларини токчага қўйиб, контахта ёнига ўтиришади. Леся ҳам уларнинг ёнига боради. Тунука товоқдаги аччиқ-чучукни ея бошлашади.

Қатимини тиши билан узаётган Фотима опа болаларга қараб туриб, кўзлари катта очилиб кетади. Ипни узмай, жон ҳолатда сўрайди:

— Сарсенбой қани?

— Билмайман, — дейди лунжи тўлалигидан дудуқланиб Остап ва бепарво товоққа қўл узатади.

Фотима опа ҳаяжонланади. Қўлидаги ипи узилмаган ямоқни ташлаб, ўрнидан туради. Узини босишга уриниб, болалар тепасига боради. Улар бепарво овқат ейиш билан овора.

— Бирга ўқидиларингми, ахир?

— Ҳа... дарсдан кейин қарасак, йўқ... — дейди Витя нон тишлаб.

— Қаёққа кетди? — шошиб сўрайди Фотима опа.
— Билмайман.

Фотима опанинг ҳаяжони кучайиб, ваҳима босади. Болаларнинг бепарволиги баттар жаҳлини чиқаради.

— А?! — унинг кўзлари катта очилиб кетади.

Леся қўрқади. Болалар онанинг жаҳли чиққанини сезиб, егани оғзида, ушлагани қўлида, жим қолишади.

Фотима опа оҳиста юриб, ҳовлига тушади. Кўча эшик томонга боради. Болалар унинг орқасидан қараб қолишади. Фотима опа олазарак бўлиб кўчага қарайди. Қайтиб ҳовлига киради. Айвонга чиқиб, шошиб пайпоғини кияди. Кияркан, болаларга тайинлайди:

— Қимирламай ўтиринглар... Бориб кўрай-чи...

Фотима опа кийиниб, кўчага чиқиб кетади.

...Фотима опа ҳафсаласи пир бўлиб, мактаб биносидан чиқиб келади, хаёл суриб, тўхтаб қолади. Эшик тепасидаги соатга кўзи тушади: 12.30. Атрофга аланглаб, катта кўча томонга юради. Трамвай остановкасига боради.

Фотима опа милиционердан сўрайди:

— Ҳай ука, шу ердан қўлида китоб, дафтар кўтарган бир бола ўтмадимми, кўрмадингизми?

— Йўқ, кўзим тушмади, — дейди милиционер.

Фотима опа атроф-теваракка олазарак кўз югуртиб, серқатнов йўлкада бормоқда. У катта бир магазинга кириб, нариги эшикдан чиқади.

Фотима опа майдондаги репродуктордан совет информация бюросининг ахборотини эшитаётган одамлар тўдаси ёнидан ўтиб боради.

Репродуктордан дикторнинг лоқайд овози эшитилади:

—... Шиддатли жанглардан сўнг қўшинларимиз аҳоли яшайдиган ўн битта пунктни ташлаб чиқдилар. Н-чи партизан отряди душманнынг ўқ-дори ортилган эшелонини ёндириб юборди...

Фотима опа бир нафас тўхтаб, кейин атрофга аланглаб, трамвайларга қарайди.

Биринчи смена тугаб, завод эшигидан чарчаган, коржомалари мой ишчилар чиқиб келмоқдалар. Фотима опа бу тўдага олазарак бўлиб кўз югуртиради.

Катта темир дарвоза янги очилиб, устидаги юки

брезент билан ўралган, кабинасининг чап томонида қизил байроқчаси бор юк машинаси чиқиб келади. Паришонхотир Фотима опа хаёл суриб, машинанинг филдирагига яқинлашиб қолганини сезмайди. Шофёр кабинадан қўлини чиқариб, алланима деб, койийди.

Фотима опа ҳовлисига кириб келади. Чопқиллаб келиб қучоқлаб олган Леся ҳам унга ёқмайди. Китоб, дафтарларини ёйиб, алланима ҳақида баҳслашаётган Витя билан Остап жимиб қолишади. Ечинишга ҳоли қолмаган Фотима опа айвон лабига ўтиради. Болаларга ўгирилиб гапиради:

— Ноаҳил бўлсаларинг, мени ҳам куйдирасанлар, ўзларинг ҳам бебош бўласанлар... Мана, нима бўлди энди? Оч қолиб, қаёқларда санқиб юрганикин?..

* * *

Эшикдан милиционер Сарсенбойни етаклаб кириб келади. Ҳочоқ бошида овқатга уннаган Фотима опа қўлида товоқ ушлаганича уларга яқинлашади. Милиционер Сарсенбойни қўйиб юбориб, честь беради:

— Вокзалда юрган экан.

Фотима опа бошини кўтармай ерга тикилиб турган Сарсенбойга хўмрайиб қарайди. Ғазаби қўзғайди-ю, ўзини босади.

— Бу сафар кечиринг. Аммо яна шу ҳолда кўрсам, мен ҳам... — пўписа қилади милиционер.

— Қамаб қўйинг! — дейди Фотима опа унга қараб.

Милиционер честь бериб, эшик томон юради. Фотима опа уни кузатиб чиқади.

Айвонда, хонтахта ёнида ўтирган Сарсенбой ўнгтерисига қарамай, нон тишлаб, бутун помидорни овзига соларкан, унинг ёнига келиб ўтирган Остап овзини пасайтириб дейди:

— Биласанми... вой-бў... ойим кечгача қидирди-лар сени... ўзинг-да...

* * *

Эрталаб. Фотима опа самоварга олов ташламоқда. Болалар ҳали ухлаб ётишибди. Эшикдан Маҳкам ака кириб келади. Сурункасига уч смена ишлаб, чарчаган

бўлишига қарамай, юзларида мамнунлик, хурсанд. Тўғри айвонга ўтади. Ошхона томондан Фотима опа келади.

— Ҳорманг, дадаси.

Маҳкам ака коржомасини ҳам ечмай ўтиради, хотинини ёнига чақиради.

— Қани ўтир-чи.

Ўзи қўлидаги ўроғлиқ нарсани очади. Болаларга пахмоқдан тикилган иккита кўйлак, ботинка, дўпни олиб келган. Хотини кийимларни кўздан кечираркан, Маҳкам ака болаларни уйғотади:

— Ҳой, турмайсанларми? Мактабга кеч қолсанлар-ку!

Витя бошини кўтариб, тагин бурканиб олади. Сарсенбой бир ағдарилиб, Остапнинг устига оёқларини ташлайди. Остап уйғониб кетади-ю, турмайди.

— Барака топкур, шунақа қимматидан олмасдан, газмол олиб келсангиз-ку, бир хилда қилиб тикиб берардим-а,— дейди хотини ачиниб.

— Қўй, хотин. Детдом болаларига ўхшатма,— дейди Маҳкам ака ва чўнтагидан пул чиқариб, хотинига беради:— Мана, харажатларингни қиларсан.

Фотима опа пулнинг чўғини кўриб, жиғибийрон бўлади:

— Шу одатингиз қолмади-да. Бу ёғини қандай етказаман. Арзонроғини ола қолмайсизми!..

Маҳкам аканинг қулоғига гап кирмайди, болалар тезроқ уйғона қолса-ю, кийимларини кийгизиб кўзи қувонса.

— Турсаларинг-чи. Қани, ким олдин салом берса, ўшанга бир нарса олиб келганман.

Ҳаммадан олдин Леся туради. Кела солиб, дадасини қучоқлайди.

— Салом қани, қизим?

— Ассалому алайкум.

— Баракалла, қизим... Менга қара, мени яхши кўрасанми?

— Ҳа,

— Қайси кўзинг билан?

— Иккала кўзим билан,— Леся кўзларини кетмакет юмиб очади.

— Тагин-чи?

— Тагин, тагин, юзим, лабим...— Леся қўли билан юз, кўз, лабларини кўрсатади.

Маҳкам ака унга дўппини кийгизиб қўяди. Леся хурсанд бўлганича, дадасини ўпади, бориб акаларига кўрсатади! Кўрна тагида мўралаб ётган Сарсенбой бошини буркаб олади. Остап ўрнидан туради.

— Ассалому алайкум, дада,— дея унинг ёнига келади. Қўйлакни қўлига олиб, кўра бошлайди.

— Раҳмат, дадажон.

Витя туради. Маҳкам ака унга ботинкани узатади: Витя кияди. Сигмайди. Маҳкам ака ботинкани қўлига олиб, дастагини кериб беради. Витя роса уринади, кучи борича оёғини тикади, бўлмайди, сигмайди. Тик турган Фотима опа эрига қарайди. Маҳкам аканинг таъби хира бўлади. Витя йиғлагудек бўлиб, қовоғини солиб олади.

— Қани, Остап, сен кийиб кўр-чи.

Остап ботинканинг бир пойини олиб кияди. Унга ҳам сигмайди. Роса уринади, кучи борича оёғини тикади, юзлари қизариб кетади. Бўлмайди.

Ботинкани Сарсенбой кияди. Унга ҳам сигмайди. Кўп уринади — бўлмайди.

— Қилган ишингиз бор бўлсин, дадаси,— дейди ачиниб хотини,— эркак эркаклигига бораркан-да, а?

Охири Леся кияди, оёғи лўп этиб ботинкага тушади. Иккинчи пойни ҳам кийиб олади. Ҳаммалари кулиб юборишади. Леся ботинкани тўқиллатиб, юриб кўради.

— Ҳечқиси йўқ. Айирбошлаб келаман,— дейди Маҳкам ака хотинини юпатиб.

* * *

Маҳкам ака ҳамкасблари билан суҳбатлашиб бораркан, ёнида катталар одимига мослаб қадам ташлолмай қийналиб, чошиб Витя ҳам борарди. Қўлида буклоғлик газета ушлаган чўққи соқол киши алланарсани уқтирар, бармоғини нуқиб, газетани кўрсатарди:

— Шундай ҳам ваҳшийлик бўладими! Касалхонага бомба ташласа-я. Биргина гўдак тирик қолибди... Ана шу болани сақлаб қолиш учун алоҳида самолёт юборилибди!..

— Бутун кучимиз ҳам шунда-да, ука. Халқни енгиб бўлмайди...— дейди Маҳкам ака.

Улар бир магазин ёнига келишганда, Маҳкам ака ҳамроҳларига қарайди:

— Шу ерга бирров кириб чиқадиган ишим бор эди,— дейди у тўхтаб.

Ҳамкасблар ажралишади. Маҳкам ака Витя билан магазин томон юради. Картон қоғозга «танаффус» деб ёзиб қўйилганини кўриб, Маҳкам аканинг хафсаласи пир бўлади.

— Оббо... энди нима қилдик, ўғлим!— дейди у Витяга.

Витя елкасини қисади. Маҳкам ака бир нафас туриб қолади. Кейин «юр» дегандек ўғлига қарайди-да, йўлкадан оҳиста одим ташлаб кетади.

Бир неча қадам юргач, йўлканинг четида тузланган помидор еб турган, кийимлари ифлос, сочлари ўсган, бош яланг болага кўзи тушади. Боланинг оёғидаги ботинкаси йиртиқ, дастаги босилган, чарми кўчиб кетганидан латта билан боғлаб қўйилганди. Маҳкам ака боланинг оёғига тикилиб, ёнидан ўтиб кетади-да, нарироқ бориб тўхтаб қолади. Орқасига ўгирилади. Бола помидорни тишлаганча энгашиб, ботинкаси устидан боғланган латтани қаттиқроқ тангиётганини кўради. Витя дадасининг нимага тўхтаганини билолмайди. Маҳкам ака бирпас ўй суриб, қўлтиғидаги қоғозга ўроғлиқ, айирбошлаш учун олиб келган ботинкани очади. Оҳиста юриб, ҳалиги боланинг ёнига боради. Ботинкани унга узатади.

— Кийиб кўр-чи...— дейди Маҳкам ака.

Бола ҳайрон бўлади. Қўрқиб, орқасига тисарилади. Витя «дадам ҳазиллашяпти», деган хаёлда кулиб қўяди.

— Ма, нега қочасан, кийиб кўр-чи,— дейди Маҳкам ака ботинканинг ипидан ушлаб тураркан.

Бола қоп-қора йилтиллаб турган ботинкадан кўзини олмай, тикилиб туради-да, худди қўл узатса ботинка қочиб кетадигандай, уни шартга юлқиб олади. Бегона кишининг гапи ростлигига ишонгач, ерга ўтириб олиб, оёғидаги латталарни ечади, ботинкани кияди. Оёғи лоп этиб, ботинкага тушади. Иккинчи пойини кияди. Севиниб, ўрнидан туради, бир-икки ер тепиниб қўяди, илжаяди.

— Ойимга кўрсатсам, майлими? — дейди у Маҳкам акага қараб.

— Кимга кўрсатсанг, қўрсатавер.

Бола кетади. Сал юрмай орқасига қайтади. Келиб, ерда қолдирган йиртиқ чоригини латта-путталари билан йиғиб олади. Югуриб кетади.

Анча нарида, скамейкада, халтачасини ёнига қўйиб, унинг онаси ўтирибди. Ранги заъфарон, кийимлари юпун, сочлари тўзиган бу аёлнинг кўринишидан фронт яқинидан кўчириб келтирилганлиги сезилиб турибди. Бола ҳовлиқиб унинг олдига боради:

— Ойи, қаранг, — дейди оёғидаги боғичлари осилиб ётган янги ботинкани кўрсатиб.

Она ҳайрон бўлади.

— Ким берди? — деб сўрайди у кўзларига ишонмай, ботинкага тикиларкан.

— Битта киши, — дейди бола келган томонини кўрсатиб.

— Қанақа киши? Маст эканми?

Бола нима жавоб қилишини билмай, ўйланиб қолади.

— Ҳа, — дейди бирдан бош силкиб.

* * *

... Маҳкам ака билан Витя магазин пештахтаси ёнида туришибди.

— Қараб кўринг, барака топкур, бир жуфт топи-лар, — дейди кекса сотувчига ялиниб Маҳкам ака.

— Йўқ дедим-ку... Ҳаммасини сотиб бўлдик...

— Қачон бўлади?

— Айтолмайман. Кириб туриг.

Маҳкам ака «начора» дегандай Витяга қарайди. Улар кўчага чиқишади. Бир неча қадам хомуш юриб борган Витя йиғлагудек бўлиб сўрайди.

— Нега бердингиз, ахир ўзингиз?

Маҳкам ака ўғлига маъноли қараб олади.

— Сенга ҳам биров совға берса олармидинг?

— Бермайди-да...

— Мана, мен бердим-ку...

— Бировга-да...

* * *

Ҳаво булут. Енгил шабада эсиб турибди. Чеккаси-га қатор тераклар ўтқазилган йўлкада шимининг ўнг

почаси қайириб қўйилган ўттиз беш ёшлардаги киши қўлтиқтаёқда келмоқда. Бу маҳалла комиссиясининг раиси Ёқубжон. У хонадонлардан бирининг эшиги олдида турган аёлга алланималарни тайинлайди, кейин қўлтиқтаёгини катта-катта ташлаб юриб, Маҳкам аканикига киради. Йўлакданоқ чақиради:

— Маҳкам ака!

Фотима опа югуриб келади.

— Салом алайкум, опа, бардаммисиз. Акам ишда-милар?

— Ҳа. Қани бу ёққа...

— Раҳмат... Мактабни бўшатиб, ярадорларни жойлаштиряпмиз...

— Эшитдим,— дейди Фотима опа,— болалар ҳам чиқиб кетишди.

— Шунга...

— Жоним билан... Ҳозир чиқаман...

Фотима опа кийиниб чиқиб, Бувниса холанинг эшигидан туриб, уни чақиради.

— Қани ҳой, бўла қолинг!— дейди қўшнисини шошириб.

Йўлкада Фотима опа, Бувниса хола, қўшни хотинлардан яна икки аёл кетмоқда.

Икки қаватли мактаб биноси шошилиш суратда фронт ёқасидан кўчириб келтирилган ярадор, касалларни жойлаштириш учун бўшатишмоқда. Ёқубжон бошчилигида маҳалла аҳолиси, ўқитувчилар, юқори синф ўқувчилари, ҳатто кичик ёшдаги болалар ҳам мактаб ашёларини ташимоқдалар.

Ҳовлидаги юк машинаси ва иккита аравага шкаф, столлар ортилган. Яна бир арава келиб тўхтади. Унга парталарни ортишади. Ҳовлида парталар, скамейка, стуллар қалашиб кетган. Болалар орасида Остап билан Сарсенбой ҳам енгил-елпи нарсаларни ташишда ёрдамлашишмоқда.

Бинонинг ичкарасида, коридорда, спорт залида, хоналарда маҳалла аёллари пол ювиш, деразаларни артиш, медицина ҳамширалари бошчилигида дезинфекция қилиш билан машғуллар. Аёллар орасида Фотима опанинг қўшнилари, пол юваётган Бувниса хола кўринади.

Фотима опа катта стол устига чиқиб, ҳўл латта билан эшикни ювмоқда.

Оқ халат кийган медицина ходимлари хонама-хона юриб, девор, деразаларни бармоқлари билан артиб кўриб, кўздан кечирадилар.

Иккинчи қаватдаги парталар, зарур ашёлар олиб чиқиб бўлинган. Унинг ўрнига пастдан каравотлар, тўшаклар ташиб чиқилмоқда.

Ёқубжон арава ёнида турганича, уюлиб ётган парталарни қўли билан кўрсатиб, аравакашни қис-тайди:

— Болалар эртагаёқ ўқишни давом эттиришлари керак. Тушундингизми? Кечаси билан бўлса ҳам ташиймиз!

Шу пайт узоқдан кетма-кет келаётган иккита санитар машинаси кўринади. Ёқубжон ўша томонга қарайди. Қўлтиқтаёғини катта-катта ташлаб, бино эшиги яқинига боради. Аллакимни чақиради. Одамларни шоширади.

Санитар машиналари мактаб эшиги олдида тўхтади. Ичкаридан медицина ҳамширалари чиқиб келишади. Носилкаларда ярадорларни иккинчи қаватга олиб чиқишади. Ҳаммининг кўзи носилкада, машинада. Тақ-туқлар тинади. Буюмларни ташиётганлар анграйиб, жойларида тўхтаб қолишади.

Санитар машинасининг кабинаси очилиб, халат кийган, чақалоқ кўтарган кексароқ ҳамшира тушиб келади. Шофер ёнида сиқилиб ўтирган, ўн икки ёшлар чамасидаги, ориқдан келган қизни пастда турган бир киши қўлтиғидан олиб, тушириб қўяди. Халат кийган аёл чақалоқни қизнинг қўлига тутқазиб, таъкидлайди:

— Бир чеккада тура тур, хўпми?

Биринчи машина жўнамасданоқ, яна иккита санитар машинаси келиб тўхтади. Бир ёқдан юк ортилган аравалар жўнатилмоқда.

Бир чеккада йўргакланган чақалоқни зўрға кўтариб турган қиз машинадан оҳиста туширилаётган носилкага — бошлари бинт билан ўраб ташланган аёлга бўйнини чўзиб қарайди. Носилкани ичкарига олиб кириб кетишади. Қиз эшиккача носилка кетидан боради.

Одамлар орасида боятдан бери бола кўтарган қиздан кўзини узмай турган Сарсенбой билан Остап бир-бирларига қараб қўйишади. Кейин улар қизнинг ёни

га боришади. Қиз чарчаганидан девор тагига ўтиради. Оҳиста кўз ёшини артади.

— Ойингмиди? — деб сўрайди Остап қизга энгашиб.

Қиз кўз ёшларини артиб, бош қимирлатади. Чақалоқ йиғлайди. У ўрнидан туради, укасининг юзини очиб, қўлида аллалайди. Бўлмайди.

Остап ачиниб сўрайди:

— Қорни очгандир?

Қиз бош силкийди.

Чақалоқнинг йиғиси машинадан туширилаётган бир ярадорнинг оғриқдан қаттиқ инграган овозига қўшилиб кетади. Машиналар кетма-кет келмоқда. Ҳамма юкларни тезроқ ташиш ва ярадорларни жойлаштириш билан овора. Елиб-югуриб юрган Ёқубжон тез-тез пешонаси, бўйнидан терни артади.

Ичкаридан ҳамшира чиқиб келади. Қизнинг ёнига бориб, чақалоқни қўлидан олади. Овутолмайди.

— Қорни ҳам очди... таги ҳам ҳўлдир бечоранинг...

Шу пайт ичкаридан қўлида челақ кўтариб, Фотима опа чиқиб қолади.

— Ойи, биз ташиб бўлдик, — дейди Остап.

— Яхши. Бора қолинглар, мен ҳам ҳозир бораман.

Фотима опа чақалоққа қарайди.

— Хархашаси зўр, қорни очипти, дейман.

Ҳамшира нима деб жавоб беришини билмайди. Қизга эшиттирмасликка уриниб, Фотима опага яқинроқ келиб гапиради:

— Ҳалиги ярадор аёлнинг қизи... ана каттаси...

Нима қилишга ҳайронман. Болалар уйига юборай десам, ойимдан ажрамайман дейди. Ўзим кун-тун бу ерда бўламан, — дейди чақалоққа юраги ачиб.

Фотима опа бир чақалоққа, бир хомуш турган қизга қарайди.

— Менга қаранг, — дейди у ҳамширага, — бизникида тура турса нима қилади? Онаси соғайса олар... Шу маҳаллада, яқинда тураман.

— Яхши бўларди-я, — дейди мамнун бўлиб ҳамшира, — вақти-бевақт қизи ҳам хабар олиб турарди...

— Ўзим-чи, ўзим ҳам чиқиб тураман... Одам одамга ғанимат-а!

Ҳамшира қизнинг елкасига қоқади:

— Бора қол, қизим, яқин экан, чиқиб турарсан.

Фотима опа ҳамширанинг қўлидан чақалоқни олиб, бағрига босади. Қизга қарайди:

— Отинг нима қизим?

— Ляна!

— Отинг чиройли экан-а? Юра қол.

Фотима опа чақалоқни кўтариб, ёнида Ляна билан ҳовлисига кириб келаркан, Остап билан Сарсенбой қизни кўришиб, севиниб кетишади.

— Келдингми?— дейди Остап қизга яқинлашиб.

Леся чошиб келиб, онасини қучоқлайди, бўйини чўзиб, «чақалоқни кўрсатинг», деб хархаша қилади. Дарахт тагида арғамчида ўтирган Витя, бақрайиб қолади.

— Уҳ... тагин опкелишди,— дейди ўзича хуноб бўлиб.

* * *

Кеч. Теварак-атрофни қоронғилик қоплаган. Темир йўл ёқасидаги ҳовлиларда ёқилаётган олов алангаси, чироқларнинг шуъласи кўзга ташланади. Узоқдан сигирнинг маърагани, итнинг увлагани эшитилади.

Фотима опа қоронғиликда чақалоқни бағрига босиб, темир йўл ёқалаб кетмоқда. У темир йўлнинг нариги томонидаги хонадонларга яқинлашади. Чақалоқнинг йиғлаган овози эшитилади.

Кичик хона. Тахмондаги сандиқ устида кўрпа, тўшак, ёстиқ. Дераза орқали сим тортилиб, қоziққа илиб қўйилган лампочка хонани хира ёритиб турибди. Девор тағларида кўрпача, пойгакка пўстак ташланган. Кўрпача устида йигирма беш ёшлардаги озгингина жувон чақалоғини эмизиб ўтирибди. Эшикдан чақалоқни кўтариб, Фотима опа кириб келади.

— Эсон-омон қутулдингизми, Салимахон, уй билан бўлиб, қутлагани ҳам келолмасам-а.

— Гинам йўқ, опа, вой, ўзингизга муборак,— дейди Салима Фотима опанинг қўлидаги чақалоқни кўриб. У ўрнидан туриб, меҳмонни тўрга таклиф қилади.

Улар ёнма-ён ўтиришади. Салима ўз боласини бешикка белади. Фотима опанинг қўлидаги чақалоқни қўлига олиб эмиза бошлайди. Фотима опа бешик тебратади.

— Сут бердим, сўрғичда берсамам ҳеч бўлмади,— дейди Фотима опа.

— Яхши қилибсиз опа. Болажонсиз-да,— дейди Салима.— Онаси рус эканми?

— Молдаван экан... Уруш ўлсин, қайси миллатни тинч қўйди, дейсиз,— дейди ачиниб Фотима опа.

Эшикдан кексароқ бир аёл кириб келади. Саломлашади. Пойгакка ўтириб, қўл тутиб фотиҳа ўқиркан, ҳайрон бўлиб, дам Салимага, дам Фотима опага қарайди, сўрашга ботинолмайди.

Чақалоқ эмиб бўлиб, пишиллаб уйқуга кетади. Салимахон чақалоқни Фотима опага бериб, дастурхон ёзмоқчи бўлади. Фотима опа чақалоқни бағрига босиб, ўрнидан туради.

— Бир пиёла чой ичинг,— дейди Салима.

— Бора қолай. Поччангиз ишдан кеч келадилар. Хайр айланай. Яхши қолинглар...— Фотима опа остонага қадам қўяди.

— Овора бўлманг, болалар олиб келишса ҳам бўлади, опа. Чиллам чиқса ўзим кириб тураман,— дейди Салима уни кузатаркан.

— Сабр-чидамига балли-е шу аёлнинг,— дейди меҳмон хотин.

* * *

Фотима опа билан Маҳкам ака мактаб — госпиталь эшиги олдида бизга таниш ҳамшира билан гаплашиб туришибди. Уларнинг ёнида Витя ҳам бор.

— Қайтай дедими?— сўрайди Фотима опа.— Боласини эмиздириб келяпман.

Хомуш турган ҳамшира бош чайқайди, ўпкаси тўлиб, оҳиста гапиради:

— Ўлди...

— А?!— Маҳкам ака ҳам, Фотима опа ҳам шундай дея, ҳаяжон ичида жим қолишади.

Сукунатни ҳамшира бузади:

— Болаларини ўйлайман... Болалар уйига берсакмикан?— дейди у.

— Йўқ... Бизникида бўлади... Бечора...— дейди оғир уҳ тортиб Фотима опа.

Кўнгилсиз хабардан чуқур ўйга толган Маҳкам ака ёнига ўгирилади. Оғзини очиб анграйиб турган Витяга дейди:

— Бор, ўғлим, катталарнинг гапига қулоқ солма.
Витя итоаткорона ўгирилиб, кетаркан, Фотима опа секин унинг орқасидан бориб, тайинлайди:

— Лянага оғиз оча кўрма, хўпми?

Витя «хўп» дегандек бош силкийди. Уйчан Маҳкам ака ҳамширага қарайди.

— Улитини нима қилишаркин?

Ҳамшира жавоб ўрнига елкасини қисади. Маҳкам ака босиқлик билан сўрайди:

— Рухсат олиб берсангиз, ўзимиз кўмганимиз маъқул эди... Мусофирлигини сездирмайлик. Бир чеккаси қизи қўлимизда, яқинлигимиз бор...

* * *

Осмонда тобора баландлаб бораётган варрак кўринадди. Шабада варракнинг дардарагидан чиқаётган овозни олиб келади. Томда Витя қулочлаб ипини тортиб, яна қўйиб юбориб, завқ билан варрак учиради.

Шу пайт Витя, кўчада тобут кўтариб бораётган одамларга кўзи тушади. Улар орасида дадаси, орқароқда онасини кўради. Тикилиб тураркан, ҳовли томондан Лянанинг хурсанд бўлиб, кулган овозини, қичқирганини эшитади, пастга қарайди.

Катта тунука тоғорага кўрпача, ёстиқ солиниб, чақалоқ Марикани ўтқазиб қўйишган. Тоғоранинг бандидан ўтказилган арқонни Сарсенбой бўйнига солиб, ҳовлини айлангириб, тортиб юрибди. Леся, Остап, Ляналар қийқиришиб, шовқин солиб тоғора кетидан чопишади, Марика қичқирлаб кулади.

Ҳовлидаги болаларнинг қувончи Витянинг юрагига сизмайди, у беихтиёр қичқириб юборади:

— Ляна!

— Ҳа!

— Уйнамаларинг ҳозир!

— Нега энди?— гердайиб сўрайди Остап.

— Уйнамаларинг дегандан кейин уйнамаларинг-да!

— Бор-э...— дейди Сарсенбой писанд қилмай ва тоғорани тортиб кетади.

— Ляна дейман!— жаҳл билан қичқиради Витя. Бироқ энди унинг гапига ҳеч қайсиси қулоқ солмайди. Қий-чув, кулги боягидай давом этаверади,--- ҳам-

манг ҳам аҳмоқ экансан-лар,— дейди Витя ва Лянадан кўзини олиб, яна тобутга қарайди.

Кўчада, тўғридан келаётган арава тўхтайтиди. Аравакаш отдан тушиб, тобутни елкага олади. Ҳасса таяниб кетаётган чол тобутга яқинлашади. Машина тўхтайтиди. Шофер чопиб келиб тобутни кўтаради. Тобут узоқлашиб боради...

Витя ўша томондан кўз узолмай анграйиб қолади. Тобут кўздан ғойиб бўлгандан кейингина, қўлидан ип чиқиб кетгани, варрак узоқдаги бир дарахтга илиниб қолганини, иплари дарахт шохларида ётганини кўради. Оҳиста ҳовлига тушади. Болаларнинг ёнига бориб, Лянанинг қўлидан ушлайтиди:

— Тўхта!

— Нима-е?

— Сенинг... Сенинг... биласанми, тугманг узилипти.

Ляна шошиб кўйлагининг тугмаларини ушлаб кўради.

— Ёлғончи... Нега алдайсан?..

Витя индамайди.

— Нега галатисан, Витя. Рангларинг қув ўчган-а. Ё қорнинг очдимиди?

— Йўқ... сен... ҳозир ўйнамагин, хўп дегин...

Ляна парво қилмай қўлини силтаб, тоғора кетидан чопиб кетади. Витя ҳайрон бўлиб, унинг орқасидан қараб қолади. Кейин бирдан кўйлагининг тугмасини узиб олади-да, Лянанинг олдига боради.

— Ляна, тугмамни қадаб қўй!

— Сеникиними?

— Меникини.

— Нега энди ўзинг сеники узилди, дейсан?

— Меники девдим.

— Қани?

— Мана.

— Кейин қадаб берарман.

— Йўқ, ҳозир қадаб бер!— ялинади Витя.

— Хўп, шошма бўлмаса,— Ляна чопиб бориб, айвон тоқчасидан игна билан ип олиб келади,— қани бер, қани тугманг, йўқотдингми?

Витя индамай тугмани унга беради. Ляна тугмани унинг кўйлагига ўтқаза бошлайтиди.

— Ляна...— дейди хомуш Витя.

- Нима?
- Мен... мен... бир нарса биламан-а...
- Нима? Айтсанг-чи,— қизиқиб сўради Ляна.
- Айтмайман,— дейди Витя ҳамон ўзини босолмай ва айвон томон кетади.

* * *

Кўчада келаётган эр-хотин ҳовли томондан болаларнинг шовқинини эшитиб, девор оша қарашади. Икковининг юзида мотамсаролик. Бир нафас жим қолишади. Кейин хомуш, маъноли қилиб бир-бирларига қараб олишади.

Эр-хотин болаларга сездирмаслик учун очиқ чеҳра билан ҳовлига киришади.

— Вой-бў, ҳовлини расво қилибсизлар-ку,— дейди Фотима опа тоғора изларини кўриб.

— Дада, дадажон,— дейди югуриб келган Леся Маҳкам аканинг қўлидан ушлаб, судраркан.— Марикани қаранг.

Леся Маҳкам акани бошлаб, тоғора ёнига олиб боради. Қалбидаги ғамгинликни сездирмасликка уринган Маҳкам ака қиқирлаб кулаётган чақалоққа меҳр билан тикилиб қолади. Унинг юзидаги илиқ табассумни, тоғорада кулиб ётган чақалоқнинг қувноқ юзини кўрамиз.

— Шошма,— дейди Маҳкам ака кийимини еча туриб.— Чақалоққа беланчак қилиб берамиз, хўпми?

Маҳкам ака беланчак ясашга киришиб кетади. Остап, Сарсенбой, Леся уни ўраб олишади.

Ляна укасини кўтариб, айвонга боради. Фотима опага эркаланиб гапиреди:

— Хола, Марикани ухлатиб, ойимнинг олдига чиқсам кўрсатармикан?

Фотима опа Лянага қараб, бир дақиқа ўзини йўқотади. Шу ондаёқ ҳаяжонини босиб, оҳиста қизга яқинлашади. Чақалоқни қўлига олади.

— Ойингнинг олдига кирувдим...

— Кўрдингизми?— шошиб сўрайди Ляна.

— Йўқ... Яраси оғир, қизим... Бу ердаги докторлар даволай олишмапти. Олмаотага жўнатишибди...

— Вой, ойимни-я?..— қизни кўзи ола-кула бўлиб кетади,— Олмаота узоқми, хола?

— Узоқ қйзим...

Лянанинг кўзлари ёшланади. Уни кўриб Фотима опанинг ўпкаси тўлади, алланима демоқчи бўлади-ю, гапиролмайди. Артиш учун ҳозиргина олиб чиққан картошкеси картошкада, пиёзи пиёзда қолиб, ўрнидан туради, уйга кириб кетади. Сабзи еяётган Леся Лянанинг йиғлаётганини кўриб, қўрқади.

— Нима қилди, Ляна?.. Айтсанг-чи?..

Ляна индамайди. Кўз ёши билан бурни оқади. Енгига артиб, оғир хўрсилади.

* * *

Кўчада Витя, Сарсенбой, Остап ва қўшни болалар тарафма-тараф бўлиб, тўп тепишмоқда. Кўчанинг нариги томонидан белбоғ боғлаб олган бир маст йигит гандираклаб келади. Тўп учиб бориб, ундан икки қадам берига тушади, маст гандираклаб келиб, тўпни тепмоқчи бўлади.

— Амаки, тепманг, — дейди қичқириб Остап.

Маст тўхтаб, болага кулиб қарайди, ялинади:

— Кел, битта тепа қолай?

Болалар бу ёқдан «тепа қолинг, тепа қолинг» деб чуғурлашишади. Маст тўпни тепади.

Тўп бориб, Бувниса холанинг кўчага қараган деразасига тегиб, бир кўзини чил-чил қилади. Синган ойнадан кўзларини чақчайтириб Бувниса хола кўрилади.

Болалар чекка-чеккага қочиб кетишади. Маст ҳам ғойиб бўлади. Остап қочишга улгуролмай, йўлкада қолади. Ҳовлисидан овози борича дод солиб Бувниса хола чиқиб келади.

— Қўясанларми, йўқми, а, безорилар!.. Войдод!.. — Бувниса хола Остапни тутиб олади, қулоғини бурайди.

— Менмас, — дейди йиғлаб Остап.

— Қани, тарбия берганларга кўрсатиб қўяй сен безорини, — дея боланинг қулоғини қаттиқроқ бурайди.

Остап додлайди. Унинг йиғисига Леся чиқиб келади. Югуриб бориб акасига ёпишади, қўрқиб, йиғлай бошлайди. Йиғи товушига Маҳкам ака чиқади. Қўшни хотинлар тўпланади.

— Мана, мулла Маҳкам, сиздан кўрганим... Бут-бутун деразамни чил-чил синдирди. Топадиганим бўл-маса... ўлиб бўлдим-ку, етимларингиз дастидан...

Маҳкам аканинг газаби қўзғайди-ю, ўзини босади. Оҳиста гапиради:

— Қўйворинг, нега қулоғидан чўзасиз... Боланинг отаси бор, синган — ойна экан-ку...

Бувниса хола боланинг қулоғини ноилож қўйиб юборади. Ҳамма жим қолади.

Маҳкам ака индамай дераза ёнига боради. Синган кўзини чўп билан бўйи, энини ўлчайди, ҳовлисига ки-ради.

Бувниса хола нима қиларини билмай бир нафас туриб қолади, қўшниларнинг юзига қаролмайди, уйи-га кириб кетади.

Маҳкам ака ошхона дарчасидаги ойнанинг четла-рини тозалаб кўчириб олади. Остат дадасининг ёнига келиб, йиғи аралаш гапиради:

— Менмас... бир маст киши синдирди.

— Йиғлама ўғлим... Ма, ушла... Қани, юр...

Маҳкам ака болгача билан михларни ўғлига тут-қазиб, биргалашиб кўчага чиқишади.

Маҳкам ака ойна соларкан, шу ойна орқали нари-ги уйнинг эшигидан мўралаб турган Бувниса хола кўринади.

Қўшни хотинлар, болалар шу томонга тикилиб ту-ришибди.

Маҳкам ака қоқаетган мих Бувниса холанинг қал-бига қадалаетгандай бўларди...

Чекка-чеккадан болалар чиқиб келишади, Бувни-са холанинг эшиги ёнига тўпланиб, «Коптокни қайта-риб беринг!» деб ялинишади. Бувниса хола жаҳл би-лан коптокни кўчага иргитади. Копток Сарсенбой-нинг юзига тегади. Сарсенбой ифлос бўлган юзини қў-ли билан бекитиб туради-да «рахмат» дейди. Болалар коптокни олиб, чуғурлашиб кўча ўртасига тушишади.

* * *

Эшиқдан ҳовлиқиб, бир нарсдан қаттиқ кўрққан кишидай ранги ўчган Салима кириб келади. Эғнида-ги коржомаси — кўк сатин халатидан ишхонасидан тушки овқат вақтида тўғри шу ерга келаётгани били-

ниб турибди. Ҳовли юзида у Фотима опага дуч келади. У билан кўришмасданоқ, укасини кўтариб юрган Лянани чақиради. «Чақалоқни олиб кел», дегандай икки қўлини чўзади. Салиманинг авзойини кўриб, Фотима опа қўрқиб кетади. Нимадан гап бошлашини билмай қолади. Салима чақалоқни қўлига олиб, кўкрагини тутати, супа лабига ўтиради.

— Қизингиз катта бўлиб қолгандир-а, Салимахон, дейди Фотима опа, унинг ёнига ўтириб.

— Дурустгина кўролмаيمان ҳам шўрликни. Барвақт кетиб, қош қорайганда келаман...

— Тагин тушликда бу ёққа югурасиз. Сизгаям жабр бўлди, Салимахон. Раҳмат, барака топинг, айланай...

— Мен нима қилипман, опа, сизга раҳмат айтса арзийди... Юрагингиз тоғ экан, шунча болани эплаш ҳазилми!

— Шўрликларнинг гуноҳи нима? Қараб туриб бўлармиди, айланай. Одаммиз-ку, ахир!..

— Одаммиз?..— деб ўйланиб қолади Салимахон. — Шу норасидаларни етим қилганлар ҳам одамми?.. Ҳозир вокзал томондан ўтиб келувдим. Тагин бир эшелон бола келибди... Вой опажон-эй... Юракларим эзилиб кетди... Норасидаларнинг кўз ёши кўр қилгур фашистлар нималар қиляпти-я... Болаларнинг ҳолини кўриб, йиғлаган ҳам йиғлаяпти, йиғламаган ҳам...

Салиманинг ўпкаси тўлади, йиглаб юборай дейди. Ҳовлининг нариги чеккасида дарахт тагларини чопаётган Маҳкам ака уларга яқинлашади. Салима сал ёнига бурилиб, Маҳкам акага салом беради.

— Ассалому алайкум, почча...

— Ҳа, нима гап, келин?— дейди Маҳкам ака ва бола эмизаётгани устига келиб қолганидан хижолат тортади, бир чеккага ўтади.

— Тагин болалар келибди... Бирам ориқлаб кетган, юпун, афт-башараларига қараб бўлмайти... Ким кўринса кўзларини мўлтиллантишади бечоралар...

— Кўпми?— деб сўрайди Фотима опа.

— Унта вагонда. Харьков, Минск, Могилевдан келтирилибди... Қаёққа жойлашаркин, дейман бечораларни...

Салима айвон деворидаги осма соатга бир қараб олиб, ўрнидан туради, кетишга шошилади.

— Кеч қолмай, опа,— дейди у Марикани Фотима опага бериб.

— Бера қолинг, раҳмат...

— Кечқурун Ляна олиб бора қолсин...

— Олиб боради... олиб боради...

Салимахон жадал юриб, кўчага чиқади. Ҳовлида унинг кетидан қараб қолган Фотима опа оҳиста эрига дейди:

— Эшитдингизми?

— Эшитдим.

Эр-хотин бир-бирларига маъноли қараб олишади.

* * *

Кўча эшик очилади. Остона ҳатлаб олти ёшлар чамасидаги, ориқ, рангсиз, узун бўйли, бўшангина болани етаклаган Фотима опа, кетидан беш ёшдаги эгизак ўғил болани икки қўлида етаклаган Маҳкам ака кириб келади. Ҳовлида юрган болалар — Остап, Сарсенбой, укасини кўтарган Ляна, Леся ҳайрон бўлганларича уларнинг олдига келишади. Орқада турган Витя қовоғини осилтириб олади.

— Ие, вой,— дейди қувноқ Леся эгизакларга яқинлашиб,— иккови бир хил-а.

— Эгизаклар, қизим,— дейди Маҳкам ака.— Мана бунинг оти Саша, буниси Лёша.

Болалар шошиб, ўз исмларини айтишади.

— Сашамас, Лёшаман,— дейди Лёша.

— Лёшамас, Сашаман,— дейди Саша.

— Бари бир эмасми?— дейди Маҳкам ака.

Ҳаммалари кулишади.

Леся ўйинга тушиб, гир айланаркан, эгизакларнинг исмларини такрорлайди:

— Саша-Лёша, Саша-Лёша...

— Нонимиз ҳам етиб бўпти энди.

Боятдан бери ҳўмрайиб турган Витя Остапга дейди.

Остап унинг гапини эшитолмайди.

— А?!— деб сўрайди у Витядан.

Витя Остапни менсимай, жаҳл билан туртади. Жавоб бермайди.

Боятдан бери Фотима опанинг қўлини ушлаганча

гоҳ болаларга, гоҳ эр-хотинга қараб, олазарак бўлиб турган боланинг кўзи Витяга тушади. Унинг ҳўмрайган авзойидан қўрққандай, Фотима опанинг пинжи-га киради.

— Буни оти — Лёва, — дейди эгизаклардан бири Лёванинг қўлидан тортиб.

— Ҳа, айтгандай, Лёва, — дейди Маҳкам ака. — Булар ўртоқ экан, жуда аҳил ўртоқлар экан, ажралишгилари келмади. Бирга олиб келавердик... Ана энди, ҳаммаларинг ака-ука... Хўпми?

* * *

Эрталаб ювиниб бўлган болалар ҳар кунги одат бўйича нонуштага ҳозирлик кўриш билан машғул. Ляна супадаги хонтахта атрофига кўрпачалар солади. Остап хонтахтага дастурхон ёзади. Сарсенбой супанинг бир чеккасига таҳлаб қўйилган кўрпа-ёстиқларни айвонга ташийди. Леся айвондан бир даста пиёлани авайлаб кўтариб келиб, хонтахтага қўяди. Лёва самовар патнисни олиб келади. Саша билан Лёша чақалоқни ўртага олиб, овутиб ўтиришибди. Витя ошхона томонда алланима билан ивирсиб юрибди.

Супадаги хонтахта атрофида тўққиз ўғил-қиз ўтирибди. Фотима опа нон кесиб, болаларнинг тегишларини бир чеккадан олдига қўйиб чиқади. Ляна чинни косадаги шакарни бир чой қошиқдан пиёлаларга солади. Болаларнинг баъзилари нон юзига ўз шакарларини сепишади. Баъзилари пиёладаги шакарга нон ботиради.

Витя нонини ушлаганча, кўзларини катта очиб, болаларга бир-бир қараб чиқади. Кейин эшик томонга тикилиб қолади.

— Ҳа, нега анграйиб қолдинг? — дейди Фотима опа унга. Витя чўчиб тушгандек, узатилган пиёлани олади.

Шу пайт эшик очилиб, ўн тўрт ёшлар чамасидаги, баланд бўйли, абжир, кўз қарашларидан анчагина қувноқ кўринган бола кириб келади. У тўғри супа ёнига боради. Ҳамма унга тикилиб қолади. Бола жуда таниш кишиларга гапираётгандек бамайлихотир сўрайди:

— Болалар олаётган эмишсиз деб эшитдим. Ростми?

— Ҳа,— дейди ҳайрон бўлиб Фотима опа.— Қардан келдинг?

— Могилевдан... Мени ҳам оласизми?

Ҳамма жим қолади. Витянинг кўзлари ола-кула бўлиб кетади. Фотима опа худди маслаҳат сўрамоқчидай болаларга бир-бир қараб чиқади.

Эшикдан Маҳкам ака кириб келади. Болалар чуғурлашиб унга салом бериб, ўринларидан туришади.

— Утиринглар,— дейди Маҳкам ака болаларга ва нотаниш болага қарайди.— Салом...

Бола шошиб қолади.

— Салом...— дейди секин.

— Ҳа, баракалла... Хўш, келинг ўғлим.

— Мени ҳам олинг, деб кепти,— дейди Фотима опа.

— Шундайми?.. Қани, бу ёққа ўтир-чи,— дейди Маҳкам ака.

Бола уст-боши кирлигидан ўтиришни ҳам, ўтирмасликни ҳам билмай иккиланиб турганида, Витя нафаси оғзига тиқилади, бақириб юборади:

— Йўқ, керакмас, олманг... Кўчада ҳамма уйлари детдом бўп кетди, деб масхара қилаётибди... Узимизга нон етмайди-ку, тагин...

Ҳамма Витяга қарайди. Маҳкам аканинг газаби қўзғийди, Витяга ўқраяди. Бола хомуш бўлганича индамай жойидан қўзғалади, эшик томон юра бошлайди. Маҳкам ака уни тўхтатади.

— Бу ёққа кел!.. Отинг нима?

Бола тўхтаб орқасига ўгирилади.

— Коля,— дейди у маъюс.

— Бери кел, ўтир, Коля,— дейди Маҳкам ака болага ва Витяга қарайди.— Сенга ким шундай деди?

— Анави Бувниса хола ҳаммага айтиб юрибди...

— Ҳа, ҳа... Ўзинг нега бунчалик хуноб бўляпсан... Коля сенинг нонингни емайди, ўз насибасини ейди, қўрқма, унинг ҳам карточкаси бўлади... Жуда қийналиб қоладиган бўлсак, мен бундан ҳам кўпроқ ишларман...

Коля супа лабига омонатгина ўтиргач, Маҳкам ака яна Витяга тегизиб, Коляга гапирди:

— Майли, оламиз, ўғлим. Мени ота, буни она деб ишонсанг оламиз. Шуни ҳам унутмагинки, болаларнинг ҳаммаси ҳам сув бўлса симириб, тош бўлса кемиришади. Битта майизни қирқ бўлиб ейишади. Уқдингми?

Коля итоаткорона бош силкийди.

* * *

Бувниса хола ҳовли юзида яқинда фронт яқинидан кўчириб келтирилиб, унинг уйига жойлаштирилган аёл билан суҳбатлашмоқда.

— Кўнглингизга олманг гиргиттон, мана бу қўшнимизнинг етимларидан ўлиб бўлганман. Сира тиним бермайди. Дастлаб сизни киритмайман деганим ҳам шу важдан, жонингизга тегади деб ўйладим-да.

— Шўхми болалари?— ажабланиб сўрайди хотин.

— Шўх дейсизми? Безори, айланай сиздан... бир қарасангиз ойнамни синдирган, бир қарасангиз ҳовлини бошларига кўтаришган...

Бувниса хола хотинни девор ёнига олиб боради, ҳовлидаги супани кўрсатади.

Супада ўн тўрт ўғил-қиз — бир томонда ўғил болалар, бир томонда қизлар ухлаб ётишибди. Улар орасида оилага янги келиб қўшилган, бизга ҳали нотаниш тўрт бола — Георгий, Дзидра, Зина, Ренатлар ҳам бор.

— Ўнта дедингизми?— сўрайди аёл Бувниса холадан.

— Вой, ўнтангиз нимаси... Мана, сананг ўзингиз,— дейди Бувниса хола ва ўзи қўли билан болаларни кўрсатиб, санай бошлайди...

Девор тагидаги ўчоқ бошида лавлаги артиб ўтирган Фотима опа қўшнилари гапини эшитиб қолади, қулоқ солади.

Бувниса хола болаларни санай бошлайди:

— Бир, икки, уч, тўрт, беш, олти, етти... етими, ҳа етти, саккиз, тўққиз, ўн, ўн бир, ўн бир, ўн икки, ўн уч... Янглишмадимми?

— Ўзи нечта?

— Ўн тўртта, биттаси қани-я?.. Ҳув ана кичиги, чеккага ётқизиб қўйишибди...

Хотин ҳайрон бўлади.

— Қаранг, шунча болани эплашни ҳам айтинг-да.

— Ҳа, ҳозир жим ётишибди. Жанжал-тўполонини кўрмабсиз. Вой, вой, жоним ҳалқумимга келади... Нима зарур эди дейман шунча болани олиб? Етим-етимда, айланай... Тагин ҳар хил миллатдан-а... Ўзиникидай бўлармиди. Ҳали қараб туринг, бир кунмас бир кун оғизларига тупуриб кетишади, ҳмм, мени айтди, дерсиз...

— Юрагига балли-е шуларнинг,— дейди хотин болаларга маҳлиё бўлганча.— Сиз айтмасангиз мен ўзиники деб ишонардим. Қаранг ётишларини...— аёл яна узоқ тикилиб турди-да, дейди:

— Рост. Сизга қийин экан...

Фотима опа қимир этмай ўтирганича қўшнинг гапларини эшитаркан, юраги эзилади, ўксинади. Бир қўлида пичоқ, бир қўлида лавлагини ушлаганча сунага, бир-бирига ёпишиб ётган болаларга кўз ташлайди. Бирининг бағрига бири бошини суқиб, бири иккинчисининг устига оёгини ташлаб, яна бирининг сочлари ёнидагисининг юзларига тўзиб, Сарсенбой эса Витянинг бўйнидан қучоқлаб ётганини кўриб, чиройи ёришади...

Витя кўзини очади. Бўйнидан қучоқлаб олган Сарсенбойнинг қўлини олиб ташлайди. Бошини сал кўтариб жаҳл билан Сарсенбойнинг юзига тикилиб туриб, лунжига мушт туширади. Сарсенбой уйғониб кетади. Кўзларини ишқалаб, нималигига тушуна олмай уйқусирайди.

— Ҳадеб бўйнимга қўлингни ташлайверасанми — дейди дўқ қилиб Витя.

— Нима-е, қаёқдан биламан уйқумда...

— Билмайсан-а, билмайсан...— дейди Витя ва яна бир мушт туширади.

Сарсенбой йиғлайди. У ҳам урмоқчи бўлганида Витя сакраб ўрнидан туриб кетади. Бошқа болалар ҳам уйғониб кетишади. Коля ирғиб ўрнидан туриб, Витянинг ёнига боради. Сарсенбойни яна урмоқчи бўлиб турганида қўлидан ушлаб, қайиради.

— Нега урасан? Нима қилди сенга?— дейди Витяга ўқрайиб Коля.— Йиғлама, Сарсенбой, қани тагин урганингни кўрай, нима қиларкинман.

Фотима опа Сарсенбойга ачиниб, ўрнидан турмоқчи бўлади-ю, Коля ажратиб қўйганини кўриб, жойидан жилмайди.

— Яна урадиган бўлсанг, оймга айтиб бераман, билдингми? — дейди Ляна Витяга.

— Айтсанг айтавер, нима, қўрқаманми? — дейди қўлини силтаб Витя. Ёнига ўгирилиб, онасига кўзи тушиши билан қотиб қолади. Ҳамма болалар жимиб, Витяга, онага қарашади.

— Болам, — дейди мулойим Фотима опа, — икки ламчи ака-укаларингга қўл кўтарганингни кўрмай.

Витя бошини эгганича қолади.

* * *

Нонуштадан кейин Фотима опа Лесяни ёнига чақиради:

— Бу кўйлагингни еч, қизим, юваман... Лянага айтгин, сариқ кўйлагингни олиб берсин.

Фотима опа сув иситиб, кир ювиш тараддудини кўради. Ляна ариқ лабида бир даста пиёлани қумлаб юва бошлайди. Дарахт тагида Дзидра, Леся, Зина чақалоқни арғамчида учиримоқда.

Супада осмонга қараб ётиб, икки оёғини кўтариб-тушириб машқ қилаётган Коля кўча томондан эшитилган ҳуштак овозига қулоқ солади. Девор тепасида нотаниш бир боланинг боши кўринади. Коля ўрнидан туриб, шөшиб кўчага чиқиб кетади.

Темир йўл. Саша, Лёша, Лёва учаласи рельсга қулоқларини қўйганларича энгашиб ётишибди.

— Келяптими? — сўрайди Лёша.

— Келяпти, — дейди Лёва.

— Сенда-чи? — сўрайди Саша.

— Келяпти, — дейди турган жойида қотиб, ранги ўчган Лёва.

— Ёлғон, ёлғон? — бирдан бақаришади Саша билан Лёша.

— Ана келяпти, ойм келяпти, — дейди Лёва ҳамон ўрнидан турмай.

Фотима опа уларга яқинлашади. Болалар қўрқиб, ўринларидан туришади. Кийимлари ифлос, Лёванинг

ўнг юзи, Саша билан Лёшанинг чап юзларига рельснинг қоп-қора изи тушиб қолган. Фотима опа Лёвани олдига тушириб, Саша билан Лёшани етаклаб олганча, йўл-йўлакай уларни койиб келмоқда:

— Нима дедим-а, қулоқсизлар? Шаталоқ отиб юргунча, уйда кўмилиб ўтирсаларинг бўлмайдим. Ҳали қарасанг анҳор лабида, ҳали қарасанг темир йўлда, бир қарасанг томда... Кийимларингни қара... Кеча киевдиларинг-а! Тупроқ бўлгани бўлган, энди қорамойга белабсанлар! Кир ювиш осонми-а! Ҳар куни тоғ-тоғ кир тушади, жомашовда чирийди-ку, бу ордона қолгурлар!.. Жаврай бериб, жағим тушди-ку, сенларга.

Улар эшикка яқинлашганда, кўчада копток тепиб юрган Витя, Остап, Сарсенбой кўринади. Фотима опа уларни чақиради.

— Ҳой, Остап, бери кел!— Остап чопиб келади.— Уялсаларинг бўлмайдим-а? Укаларингни ўз ҳолига ташлаб, ўзларинг бу ёқда ўйнаб юрибсанлар-а! Поезд тагида қолиб кетса ҳам майлими-а?..

Фотима опа болаларини қўйиб юборади.

— Қани, юр, Саша,— дейди Остап эгизаклардан бирининг қўлидан ушлаб.

— Мен Сашамасман,— дейди хафа бўлиб Лёша.

— Юрларинг, бари бирмасми,— дейди Остап.

Саша билан Лёша Лёвага қараб «юр» деб имо қилишади.

Ошхона ёнидаги кичик ҳужра ичида Ренат билан Леся темир-терсак, латта-пугталар, ҳар хил ташландиқ буюмларни титкилаб, ниманидир қидириш билан машғул. Ренат қўлидаги темир билан дуч келган нарсани уриб кўради. Леся ҳамма ёғини қора қилиб ҳужранинг бурчидан печканинг эски, ёрилган карнайини олиб чиқади.

— Бу-чи, Ренат?— дейди у.

— Бўлади,— дейди Ренат.

Леся ҳужрадан чиқиб келади. Унинг эрталаб кийган сариқ кўйлаги, юзи, қўллари қоракуя. Фотима опа уни кўриб қолади.

— Ҳой, менга қара...

Леся орқасига ўгирилади. Фотима опа жиғибийрон бўлади:

— Вой, кўйлак жувонмарг бўлсин, ҳали киймаб-

мидинг-а, қайси гўлоҳдан чиқдинг-а?..— У Лесянинг билагидан ушлаб, ифлосини ўзига кўрсатади.— Буни қара, мана буни кўр!.. Бор, бундай қилсанг қиз ҳам қилмайман, кўйлагингни ҳам ювмайман. Ўзинг юв!

Леся севиниб кетади:

— Бўпти. Ўзим юваман,— дейди.

Айвон ёнида Фотима опа кир ювиш билан машғул.

Икки қўшни аёл жомашов олдида ўтирибди.

Шу пайт Салима шошиб ҳовлига кириб келади.

— Ассалому алайкум,— дейди у қўшни хотинларга ва беланчакда ётган Марикани қўлига олиб, эмиза бошлайди.

Эшикдан қўлида хат кўтарган Остап, кетидан Леся, Саша, Лёша, Лёва, Дзидра хурсанд бўлганларича шовқин солиб, чопиб киришади.

— Ойи!— дейди ҳовлиқиб Остап. — Акамдан хат келди!..

Фотима опа шошиб, кўпикли қўлларини артади. Хатни очади. Ҳаяжонланиб ўқий бошлайди:

— «Ассалому алайкум дада, ойи! Кеча хатларингиз билан газетани олдим. Укаларим ўртасида тушган расмларингизни кўриб ўзимда йўқ қувондим. Болаларни олган сизлар-ку, фронтдаги ўртоқларим бўлса мени табриклар, кўкларга кўтаришади. Ун тўрт болага қараш осонмас, биламан. Аммо жанг майдонида ҳалок бўлаётган дўстларимнинг болаларини тарбиялаётганингиздан жуда хурсандман. Урушдан қайтиб борганимда, ўзим қарашаман, сизларга анча енгил бўлади. Укаларимга айтинг, сўзингизга киришин, сизларни қийнашмасин...»— Фотима опа «эшитдингларми» дегандай болаларига қараб қўяди.

Болалар хурсанд бўлишиб, бош қимирлатишади.

Салима чақалоқни беланчакка ётқизиб, кетмоқчи бўлади.

— Ҳой бир пиёла чой ичинг,— дейди Фотима опа.

— Раҳмат, опа, ишга кеч қоламан,— дейди Салима ва шошиб чиқиб кетади.

— Тушимда аён бўлувди-я,— дейди ҳамон хатга тикилганча Фотима опа,— боринглар, ўйнайверинглар, ҳали акаларнинг билан ўтириб, хат ёзасизлар,— дейди у болаларга.

Болалар кўчага чиқиб кетишади. Бу пайт девор орқасидан Бувниса хола кўринади.

— У-ҳў, жамоат жам-ку,— дейди хотинларга қараб.— Ҳой, Буфотима, Ботирдан хат келди деб эшитдим...

— Ҳа, ҳозир келди. Салом дебди...

— Саломат бўлсин... хурсанд бўлганимдан кийимимни ечмай, деворга чопдим...

— Тагин юриш чиқдим, дейман,— сўрайди қўшни хотинлардан бири.

— Юриш қаёқда... Бозорга тушувдим... Ҳой, Буфотима, айтишгаям тилим бормаиди, болаларингиздан биттаси... тарвуз ўғирлаб юрибди-я...

— А?!— Фотима опа ялт этиб Бувниса холага қарайди, кўзларида қўрқув ва газаб.— Қайси бири?

— Отини билармидим айланай, анави новчаси бор-ку...

— Колями?

— Ушадир.

Фотима опа номусдан бошини кўтаролмайди, олдида ўтирган қўшниларнинг юзига қаролмайди. Оҳиста қўлларини артиб, ўрнидан туради. Кийинишни ҳам унутиб, эшик томон юради. Нарироқ бориб орқасига ўгирилади. Қўшниларга дейди:

— Бирпас ўтира туринглар, мен ҳозир келаман.

Фотима опа чиқиб кетади. Қўшни хотинлар унинг орқасидан ачиниб қараб қолишади, улардан бири Бувниса холани койиб беради:

— Шу одатингиз қолмади-да, опоқи, айтиб юрагини эзиб нима қилардингиз шўрликнинг...

— Вой, айтмаганим яхшимиди?

— Кўришга кўрибсиз, секин қўлидан ушлаб, чеккага олиб чиқиб, тийиб қўя қолсангиз гуноҳкор бўлармидингиз?— дейди иккинчи аёл.

— Зап гапни гапирасиз-а! Бировнинг боласига, тагин келиб-келиб етим болага аралашиб, балога қолайми?

— Фотима опам бечора ёниб кетди ҳозир... Тагинам юраги тоғ экан...— дейди аёллардан бири, эшик томон бораркан.

Иккинчи аёл ўйлаб турмай, жомашов ёнига ўтади.

— Суви совиб қолмасин. Ҳарна... Ҳали жиғибийрон бўлиб келади бечора, юрагига кир сиғадими...

Аёл деворда турган Бувниса холага тескари ўгирилиб, кир юва бошлайди.

* * *

Гавжум колхоз бозори. Сотувчилар молларини мақтаб, харидорларни чақираётган овозлар, нарх-наво ҳақидаги баҳс, «бор барака» қилаётганларнинг шовқини эшитилади. Бозорнинг ўртасида, ҳар қаер-ҳар қаерда қовун-тарвузлар уюлиб ётибди. Савдо авжида.

Фотима опа ҳаяжонини босолмай, олазарак бўлиб, тўрт томонга кўз югуртириб, одамлар орасидан ўтиб боради. Коляни қидиради.

Бир ўспирин тарвуз сотаётган кишини гапга чалғитиб, битта тарвузни оёғи билан думалатиб юборади. Унинг орқасида турган бола тарвузни нарироққа думалатади, учинчи бола ҳам шундай қилади. Тарвуз дўкон орқасига думалаб борганида, ўша ерда турган Коля уни қўлига олади. Олади-ю, бошини кўтараркан, олдида онасини кўради. Фотима опанинг ғазаби қайнаб, титроқ босади, нафаси тикилади.

— Ҳали, шунақа йўлга кирдингми-а? — дейди у бўғилиб ва ўзини тутолмай Колянинг юзига тарсаки қўйиб юборади.

Колянинг тарвузи қўлидан тушиб кетади. Ўзи орқасига тисарилади. Ерга тушган тарвуз ёрилади, думалаб бориб, қарсиллаб иккига бўлинади.

— Менга нима қилиб қўювдинг? Нега урасан мени? — йиғи аралаш қичқиради Коля. — Нима ҳаққинг бор? Ўзимни ойим ҳам урганмас, биласанми?..

Коля одамлар орасидан қочиб, дўкон орқасига ўтиши биланоқ тарвуз сотиб ўтирган, оқ яқтак устидан белбоғ боғлаган, бош яланг киши уни ушлаб олади. Қўлини қаттиқ бурайди.

— Қўлга тушдингми, безори! — дейди у ғазаб билан. — Мен сенга кўрсатиб қўяман тарвуз ўғирлашни! — сотувчи шундай деб, ёнида турган аравадаги ҳамроҳини чақиради. — Ваня, бери кел.

Аравадаги похоллар устида ёнбошлаб ётган, бир кўзига қора тасма танғиб олган забардарст йигит пастга сакраб тушади.

— Бўлди, ўзим боплайман, — дейди у ўзбек тили-

да чала гапириб сотувчига ва Колянинг қўлидан ушлаб олади.— Қани, юр-чи!

Коля қаршилик билдириб, қўлидан қочмоқчи бўлади. Йиглайди. Одамлар тўпланишади. Йигит унинг қўлини қаттиқроқ бурайди. Фотима опа ранги ўчиб, дағ-дағ титраганча турган жойида қотиб қолади. Йигит Коляни милицияга топшираман деб, олиб кетади. Атрофдаги одамларнинг гапларини эшитамиз:

- Шериклари ҳам бор эди, қочишди...
- Саёқ юрган, таёқ ейди... Жазосини тортсин...
- Ҳеч кими йўқдир, очдир, қаёқдан биласизлар...
- Рост. Осонмас. Санамай саккиз деманглар...
- Безорилиги кўриниб турибди-ку, нимасини гапирасиз...
- Ота-онасини худо урган, қараса бўлмайдами...

* * *

- Бир чеккаси болаларини ўйлайди-да.
- Ўйламай бўладими, осонмас... Тагин ҳам азамат экан Маҳкам ака...
- Бир ҳафтадан бери сурункасига икки сменада ишлаяптилар-а.

Темирчилик устахонасининг бир чеккасида қора терга тушиб, ҳушидан кетиб ётган Маҳкам акани елиб турган ҳамкасблари унга ачиниб, ўзаро гаплашаётганларида, устахонанинг нариги эшигидан ҳамшира чиқиб келади. Аллақандай дорини пахтага томизиб, ҳидлатади. Маҳкам ака кўзини очади. Ўрнидан турмоқчи бўлади.

— Турманг, уста, мана бу сувдан ичинг,— дейди ҳамшира.

— Чой яхшимасми, чой...

— Бир оз ёта туринг, чарчагансиз, бу ёқда оловнинг таъсири...— дейди ҳамкасби.

Маҳкам ака ўрнидан туриб, пешона терларини артади. Чойдан ҳўплайди.

— Ие, ҳа, сизларни ишдан қўйибман-ку... Ҳеч нарса бўлгани йўқ... Сал кўзим тингандек бўлди-да...

— Уста,— дейди ҳамкасбларидан бири,— бугунча ишни қўйинг, уйга боринг.

— Тепамиздан ўқ ёрилиб, ўлим билан юзма-юз тўқнаш келаётганимиз йўқ-ку, касабамиз. Шу арзиманган

от-анжомларини ҳам вақтида етказиб бермасак, айб бўлар. Кейин дам оламиз, урушдан кейин...

Маҳкам ака шогирдига ниёлани узатиб, ўрнидан туради. Сандон ёнига боради.

* * *

Колянинг ҳақорати қалбини наштадек тилган Фотима опага одамларнинг таънасини эшитиш ўлганнинг устига тепгандек бўлади. Коля йигитнинг қўлида калхат чангалидаги жўжадек типирчилаб, йиғлаб, ўзини ҳар томонга ташлаб бормоқда. Унга тикилиб турган Фотима опанинг қулоқлари тагида Бувниса холанинг гаплари такрорланади: «Етим — етим-да, айланай... Ўзиникидай бўлармиди? Ҳали қараб туринг бир кунмас бир кун оғизларига тупуриб кетишади. Ҳмм... Мени айтди дерсиз»...

Фотима опа бир нафас хаёл суриб қолади. «Орттирганим шуми?» дея кўнглидан ўтказадими, Колядан кечиб кетмоқчи бўлади. Орқасига ўгирилади. Икки-уч қадам юриб тўхтади, ёнига қайрилиб узоқда Коляни кўради.

Йигит боланинг йиғисига қулоқ солмай судраб кетмоқда.

Фотима опа изтироб ичида йўлида давом этади. Сал юриб, яна тўхтади. Уй суради. Ачинади. Шиддат билан ўгирилиб, одамлар оралаб, ўша томонга юриб кетади. Коляга икки қадам қолганда, йигитга ялиниб гапиради:

— Қўйвора қолинг амакиси, энди қилмайди,— дейди.

— Ие, сизга нима, аралашманг,— дейди йигит болани судраб бораркан.

Фотима опа уларнинг орқасидан бораверади. Яна ялинади:

— Яхши йигит кўринасиз, одамнинг сазасини ўлдирманг, унақа боламас...

Йигит парво қилмай Коляни қўлидан етаклаб кетаверади. Фотима опа унинг ён томонидан бориб ялинади:

— Барака тонкур, шу сафарча кечиринг.

— Бировнинг молини ўғирлаган ўрни қўлга тушса ҳаммамизнинг раҳмимиз келади. Агар сизникини

ўғирлаганда нима қилардингиз? Жим туролмасдингиз-а?— Йигит шундай деб, қовоғини солиб, бир қараб қўяди-да, кетаверади. Фотима опа унинг чап ёнидан келиб ялинади:

— Йўқ, йўқ, ишонинг, Коля энди сира ҳам бу номаъқулчиликни қилмайди, мен унга кафилман...

Йигит тўхтаydi. Фотима опага тикилади. Бола рус, аёл ўзбеклигидан ҳайрон бўлади, сўрайди:

— Бу бола сизга ким бўлади ўзи, кафилман деб қолдингиз?

— Ўғлим!

— Ўғлим? — ишонқирамай сўрайди Баня.

— Ўғлим!

— Ростданми?.. Эй, менга қара,— дейди у Коляга,— бу ким бўлади сенга?

— Ой... Ойим...

Йигит дам Фотима опага, дам Коляга тикилади. Ажабланади. Ғазабидан тушиб, беихтиёр Колянинг қўлини қўйиб юборади. Унинг энсасига секин уриб қўяди:

— Яхши одамларнинг шаънига доғ тушириб юрибсан-а, биласанми? Мендақа одамнинг қўлига тушсанг-ку, кўзингни мошдек очиб қўярдим-а... Бор, иккинчи кўрмай сени бозорда.

Фотима опа билан Коля ёнма-ён келишмоқда. Улар бир-бировларига қарашмайди ҳам, гаплашишмайди ҳам. Бунга сабаб, етти ёт бегона, аммо жигарбандидек бўлиб қолган Колянинг ҳақоратлари Фотима опанинг қалбида ҳали сўнмаган бўлса, гуноҳкор Коля бошини кўтариб, унинг юзига тик қаролмаслиги эди. Улар эшикка яқинлашиб қолганларидагина Коля зўрға, қийналиб, ялиниб гапиролди:

— Дадамга айтмай қўя қолинг... Хўпми, ойи?

Фотима опа индамайди.

* * *

Фотима опа дарди дунёси қоронғи бўлиб, эшикдан кириб келаркан, йўлакда бошига эски қозонни кийиб олиб, кўчага чиқиб кетаётган Ренатни кўради.

— Ҳой, нима жиннилик бу? — ўзини босиб олиб, сўрайди Фотима опа.

Ренат қозонни ерга қўяди.

— Металл-лом,— дейди у.

— Бунинг нимаси?

Орқадан чуғурлаб, Леся келади.

— Металло-лом, ойи. Мактабга топширамиз. Боя ўзим топиб берувдим.

— Қозонни топширасанларми? Қани, юр!..

Ҳафсаласи пир бўлган Ренат қозонни кўтариб, ҳовлига киради. Фотима опа жомашов олдида кирларини юваётган кўшни хотинни кўради.

— Вой, нима қилганингиз, ўзим келардиму... Қани...

— Бошқа ишингизга қаранг, опа, оз қолди, ўзим тамомлаб қўяман,— дейди кўшни хотин.

У кир юва туриб, Фотима опанинг авзойига зимдан разм солади-ю, ярасини янгиласлик учун бозорда нима бўлганини сўрамайди.

Фотима опа миннатдорлик билан жилмаяди.

* * *

Бугунги кун шунчалик серхархаша, серташвиш, оғир кун бўлдики, Фотима опа гангиб қолаёзди. У эндигина сал тинчидим деб ўчоққа олов ёқмоқчи бўлиб турганида, кўчадан чопиб, нафаси оғзига тиқилиб, Георгий кириб келади:

— Ойи!.. Лёва... йиқилиб ётибди... Нафаси чиқмай қолди!— дейди ҳовлиқиб.

— Вой шўрим... Қаерда?

— Анави ерда, яқин...

Фотима опа шошиб қолади.

Лёва кўчанинг нариги бетигаги девор тагида ҳушидан кетиб, шалпайиб ётибди. Унинг юзларида қон қолмаган, оппоқ оқариб кетган. Қалтирайди. Қўрқиб кетган болалар уни ҳушига келтирмоқчи бўлишади.

— Лёва, нима қилди, Лёва?..

— Сув олиб кел, тез бўл, тез...

— Лёва ўртоқ, нима бўлди, Лёва?

Ҳовлисидан ҳовлиқиб Фотима опа чопиб чиқиб келади.

— Вой ўлмасам нима бўлди-а,— у Лёванинг юзларидан ушлаб, кўзини очмоқчи бўлади. Дўпписида сув келтирган бола Фотима опага сувни тутлади. Фотима опа Лёвага сув сеплади. Лёва кўзини очади-ю,

тагин юмиб олади. Фотима опа уни кўтариб, ҳовлиси-га олиб киради. Супага ётқизади.

— Пиёз олиб кел, Ляна!

— Нима қилиб йиқилди?— сўрайди Фотима опа.

— Уруш-уруш ўйновдик... У партизан эди. Асир-га туширишди. Сўроқ қилишаётганда қўрқиб кетиб, йиқилиб тушди,— дейди Саша.

— Ойичи, ойи, сўроқда ҳеч қандай сиримизни айтмади, билдингизми?— деб мағрурланади Лёша.

— Ҳув ўйинларинг ўлсин.

Фотима опа Ляна олиб келган пиёзни чайнаб, Лёвага ҳидлатади. Лёва аксириб, кўзини очади, кейин совуқ сувда юзини ювади. Бола сал ўзига келгандай бўлади.

— Кўзингни оч, мўминтойим, нима қилди-а?

Лёва индамайди.

— Сув ичасанми? Ма, битта ҳўплагин, яхши бўлади.

Лёва сув ичади. Фотима опа авайлаб ўрнидан тургазиб қўяди. Лёва ўтириб олади.

Фотима опа эшикда турган болалар ёнига боради.

— Нима қилиб қўйдиларинг-а. Ҳув ўйинларинг жувонмарг бўлсин!— дея болаларнинг бошидаги «каскаларини» олиб, ерга уради, «автоматларини» синдиради, «погонларини» юлиб ташлайди. Болалар гуноҳ-корона индамай туришади.

— Иккинчи уруш деган ўйинни кўрмай, тушундиларингни,— дейди Фотима опа ва шарақлатиб эшикни ёнади. Болалар эшик олдида, кўчада анграйиб қолишади.

* * *

Ариқ лабида Фотима опа қизларига ўсма сиқиб бермоқда. Атрофини ўраб олган Дзидра, Зина, Лесялар ўсма қўйишмоқда.

— Ўсма қол, қолмасанг ҳам қол,— дейди онага қараб Дзидра.

— Ойи, қошим қораядимми?.. Ювмасам нима қилди-я?— сўрайди бидирлаб Леся.

— Ўзи сариқ бўлса қораядимми?— дейди Зина.

Фотима опа қўлларини ювиб, ўрнидан туради.

— Ўзларинг қўйиб ўтиринглар, мен Лёвага қа-

рай,— дейди-да, айвонда ётган Лёванинг ёнига боради.

— Бошинг босилай дедими, мўминтойим?

Лёва кўзларини жавдиратиб, онасига қарайди.

— Йўқ,— дейди у,— баттар огрияпти.

Фотима опа Лёванинг бошини ушлайди. Кейин рўмолчани ҳўллаб келиб пешонасига босади, ёнида ўтириб қолади.

Георгий, Коля иккови уй, айвонларни оқлашмоқда.

Маҳкам ака деворнинг ёриқларини чапиш билан овора. Остап дадасига лой узатиб турибди. Серсенбой лой қормоқда. Ренат гувала қуймоқда. Витя супада чалқанча ётганича китоб варақлайди.

Коля қўлидаги чўткани оҳакли челака солиб, Маҳкам аканинг ёнига боради.

— Дада, тўхтанг, тўхтанг...

Маҳкам ака қўлида лой билан унга ўгирилади. Коля дадасининг юзларига сачраб, қотиб қолган лойларни қўли билан биттадан олиб ташлайди.

— Баракалла, ўғлим... Менга қара, Коля, бинойидек оқлабсан-ку,— дейди у ҳавас билан деворга тикилиб.— Аслида ўқишдан бўш вақтларингда ишхонамга борсанг, анча кўзнинг пишиб қолади-я...

— Ундан кўра заводга кирганим яхшимасми, дада?

— Йе, отангинг касби ёмонми, ўғлим?

— Ёмон деганим йўқ. Ҳозир фронтга снаряд, танк керакми ёки от-анжомларими?

Аввалига сал ранжий бошлаган Маҳкам ака ўйлаиб қолади. Коляга маъноли тикилади.

— Тўғри айтасан, ўғлим. Ҳақ гап.

Коля чўткани олиб, ишга киришиб кетади. Маҳкам ака қўлидаги лойни қаерга чапишини билмай панжалари орасида ўйнайди, ўй суради. Яқинда ҳам касбларидан уч кишининг ҳарбий заводга кўчгани эсига тушади. Серсенбойнинг «Дада, лой берайми?» дейиши хаёлини қочиради.

Серсенбой кетмон билан челака лой солиб бераркан, Саша, Лёва биргалашиб кўтармоқчи бўлишадди. Остап уларга меҳрибончилик билан дейди:

— Қўйинглар. Оғир-ку, кўтаролмайсиэнлар.

Маҳкам ака ўгирилиб, уларга қарайди:

— Анави кесаклардан олиб берларинг!

Саша, Лёша ердаги кесакларни олиб узатишади.

— Ҳо, баракалла... Шунақа енгилроқ ишга қарашсанглар ҳам бўлади... Бўлди, бўлди... Етади шу... Боринглар, ўйнайверинглар...

Супада ҳафсала билан ҳар бир сўзни ўйлаб-ўйлаб хат ёзаётган Ляна ҳеч нарсага парво қилмай мукка тушиб ўтирибди.

Қиз чизиқли дафтар варағига тушаётган сўзларни ўқиймиз: «Ойижон! Тузукмисиз? Бошингиз тузалди-ми? Мен сизни жуда-жуда соғиндим. Фотима холам жуда яхши хотин, сизга ўхшайди. Ойижон, Олмаотадан қачон келасиз?»

Витя Лянанинг орқасидан келиб, унга сездирмай хатни ўқийди.

— Ҳе,— дейди у.

Ляна ялт этиб, орқасига ўгирилади.

— Ўлган-ку, ойинг!

— А?! Нима деяпсан?— Ляна ишонмайди. Витяга синовчан назар билан қаттиқ тикилиб қолади, бутун вужудини ҳаяжон босади.— Ёлгон!

— Рост. Ўзим кўрдим-ку, мозорга олиб кетишаётганини,— дейди Витя ва шу ондаёқ Лянанинг юзларидаги ўзгаришни, кўзларидан дона-дона думалаб, юзларига тушаётган ёшни кўриб, нима қилиб қўйганлигидан қўрқиб кетади. Оҳиста супадан тушади. Ляна бир нуқтага тикилиб турганича, хат ёзилган қоғозни беихтиёр ғижимлай бошлайди. Витя ҳовлида туриб Лянага қарайди, дарров юзини ўгириб олади.

Сува ёнидаги дарахтга илинган беланчақда Марика йиғлайди, Ляна унинг овозини эшитмайди, Фотима опа ўтирган жойидан:

— Ляна, уканга қара,— дейди.

Ляна қимир этмайди. Фотима опа қаттиқроқ гапирди:

— Ҳой, эшитяпсанми?..

Ляна бошини кўтариб, Фотима опага қарайди.

— Нега айтмадингиз?.. Алдаган экансиз-да...— Ляна ҳўнграб йиғлаб юборади.— Ойижонимни кўриб қолмасмидим!..

Фотима опа нима бўлганига энди тушунади. Ялт этиб Витяга қарайди. Оҳиста ҳовлига тушиб, унга яқинлашади. Витя бошини эгиб, қотиб қолади.

— Айтмагин демабмидим, а?.. Сўз берувдинг-ку?..— дейди она унга даргазаб бўлиб.

Витя индамайди.

— Сўз берувдинг-ку, ахир?..

Болалар жимиб, ҳаммалари шу томонга қараб, бақрайиб қолишади. Маҳкам ака қўлидаги лойни секин челақка солади.

Ляна хўрсиниб-хўрсиниб йиғлайди, ўзини тутолмайди.

* * *

Кўча, боғ-роғлар тонг қучоғида маст бўлган пайт. Шаҳар чеккасидаги кенг дала. Дарахт япроқлари, ўт-ўланлар, ҳар қаер, ҳар қаерда ўсиб ётган гулларда шабнам йилтиллайди.

Ўтлар ичига кириб кетган болалар чекка-чеккада гул териб юришибди. Дала ўртасидаги ёлғизоёқ йўлдан бораётган Фотима опа болаларга қараб-қараб қўяди.

Ўтлар орасидан бирин-кетин қўлларида гул кўтариб чиққан болалар сўзсиз бораётган Фотима опага етиб олишади. Укасини кўтариб олган Ляна хомуш бўлганича, Мариканинг қиқиллаб кулиши ҳам кўнглига сизмай қадамини тезлатади, олдинроққа ўтиб олади.

Тонг палласи, дала ва кўчалар қанчалик чиройли бўлса, она ва болаларнинг кўнгиллари шунчалик хира, ғамгин. Фотима опа олдинда, болалар орқада дала бўйлаб сўзсиз боришади.

Улар қабристон дарвозасидан кириб, дўппайиб турган сағаналар, панжара билан ўралган, баъзиларининг устига мрамар тош қўйилган қабрларни ораб ўтишади.

Фотима опа ўртадаги бир қабр ёнида тўхтайди.

Болалар қабр атрофини ўраб олишади.

Фотима опа Лянанинг ёнига ўтиб, чақалоқни қўлидан олади.

Болалар бирин-кетин қабр устига гуллар қўйишади.

Ляна оҳиста энгашиб, қўлидаги гулни қабрга қўяди, тиз чўкиб, тикилиб қолади. Кўзларидан дув ёш тўкилади. Шу турганича у сеvimли ва қадрдон нар-

сасини авайлаб ушлагандек, қабр тупроғига оҳиста қўлини теккизади, силайди.

Қабристоннинг кўча томонидаги панжарали девордан Витянинг қараб турганини кўрамиз. Унинг кўзлари катта очилиб кетади, қўрқади. Сукутда турган она, болаларга бақрайиб қолади.

Қабристоннинг қўрқинчли жимлиги, турганларнинг сукути хазин музика садоси остида тагин ҳам даҳшатли бўлиб кўринади. Ҳаммага олазарак бўлиб қараб турган Марика бирдан чинқириб юборади. Фотима она уни овутолмайди, чақалоқнинг йиғиси музика овозига қўшилиб кетади.

* * *

Поликлиника қабулхонаси. Унга яқин хотин болалари билан навбат кутиб ўтиришибди. Эшикдан Лёвани бағрига босиб кўтариб олган Маҳкам ака кириб келади. Бўш стулга ўтиради. Чўнтагидан рўмолчасини чиқариб, Лёванинг тер босган пешонаси, бўйинини артади. Ўтирган хотинлар унга қараб қолишади.

— Вой, мен танийман бу кишини, бизнинг маҳалламиздан,— дейди бола кўтариб ўтирган аёл ёнидагисига шивирлаб,— ўн тўрт бола олган шу киши-да.

— Ҳа, ўша...

— Ҳар хил миллатдан дейишади, ростми?— пичирлаб сўрайди аёл.

— Ҳа, рус ҳам бор, украин ҳам бор, қўлидагиси яҳудий... Шўхлик қилиб йиғилиб тушибди...

— Бечора устанинг ўзи кўтариб келганини қаранг, шунақа эркакларнинг садагаси кетсанг арзийди.

Врач кабинети очилиб, бола кўтарган аёл чиқиб келади. Сухбатлашиб ўтирган хотинларнинг бири Маҳкам акага дейди:

— Сиз кира қолинг, уста ака.

Маҳкам ака ўнғайсизланиб, ёни-верига қарайди.

— Кираверинг, тортинмай кираверинг, биз бирпас кутсак ҳечқиси йўқ.

Маҳкам ака ўрнидан туради. Бир чеккада ўтирган аёл норози бўлиб гапирди:

— Навбат билан киришг, ҳой амаки.

Хотинлар:

— Киравернинг, қулоқ солманг, — дейишади.
Маҳкам ака врач кабинетига кириб кетади.

* * *

Операция хонаси. Баланд столда оқ халат кийган Маҳкам ака, ёнма-ён Лёва ётибди. Оғиз-бурнига оқ до-ка тутиб олган врач, ҳамширалар Маҳкам акадан қон олиб, Лёвага қуйишмоқда. Қон қуйиш аппаратидаги шиша найчаларидан қон оқиб тушаётгани кўринади. Маҳкам ака ётган жойида қимир этмай бошини ўги-риб, Лёвага қараб қўяди. «Дадил бўл!» дегандай кў-зини қисади. Чўчиброқ ётган Лёва оҳиста илжаяди. Маҳкам аканинг қарашида болага бўлган меҳр, мам-нунлик аломатларини кўрамиз.

* * *

Ярим кеча. Мусаффо осмонда тўлин ой сузиб юрибди, юлдузлар чарақлаган. Мирзатеракларнинг найзадек учлари кўкка бўй чўзган. Тун сокинлигини узоқ-яқиндан эшитилаётган хўрозларнинг қичқирқиқ-лари бузади.

Сунада бир томонда қизлар, уларнинг чеккасида Фотима опа, бир томонда ўғил болалар ёнида Маҳкам ака ётибди. Уйғоқ ётган Ляна кўкка кўзини тиккан.

Зина уйқусида секин гингшийди. Онаизор-да, сер-гаклигини қаранг, дарров уйғониб кетади. Қизга ти-килади... Зина туш кўриб, безовталанади:

...Хавони қоплаган қора тутун орасида ўтли из қолдириб снарядлар отилади. Ёнаётган қишлоқ, қоча-ётган аёллар, болалар, моллар галаси кўринади...

Самолётдан тушаётган бомбанинг визиллаган ово-зи эшитилади, бомба портлайди. Тутун орасида сол-датларнинг чолиб кетаётгани, ёниб ётган, ўрмалаб ке-таётган танклар...

Фашист офицери бир аёлнинг қўлидан Зинани ажратиб олади.

— Ойи! — деб бақириб юборади Зина...

Тушида қаттиқ қўрққан Зина ўпкаси тўлиб, энти-киб-энтикиб хўрсинади. Фотима опа уни қўлига олиб, оҳиста ўрнидан туради. Супанинг у бoshiдан бу бо-шига бориб, қизни обболаб, майин, ёқимли овоз би-лаш аста-секин алла айта бошлайди:

Алла, болам, алла,
Жоним болам, алла,
Икки кўзим, алла,
Ширин сўзим алла.
Қўзичоғим қани,
Оқ буғдойнинг нони
Ҳамма ёмон кўрса ҳам
Онасининг жони.

Фотима опа меҳр билан қизга тикилиб, уни бағрига қаттиқ босиб, алла айтаркан, уйғониб кетган болалар ҳам алла куйига маст бўлиб, бирин-кетин кўз юмишади. Фотима опанинг ҳар бир ҳаракати, тун тинчлигига ёғдек сингиб кетаётган овозига маҳлиё бўлиб, қимир этмай ётган Лянанинг кўз олдида Марикани аллалаётган ўз онаси намоён бўлади.

Ўзбекча алла куйи ўрнини узоқдан эшитилаётган молдаванча алла куйи эгаллайди.

...Гўзал молдаван қишлоғи. Олчазор боғ орасидаги шинам уй. Уй ёнида қомати келишган, чиройли жувон дарахтга осилган беланчакдаги чақалоқни тебратиб, алла айтади. Ляна унга тикилиб, қулоқ бериб ётади...

Молдаванча алла куйи оҳиста тиниб, ўзбекча алла куйи эшитилади. Фотима опа Зинани авайлаб жойига ётқизмоқчи бўлганида, Ляна ирғиб ўрнидан туради, унинг қўлидан Зинани олади.

— Менга беринг, ўзим ётқизаман,— дейди Ляна ва меҳрибонлик билан пичирлайди:

— Холажон! Ухланг энди, чарчагансиз...

Фотима опа Зинани ётқизаётган Лянага қараб:

— Ўзинг нега ухламайсан,— дейди оҳиста ва кўнгли тинчиб, ёстиққа бош қўяди.

* * *

Ёз. Ҳаво иссиқ. Ҳовлидаги дарахтлар тагига жой солинган. Хонтахта атрофида ўғил-қизлар ўтиришибди. Ҳаммасининг олдидаги косаларда ҳозиргина сузиб келтирилган овқат. Ляна бир даста қошиқни дастурхонга ташлайди.

Витя косасига қошиқ солиб, ковлайди-да, ижирғаниб, афт-башарасини буриштиради, ўзича тўнғиллайди:

— Оз-ку... ичида ҳеч нарсаи йўқ...

Коля ялт этиб унга қарайди.

— Нимага ўқрайсан? Рост-да. Сенлар келгандан кейин ҳамма нарса ҳам озайиб қолди...

Сарсенбой Витяга қарайди.

— Ҳадеб шунақа деяверасанми, сен ўзинг кимсан?— дейди у.

Витя Сарсенбойга ўқрайиб, қўлидаги қошиқни унга отади. Қошиқ келиб Сарсенбойнинг косасига тушади, ошни сачратиб юборади. Сарсенбой юзларига сачраган ошни енги билан артиб, косасини Витянинг олдига суриб қўяди.

— Ма, ўзинг ея қол,— дейди-да, хўрлиги келиб, ўрнидан туради.

Колянинг жаҳли чиқади, энди оғзига олиб борган қошиқдаги ошни ҳам ичолмайди, қайтариб косага солади, бир дақиқа Витяга хўмрайиб туради-да, зарда билан косасини унинг олдига суриб қўяди.

— Ма, сен тўйгин, очофат!— дейди ва ўрнидан туриб кетади.

Болалар ҳайрон бўлиб, қараб қолишади. Ляна косасини кўтариб Витянинг ёнига ўтади.

— Буни ҳам ич, оч қолма тагин,— дейди косасини унинг олдига қўйиб.

Георгий, Остап ҳам овқатларини ичмай, косаларини Витянинг олдига суриб қўйиб, ўринларидан туришади. Ренат ҳам шундай қилади. Леся, Дзидра, Зина, Саша, Лёшалар ҳам бирин-кетин косаларини Витянинг олдига суриб, ўринларидан туришади. Ошхонадан келган Фотима опа уларни кўриб ҳайрон қолади.

— Ҳа, нимага турдиларинг?

Болалар чурқ этишмайди.

— Ҳой, сенларга гапиряпман! Бир бало бўлдимизми ўзи! Қани, овқатларингни ичинглар!

Болалар жойларидан қимирлашмайди. Фотима опа Витяга, унинг олдига суриб қўйилган косаларга кўзи тушади.

— Қани, ўтирларинг дедим,— дейди жаҳл билан Фотима опа.

Лёва дам онасига, дам болаларга қараб оҳиста юриб, хонтахта томон кела бошлайди. Яқин келганида тўхтаб, болаларга қарайди, улар ҳамон жойларида турганини кўриб, орқасига қайтади.

Фотима опа болаларга сўзини ўтказолмаганидан эзилади, йиғлагудек бўлиб, индамай туриб қолади.

Шу пайт ишдан қайтган Маҳкам ака кириб келади. Болаларни кўриб, ҳайрон бўлади. Уларга яқинлашади.

— Нима гап ўзи,— сўрайди хотинидан.

Фотима опа йиғлаб юборади.

— Ўзларидан сўранг нима бўлганини... Ўтирларинг десам биттаси қулоқ солмаса-я...— дейди ўзини босолмай Фотима опа.

— Нима бўлди, Коля?

Коля индамайди. Леся дадасига яқинлашади:

— Анув, анув, Витя тўймовди, ўшанга овқатларимизни бердик,— дейди у.

Маҳкам ака Витянинг олдига боради. Олдига суриб қўйилган косаларни кўриб, нима бўлганини фаҳмлайди.

— Ич. Нега ичмаяпсан?.. Қара, бир ўзингнинг нафсинг деб шунча боланинг овқатини заҳар қилдинг, онангни йиғлатдинг, мени ҳам ранжитдинг, ўзингдан ҳам овқат ўтмаяпти... Бир қошиқ овқат деб ака-ука, ота-она, ҳамманинг дилига озор бердинг-а?

Витя бошини кўтаролмайди. Маҳкам ака ҳовлидаги болаларга қарайди:

— Қани, ўтиринглар, овқатларинг совийди...

Болалар аста-секин келиб, жойларига ўтиришади. Маҳкам ака ҳам ўтиради.

— Қани, онаси, овқатингни олиб кел,— дейди у Мариканинг юзини арта туриб.— Қани, ичинглар овқатларингни.

Болалар овқатларини ича бошлашади. Ёлғиз Витя косасига тикилганича, қимир этмай ўтиради. Бирдан йиғлаб юборади. Ўрнидан туриб, нарироққа кетади, ҳўнграб йиғлайди. Фотима опа «Вой, нима қилдинглар, овқатини заҳар қилиб» деганича Витяга ачиниб, ўрнидан турмоқчи бўлганида, Маҳкам ака хотинининг билагидан ушлаб тўхтатади. «Қўявер» дейди жиддий.

Ёз кунларидан бири, қуёш ҳамма ёқни қиздирмоқда.

Катта анҳор лабидаги қум устида Коля, Георгий, Остап, Сарсенбой, Саша, Лёша, Ренатлар яланғоч бўлиб тўполон қилишмоқда.

Остап, Сарсенбой, Ренатлар галма-гал ерда ётган Георгийнинг икки оёғи устига қоринларини қўйиб, дорбоз ўйнашади.

Шу томон келаётган Витя кўринади. Болалар ундан юз ўгириб олишади. Витя нарироққа бориб ечинади, сувга тушади. Сесканиб анҳорнинг ўртасига боролмай, тизза бўйи сувда туриб, шапиллатади.

Шу пайт ёши ўн бешларга бориб қолган, новча, икки қўлини шимининг чўнтагига тиқиб олган бир бола ҳуштак чалганича болалар ёнидан менсимай, гердаийиб ўтиб кетади. Нарироқ бориб ечинади.

— Қани, бу ёққа чиқ-чи, сувни лойқатма!— дейди бола Витяга дўқ қилиб.

Витя индамайди. Оёғи билан сувни шапиллатаверади.

— Чиқ дейман!— қаттиқроқ бақиради бола.— Мен чўмилмоқчиман.

— Нима-е, мен ҳам чўмиламан,— дейди Витя.

Бола унга яқинлашади, бўйнидан ушлаб, бошини сувга тиқади.

— Мана чўмилиш!— дейди бола ва яна Витянинг бошини сувга тиқади.— Мана чўмилиш!

Витя нафаси қайтиб, гапиролмайди, оғзига сув тиқилиб, энтикади.

Болалар қум остида қатор чўзилганларича унга қараб ётишибди.

Бола Витянинг бошини яна кетма-кет сувга ботиради.

Лёва безовталана бошлайди. Витяга раҳми келади.

— Улдириб қўяди Витяни!..— дейди Коляга қараб.

Витя додлайди. Бола баттарроқ унинг бошини сувга тиқади. Сарсенбойнинг тоқати қолмайди. Сакраб ўрнидан туради. Бориб Витяни қутқармоқчи бўлади. Унинг кетидан бошқа болалар ҳам туришади.

— Қани, яқинлашиб кўрларинг-чи!..— дейди гердайиб бола.

Георгий билан Коля сувга тушиб, уни ушлаб олишади. Биргалашиб, боланинг бошини сувга тиқишади. Кичкиналар унинг юзига ҳовучлаб сув сепишади. Бола қўлдан чиқиб қочади, сирганчиқда тойиб йиқилади, яна ўрнидан туриб, шоша-пиша кийимларини олиб қочади. Георгий, Коля, Остап, Сарсенбой, Ренат, Саша, Лёша, Лёвалар қичқиритиб шовқин солиб, илонизи сўқмоқдан уни қувлаб кетишади.

— Қочиб қутулмайсан!..

— Кучингни кўрсат-чи, зўравон!..

— Ёнидан кесиб чиқ, Коля! Ёнидан!..

Витя йиғлаганча якка ўзи қолади. Қочиб кетаётган бола, уни қувлаб бораётган болаларни Витянинг кўз ёшлари орқали кўрамиз.

Болалар қайтиб келишади. Уларнинг биронтаси ҳам Витяга қарамай, бирин-кетин сувга шўнғишади.

Тиззасигача сувда турган, ҳамон йиғидан ўзини тўхтатолмаган Витя ич-ичидан қувониб, ака-укаларидан миннатдор бўлади, аммо улар билан ярашишга бўйни ёр бермайди. У шўнғийди, энтикиб сувдан бошини чиқаради. Оғзидаги сувни пуркаб, икки қўли билан юзини ювади, бу билан у ўзининг ёмон хулқатворини ҳам ювиб ташлагандай чехраси ёришади.

* * *

Ҳаво булут. Шивалаб турган ёмғир кучая боради. Қўлида бидон кўтариб келаётган Витя ёмғирдан қочиб бориб, болохонали уйнинг бостирмасига яширинади. У йўлканинг нариги томонидан саккиз ёшлар чамасидаги болани етаклаб, бир қўлида алланима солинган халтани кўтариб келаётган милиционерни кўради. Бола юрмай тихирлик қилади, милиционер уни гоҳ алдаб, гоҳ судраб келади.

— Уйинг қайси?

— Айтмайман, холам уришадилар... Қўйворинг!— деб йиғлайди бола.

— Холанга айтаман, уришмайди! Қани, кўрсат-чи уйингни...

Бола йиғи аралаш Витя турган бостирмани кўрсатади. Милиционер болани етаклаб келиб, Витянинг

олдидан ўтиб, ичкарига киради. Битя дарвоза тирқишидан қараб туради.

— Салом, сизнинг ўғлингизми? — сўрайди аёлдан милиционер.

— Нима қипти, айланай?

— Муштумдай болани савдога ўргатгани уялмасизми! Ўзингиз ишласангиз бўлмайдимиз?

— Вой, айланай, бола-да, қизиқиб писта сотаман девди-да.

Милиционер болани қўйиб юбориб, қўлидаги халтани аёлга узатади.

— Яна кўрсам, боланимас, сизни жавобгарликка торттираман, — дейди милиционер аёлга пўписа қилиб. У ташқарига чиқаркан, Витяга кўзи тушади. Унга бир қараб қўйиб, кўчага чиқади.

Милиционер кетидан чиққан аёл ҳам Витяни кўради, хўмрайиб унга қарайди-да, милиционер кетганидан хотиржам бўлиб, ҳовлисига киради.

Витя ичкарига мўралайди. Йўлакда аёл боланинг бошига туртиб-туртиб, қарғаётганини эшитади.

— Бошимга битган бало бўлдинг-ку!.. Едирсам, ичирсам, битта шу писта сотишни ҳам удалай олмасанг!.. Оғзингга пашша қўндириб юргунча, олазарак бўлсанг ўлармидинг! Не ҳасратда опкелиб, қовуриб берсам, шуниям сотолмасанг!..

Бола қочиб чиқади. Кўчага югуради. Аёл уни қараб қолади:

— Хув шум етим бўлмай ўлгур! Уйга қадам қўйганингни кўрай, оёгингни синдираман, жувонмарг!

Бола кўчанинг ўртасига қочиб, ёмғир қуяётганини ҳам унутиб тураверади.

Витя ачиниб, унинг ёнига боради.

— Отинг нима?

— Карим.

— Ойингми?

— Йўқ, оймимас... холам, — дейди бола бурнини гортиб. Унинг кўз ёшлари тўхтамайди, ўпкаси тўлиб, кўрсиниб-хўрсиниб қўяди.

— Ёмғирда ивийсан, панага ўт, юр, — дейди Витя.

Улар иккови йўлкага, бўғот тагига ўтишади.

Витя нима қиларини билмай, бирпас унга қараб туради-да, ёмғир кучайганидан костюмининг ёқасини

кўтариб олади. Нима қилиш кераклиги ҳақида ўйлайди. Боланинг ҳолига раҳми келади.

— Энди нима қиласан?

Карим бурнини тортади. Индамайди.

— Бизникига борасанми? Хўп десанг, юр!

Карим индамай тураверади.

— Бошқа борадиган жойинг борми, бўлмаса?

— Ҳеч кимим йўқ,— дейди ўксишиб бола.

— Юр бўлмаса!— дейди жиддий Витя.

Иккови аста-секин девор ёқалаб кетишади.

* * *

Шаррос қуяётган ёмғир орасидан айвонни, давра олиб ўтирган қувноқ чеҳраларни кўрамиз, шўх кулгиларни эшитамиз. Она ўртада дутор чалиб ўтирибди. Дзидра тановар куйига ўйинга тушмоқда.

Эшикдан Карим билан Витя кириб келади, чопиб айвонга ўтишади.

— Вой-бў, ивиб кетибсизлар-ку...— дейди она уларга қараб.— Қани, кийимларингни ечинглар, қуритамиз.

Фотима опа Витяга ҳам, болага ҳам бошқа кўйлак олиб беради. Болалар кийишади.

— Ойи-чи, ойи,— деб ҳовлиқиб гапира бошлайди Витя.— Каримнинг холасидан бошқа ҳеч кими йўқ экан, жуда ёмон хотин экан... Туртиб, итариб, кўчага ҳайдаб юборди.

— Нега ҳайдапти?

— Ўзи писта соттириб, тагин ҳайдайди-я!..

— Холангнинг оти нима?— сўрайди Фотима опа.

— Саври.

— Дўконнинг олдидаги-я?

— Ҳа.

— Бўлмаса,— дейди Фотима опа,— сизлар ўйнаб туринглар, мен бориб, айтиб келаман, холаси хавотир олиб, қидириб юрмасин.

— Борманг ойи. Шу ерда қола қолсин,— дейди ялиниб Витя.

Фотима опа бошига рўмол ёпиб, ҳовлига тушаркан, Витяни тинчитади.

— Бир бориб кўрай-чи,— дейди-да, кўчага чиқиб кетади.

Болалар «учинчиси ортиқча» ўйинини ўйнашмоқда. Карим давра атрофида айланади, Витя уни қувиб етолмайди. Ўйин қизийди, қийқириқ, кулги, шовқин авжига чиқади.

Эшикдан Фотима опа билан боланинг холаси Саври опа кириб келадилар. Чопиб бораётган бола холасини кўриши ҳамоно, таққа тўхтайти. Унинг юзидаги кулги, қувонч ўрнини ғамгинлик эгаллайди.

Ўйин тўхтайти. Болалар ҳаммаси хотинга тикилиб қолишади.

— Қани юр!— дейди хотин зарда билан болага.

Бола индамайди. Уни қўрқув босади. Витянинг орқасига ўтиб бекинади.

Хотин айвонга чиқади, Витя Каримни пана қиладди.

— Шу ерда ўйнайверсин,— дейди Витя.

— Қачонгача ўйнайти, кеч бўлиб қолди!— дейди Саври опа ва боланинг ёнига ўтади, кўйлагини ечиб, ўзиникини кийгизади.

Карим кўзларини жавдиратиб, гоҳ болаларга, гоҳ Фотима опага қарайди.

— Юр, кетдик!— дейди Саври опа ва Каримнинг қўлидан судраб, эшик томонга юради.

Болалар бир гала бўлиб, кўчага чиқишади. Каримни етаклаб бораётган Саври опа кетидан боришади.

— Келиб тур, хўпми?— дейди Леся.

— Эртага ҳам ўйнаймиз,— дейди Дзидра.

— Энди урмайсизми?— дейди Витя.

— Урсам, сени урибманми,— жеркади аёл,— ўз боламни урдим... Сенга нима?

— Бекорга нега урасиз?— дейди жаҳли чиқиб Коля.— Ёмонлик қилдими?

— Корчалон бўлганларига ўлайми!— деди Саври опа.

— Рост-да. Нега уни чайқовчиликка ўргатасиз?— дейди Георгий.

— Болаларни урган одам фашист бўлади, биласизми?— дейди Лёва титраб.

— Нима деяпсан,— ҳой шумтака?— жаҳл билан Лёвага қарайди Саври опа.

Кўчада ўтиб бораётганлар тўхтаб, қизиқиб томоша қилишади.

— Писта соттирсангиз милиционерга айтаман, — дейди Сарсенбой.

— Мактабга юборсангиз бўлмайдими? — дейди Ляна.

Аёл тўхтади. Болаларга бақириб беради:

— Ҳой, менда қасд-пастларинг борми, а? Мунча таламасанглар! Борларинг-э!..

— Нега бизларга дўқ қиласиз? — дейди Сарсенбой.

— Нима, бизни ҳам урмоқчимисиз? — дейди Ренат. Болалар ҳаммалари чуввос солишади.

— Қанақа балога қолдим-э, қўясанларми, йўқми? — дея йиғламоқдан бери бўлиб, ялинади Саври опа.

— Қўйларинг, — дейди Коля укаларига, — бўлди!

Саври опа ўзича вайсаб, узоқлашиб кетади. Карим мўлтиллаб, орқасига қараб-қараб қўяди, болалардан умидини узолмайди.

* * *

Салтанат эшик олдида турган Лесянинг қўлига конверт тутқазадими, шошиб юриб кетади. Леся хатни кўтарганича:

— Ойи, акамдан хат, хат!.. — дея чуғурлаб, ҳовлида дордаги кирларни йиғаетган онаси ёнига чопиб боради.

Фотима опа конвертни олиб очади, русча хатни ўқий олмайди.

— Ляна, мана бунини ўқи-чи, — дейди у Лянани чақириб.

Айвондан чопиб тушган Ляна онанинг қўлидан хатни олади, унга тикилиб, қотиб қолади.

— Ҳа, нимага дамнинг ичингга тушиб кетди? Нима депти? — ҳайрон бўлиб сўрайди Фотима опа.

Ляна индамай тураверади.

— Нима ёзилган, Ляна? — сўрайди Леся.

Фотима опа бир нарса сезгандай ҳаяжонланади.

— Ўқисанг-чи! — деб бақириб юборади тоқати чи дамай.

Ляна хатни ўқимайди, ўзидан қилиб гапирди:

— Йўқ, ойи, акам... акам... салом дептилар. Иннайкейин... иннайкейин... ҳаммага салом дептилар...

Ляна шундай турганида, унинг қўлидаги хатнинг сўнги сатрларини ўқиймиз:

«...шаҳри учун бўлган жангларда қаҳрамонларча ҳалок бўлди».

Эшикдан мактабдан келаётган болаларнинг шовқини эшитилади. Улар ҳовлига кирибоқ, бири олиб, бири қўйиб, чуғурлашишади:

— Мен-чи ойи, ўқишдан беш олдим! — дейди ҳовлиқиб Ренат.

— Остап арифметикадан тагин уч опти,— дейди Сарсенбой.

— Ёлғон! — деди Остап.— Уч эмас, тўрт олдим... Қотиб қолган Фотима опа уларнинг гапларини эшитмайди.

— Коля, акамлардан хат келди! — дейди севиhib Леся ва Лянанинг қўлидаги хатни кўрсатади.

— Қани, бер-чи,— дейди Коля Лянага.

Ляна қўлидаги хатни орқасига яширади.

— Ойи! — бирдан қичқириб юборади Дзидра.

Фотима опа ҳушидан кетиб йиқилиб ётибди. Болалар саросимада. Ляна ерга ўтириб, Фотима опанинг бошини тиззасига қўяди.

— Сув! Лёва, сув олиб кел! — дейди Ляна.

Лёва пиёлада сув келтиради. Ляна билан биргалашиб онага ичиришади. Фотима опа кўзини очади-ю, тагин юмиб олади.

— Георгий, сен врач айтиб кел, мен дадамнинг олдига бораман,— дейди Коля ва ўзи чопиб чиқиб кетади.

* * *

Маҳкам ака ишлаётган жойда идора ходими турибди. У қўлидаги ведомостни сандон устига қўйиб, Маҳкам акага дейди:

— Қўл қўйинг уста...

— Нимага? — сўрайди Маҳкам ака.

— Кейин биласиз, қўл қўйсангизчи...

Маҳкам аканинг ёнида ишлаётганлар ҳам қисташади.

— Қўл қўяверинг, уста. Яхшилик.

Правление ходими қоғоз устига бир даста беш сўм-лик пул қўяди.

— Правление қарор қилди, уста, озроқ ёрдам...

Ҳовлиқиб Коля кириб келади.

— Дада, юринг... Ойим касал бўлиб қолдилар...

— А?!

— Ҳушларидан кетиб ётибдилар...

Маҳкам ака ҳамма нарсани унутиб, қўлидаги болгани қўяди, йўл-йўлакай фартугини ечиб, эшик томон юради.

* * *

Кўчада Маҳкам ака, Коля тез юриб келишмоқда.

Ота-бола эшикка яқинлашишади.

«Тез ёрдам» машинасини болалар ўраб олган. Сани тар, қўшни хотинлар носилкада Фотима опани машинага чиқаришади. Леся, Зина, Дзидралар «ойи»лаб йирлаб туришибди.

Маҳкам ака ҳам машинага чиқади, Коляга тайинлайди:

— Укаларингга қараб тур!

Машина жўнаб кетади. Болалар бир тўда бўлишиб, бошларини эгиб, кўчанинг ўртасида қолишади.

* * *

Учоқ бошида ўтириб картошка артаётган Сарсенбойнинг тепасига Коля келади.

— Ҳой, ҳой,— дейди унинг қўлидаги пичоқ билан картошкани олиб,— бунақанги артишингда ярмини пўчоққа чиқариб юборасан-ку! Мана бундоқ қилиб, юпқа артгин-да,— Коля иккита картошкани ўзи артиб кўрсатади. Кейин Сарсенбойга беради. Кузатади.

Қозонга сув солаётган Ляна Коляга қарайди:

— Эртага етадиган картошка қолди, Коля,— дейди ачиниб.— Ёғ ҳам мана шу,— у тунука банка тагида қолган ёғни кўрсатади.

— Бугун гаплашиб келдим... Индинга ишга борадиган бўлдим,— дейди Коля.

— Вой, қаёққа Коля?— қизиқиб сўрайди Сарсенбой.

— Заводга!

— Уқйшинг-чи?— сўрайди Ляна.

— Урушдан кейин ўқийман, нима. Битта дадамга қараб ўтирамизми?

— Мени ҳам оладими, ака ишлардим?— дейди ҳаваси келиб Сарсенбой.

— Кичкинасан.

Сарсенбой ўксинади.

— Қанақасига кичкинаман...— дейди ўзича.

Кўча эшик очилиб, қўлида тугунча кўтарган Остап, кетидан Витя хомуш ҳовлига кириб келишади.

— Тузукмилар?— Коля, Ляна, Сарсенбой учовлари шундай деб уларга яқинлашишади.

— Киритишмади,— дейди Остап,— овқат олишди-ю, палатага киришга рухсат беришмади.

— Сенларни қара-ю. Аҳволлариниям сўрамадингларми?

— Яхши дейишди...

Остап ҳам, Витя ҳам бошқа гап айтмай, айвон томонга кетишади.

Шу пайт девор оша ҳуштак овози эшитилади. Кейин йўлакда бозордаги бола — Колянинг ўртоғи пайдо бўлади. Секин ҳуштак чалади. Коляни чақиради. Коля қовоғини солиб йўлакка боради.

— Юр ўйнаймиз,— дейди бола Коляга.

— Бормайман,— дейди Коля хўмрайиб.

— Болаларнинг тарбиячиси бўлиб қолдим, дегин...

— Ишинг нима?

— Қўрқиб қопсан-а?

— Қўрқмайман, тушундингми? Қани, жўнаб қолчи, бу ердан!

— Ҳой бола, кўзингни оч, жиловинг энди менинг қўлимда-я, бу ёғи менинг хоҳишимга боғлиқ. Хоҳласам жўнайман, хоҳламасам ойингнинг кўйлагини олиб чиқиб сотганингни айтиб беравераман.

— Бор, бор, айтсанг айтавер, жўна бу ердан!

Боланинг гапларини эшитиб турган Ляна қўлида чўмич билан унинг олдига боради.

— Ойимнинг ўзлари соттирдилар... Пулига картошка олиб келди-ку... Сен нима деб ўйлаяпсан...— дейди у болага ўшқириб.

— Бор, Ляна, сен аралашма, овқатингга қара,— дейди Коля ва ўртоғига хўмраяди.

— Қани, жўна!..

Бола ҳуштак чалиб, кўчага чиқиб кетади. Коля эшикни маҳкам ёпиб қўяди.

* * *

Темирчилик устахонаси. Биринчи смена тугаб, ишчилар бирин-кетин ишни йиғиштиришади. Маҳкам ака шогирди билан ишни давом эттирмоқда.

— Ҳа, уста, бугун ҳам қоласиз шекилли?— дейди ҳамкасблардан бири коржомасини ечаркан.

— Тугатиб қўя қолай,— деди Маҳкам ака қиздирилган темирни омбир билан ола туриб.— Ҳа, қани...— У шогирдига қарайди.

Шу пайт очиқ деразадан Сарсенбой кўринади. Қўлидаги ўроғлиқ товоқни дераза ёнидаги сўрича устига қўяди.

— Ҳорманг, дада!

— О, азамат, ана ўғлингиз ҳам келдилар,— дейди ҳамкасби.

Маҳкам ака сўричага ўтириб, овқатни еркан, Сарсенбой ҳовлиқиб гапира бошлайди:

— Дада-чи, дада, Коля ишга кирипти. Заводда ишлармиш...

Маҳкам ака кулиб ўғлига қарайди, қўлида яримта картошкани ушлаганча кўча томонга тикилади.

— Катта бўлсам мен ҳам ишлайман-а, дада?

— Ҳа, ўғлим...

Маҳкам ака товоқни ўраб, Сарсенбойга беради.

— Бор. Бора қол ўғлим, четдан юргин-а, хўпми?

— Хўп бўлади, қачон борасиз?

— Кечроқ бораман, ўғлим.

* * *

Кўчада бораётган эшак аравада тўладан келган ўрта ёшлардаги барваста аёл, унинг ёнида сочлари майда ўрилган, бошига дўппи кийган жажжигина қизча ўтирибди. Қизча ёнидаги қопни бармоғи билан тешиб, биттадан туршак, ёнғоқ олиб еяётганини онаси кўриб қолади, индамайди. Кўчада ўтиб бораётган чолдан сўрайди:

— Бола олган темирчининг уйи қайси?

— Ҳув анави эшик,— дейди қўли билан кўрсатиб чол!

— Ойи, ҳаммасини берасизми?
— Ҳа, қизим. Колхоз ҳаммасини шуларга юборди-да.

— Бир қопни-я?

— Ҳа, қизим.

— Вуй, бизга ҳеч ҳам йўқми?..— йиғлагудек бўлиб гапиради-да чўнтак ва дўпписини тўлатиб олади. Она бир қизига, бир қопга қарайди. Арава тўхтади. Аёл аравадан сакраб тушади.

Аёл ҳовлига кириб, қопни ерга қўяди-ю, болаларга қараб қолади. Қир ювиб ўтирган Ляна, ўтин ёраётган Георгий, ҳовли супираётган Дзидра, бош юваётган Лёся ва унга сув қуйиб турган Зина ҳам аёлни кўришмайди. Қирини сиқа туриб, Лянанинг кўзи аёлга тушади. Қўлларининг кўпигини сидириб, ўрнидан туриб, хотиннинг ёнига келади.

— Ассалому алайкум, — дейди Ляна.

— Ваалайкум ассалом, — дейди аёл. — Ойинг қанилар?

— Ойим... касалхонадалар, — дейди хомуш Ляна.

— Нима қилди? — сўрайди аёл.

— Катта акам фронтда... — гапиролмайди Ляна.

Хотин дарров тушунади.

— Вой бечора, — дейди ачиниб хотин.

— Келинг, бу ёққа ўтиринг, хола, — дейди Ляна хотинни супага таклиф этиб.

— Йўқ, раҳмат қизим... Мен сизларга колхозчилар юборган мана бу совғаларни олиб келувдим, — дейди қопни кўрсатиб.

— Совға?! — ҳайрон бўлиб, бир қопга, бир хотинга тикилади Ляна. — Қани, юринг, бирпас дам олинг, — деб қистайди Ляна ва ўзи супага кўрпача ёзади.

Коля айвондан хонтахтани келтириб қўяркан, аёлга салом беради. Ренат дастурхон ёзаркан, у ҳам саломлашади. Сарсенбой ошхонада қайнаб турган самовардан чой дамлаб келади, аёлга салом беради. Кейин «нон йўқ-ку» дегандай Лянага елкасини қисади. Ляна индамайди. Чой қуя бошлайди.

Хотин болаларнинг гап-сўзсиз билиб-билиб иш қилаётганларини кузатади. Ляна аёлга чой узатади.

Болалар бирин-кетин супага тўпланишади. Аёл қопни очиб, ҳовучлаб туршак, ёнғоқ олади, дастурхонга сочади.

— Олинглар!— дейди у.

Болалар аввалига тортиниб, бир-бирларига қараб олишади. Кейин хонтахтага яқинроқ ўтиришади. Ёнроқ-туршакка қўл узатишади. Аёл чойдан ҳўпларкан, дастурхонга узатилган қўлларга назар ташлайди. Туршакка қараб, жавдираб апил-тапил еяётган болаларнинг кўзларида, юзларида, бутун вужудида хурсандлик, қувончни кўради. Улар иштаҳа билан ейишаркан, юзларидан табассум аримайди, ора-чора миннатдор бўлиб, аёлга жажжи кўзларини тикишади.

— Олинг, қуруқ ичманг, хола,— дейди Ляна хотинга.

Леся ўзи еган туршакларнинг данагини чақиб келиб, ҳовучидаги мағзини меҳмонга узатади. Аёл Лесянинг қўлидаги мағизни оларкан, қизчанинг одоби, катталар ҳурматини ўрнига қўяётгани унга қаттиқ таъсир қилади. Ичидан эзилади-ю, сездирмасликка тиришади.

— Баракалла оппоқ қиз,— дейди аёл оҳиста.

Ляна яна чой қуйиб беради, аёл «раҳмат» деб ўрндан қўзғалади.

— Борай, анча йўл,— дея супадан тушиб, эшик томон юради.

— Бир оз ўтирсангиз бўларди, хола,— дейди Ляна ва қонга қараб олади.— Раҳмат хола, совға олиб келганингиз учун.

Болалар бирин-кетин «раҳмат» дейишади.

— Хайр, бўлмаса,— дейди аёл.

— Келинг хола, оймим тузалиб келганларида, ўтирадиган бўлиб келинг,— дейди Ляна.

— Раҳмат сизга, хола. Албатта келинг, ҳўпми?

— Хайр!— чуғурлашишади болалар.

— Хайр!— аёл одимини тезлатади.

Аравада ўтирган қиз онасининг авзойини кўриб, дўшпидаги туршагини бекитади.

Аёл алланима ҳақида ўй суради. Кейин бирдан дўшпини олади, жаҳл билан қизининг ҳовучидаги туршак, данакларни ҳам тортиб олиб, дўшпига ташлайди-да, дўшпини кўтариб, жадал юриб кетади. Эшикдан киради-ю, Лянага дуч келади.

— Мана буни ҳам олинглар, қизим.— Хотин ўзича гудуллайди.

— Нега хола, шу олиб келганингиз ҳам бўлади...— дейди Ляна қўлларини орқасига яшириб.

Аёл тўғри супага боради-да, ёнғоқ-туршакни дастурхонга тўкиб, шопганича чиқиб кетади.

* * *

Касалхона. Бемор аёллар ётган кичик палата. Уртадаги каравотда кўзлари ич-ичига тушиб кетган, юзлари сўлгин Фотима опа қимир этмай шифтга тикилиб, мўлт-мўлт йиғлаб ётибди. Унинг ёнидаги каравотда ёстиқни орқасига қўйиб, ёнбошлаб ўтирган кексароқ рус аёли Фотима опани юпатади:

— Йиғламанг опа, йиғламанг... Касалсиз... сизга йиғлаш мумкин эмас.

— Ботирим юрагимни узиб кетди...

— Тўғри, бошимдан ўтган, биламан... Ҳа, уруш ўлсин. Бир ҳафтада ҳам отасидан, ҳам ўғлимдан жудо бўлганман... на чора... Кўз ёшининг фойдаси йўқ...

Палата эшиги қия очилиб, мўралаган Коля, унинг орқасида Ляна, Георгий, Остап ва бошқа болалар кўринади, Фотима опа секин бошини кўтариб, болаларга сездирмаслик учун кўз ёшини артади.

— Кела қолинглар,— дейди Фотима опа уларга.

Болалар бирин-кетин палатага кириб, сиқилишиб туришади.

— Тузукмисиз, ойи?— дейди Ляна.

— Тузук бўлиб қолдингизми, ойижон?— дейди Леся ва қўлидаги бир даста райҳонни онасига тутқазади. Фотима опа райҳонни ҳидлайди.

— Яхши бўлдингизми, ойи?— сўрайди Коля.

Болалар ҳаммалари, бирин-кетин саломлашишади.

Ляна каравот ёнига ўтиб, онага олиб келган овқатини тумбочкага қўйиб, унда турган нарсаларни саранжомлайди.

Палатадаги беморлар болаларга қизиқиб қараб қолишади.

— Ўзларинг тинч ўтирибсизларми?— дейди Фотима опа ўзини дадил тутиб.

— Ойи-чи, ойи,— деди ҳовлиқиб Сарсенбой,— дамни катта бир заводга ишга олишипти.

— Эшитдим, ўғлим.

— Яхши-ю, мени киритмас экан-да,— дейди хўрсиниб Сарсенбой.

— Ойи-чи, ойи, жуда кўп хат келяпти... Кечаям келувди, бугунам келди,— дейди Остап.

— Посилкалар ҳам келяпти... Биттасини очсак ичидан консерва билан қўғирчоқ чиқди,— дейди Георгий.

Леся севиниб, қўлидаги қўғирчогини кўрсатади:

— Мана ойи, жуда чиройли, қаранг...

— Посилкаларни йиғиб қўйяпмиз,— дейди Коля — сиз тузалиб борганингизда очамиз...

— Яхши. Хатларда нима ёзишипти?— сўрайди Фотима опа.

— Эшитасизми, ойи?— дейди Коля чўнтагидан бир даста хатни чиқариб ва битта конвертни очади.

— Қани, ўқи-чи...

Коля хатни ўқий бошлайди.

«Хурматли Фотима опа, Маҳкам ака! Уруш туфайли етим қолган турли миллат болаларидан ўн тўрттасини бағрингизга олиб, оталик, оналик қилганингиздан беҳад хурсандимиз. Халқимиз сизлар каби ҳиммати зўр, ажойиб фазилатли кишилари билан фахрланади. Бу юксак инсонийлик барқарор экан, бизни ҳеч қандай душман енголмайди. Меҳр тўла қайноқ қалбларингиз болаларга бахт бериптими, буни ўғил-қизларингизгина эмас, бутун эл-юрт қадрлайди...»

Нотаниш кишидан келган бу хат Фотима опани тўлқинлантириб юборади. Унинг юзида фахр ва қувонч кўрамиз.

— Тагин эшитасизми?— дейди Коля иккинчи хатни очиб.

«Ёшим анчага бориб қолган. Ожизман. Фронтдаги ўғлимга деб шу қўлқопни тўқувдим. Ўғлим ҳалок бўлди.... Қадрдонларим, ўғлимга ўқшаганларнинг болаларини тарбияга олибсизлар, шулардан бири кияр деб қурбим етган шу совғани юбордим...»

Палатага ҳамшира киради.

— Бўлар энди, чарчатиб қўясизлар,— дейди у болаларга.

Болалар хайрлашиб, секин-аста палатадан чиқаркан, онадан кўз узиша олмайди.

— Хайр, ойи,— дейди Леся.

— Хайр, тезроқ тузалинг, — дейишади Саша, Лёша.

Болалар чиқиб кетишади. Бир оз ўтгач, эшик яна очилади. Лёва кўринади. Кетгиси келмай, онасига қараб, мўлтиллаб тураверади. Фотима опа уни имлаб чақиради. Ёнига келган, Лёванинг юзидан ўпади.

— Бор, акаларингдан қолма. Омон бўлинглар.

Лёва чиқиб кетади. Аёл Фотима опага дейди:

— Қаранг, қандай яхши болалар... Шуларнинг бахтига омон бўлинг...

Боя юрак-бағри эзилиб, йиғидан ўзини босолмаган она ҳозир енгил тортиб, ширин хаёлларга ғарқ бўлиб ётарди.

* * *

Ляна Марикани чўмилтириб турганида, эшикдан қўлида қопчиқ кўтарган, кўринишидан анча йўл босиб чарчаган аёл кириб келади. Ҳовли ўртасида тўхтаб, олазарак бўлади.

— Келинг, хола, — дейди Ляна аёлга салом бериб.

— Бола олган темирчининг уйи шуми?

— Ҳа.

— Болалар қани?

— Ким керак эди, хола?

— Қизим... Дзидра... қани?

— Вой, улар анави, — дейди Ляна Марикани чойшабга ўрай туриб, — бизга анави, дадам ишлаётган заводдан ер беришган, буғдой экувдик, ўша ерда бошоқ теришяпти...

— Қаерда, узоқми? — дейди аёл жонсарак бўлиб.

— Шошманг, хола... Сиз укамга қараб туринг, мен бериб, айтиб келаман. — Ляна чойшабга ўроғлик Марикани аёлга тутқизади. Аёл чақалоқни бағрига босади.

Ляна чопиб кўчага чиқиб кетади.

* * *

Болалар Маҳкам акалар оиласига ажратилган ерда экилган буғдой бошоқларини териб юришибди. Ляна ҳовлиқиб, уларга яқинлашади.

— Дзидра, ойинг келди, — дейди у шошиб.

Дзидра шошиб қолади. Ишонқирамай Лянага қараб бақрайиб тураверади.

— Юр, вой, ростдан ойинг келди, дейпман-а.

— Ойим?!

— Ҳа, ойинг, ўзингнинг ойинг келди, юр!

Дзидра Лянанинг гапига энди тушунгандай терган бошоқларини беихтиёр халтага бўшатади. Ляна тоқати чидамай унинг қўлидан ушлаб судрайди. Икковлари чошиб кетишади. Бошқа болалар ҳам уларнинг кетидан чопишади.

Болалар кўчани бошларига кўтариб, шовқин солиб келишмоқда. Улар ҳовлига кириб боришади. Марикани кўтариб юрган аёлни кўришади. Тўхтаб қолишади. Ляна аёлнинг қўлидан укасини олади. Аёл болаларга бирма-бир тикилиб чиқади. Ҳайрон бўлган Ляна Дзидранинг қўлидан ушлаб, кўрсатади.

— Мана Дзидра, хола,— дейди у.

— А? Йўқ, бу эмас,— дейди аёл ҳафсаласи пир бўлиб ва оҳиста қопчиғини кўтаради.— Кечиринглар...

Аёл битта-битта қадам ташлаб, чиқиб кетади. Болалар ҳайрон бўлганларича унинг орқасидан қараб қолишади.

* * *

Касалхона эшиги олдида Фотима опа кузатгани чиққан ҳамширанинг қўлини сиқиб хайрлашади.

— Раҳмат сизга,— дейди Фотима опа.

— Соғ бўлинг, сира дард кўрманг,— дейди ҳамшира ва кўчанинг нариги томонидан келаётган бир тўда болаларни кўрсатади.

— Ана келишяпти.

Болалар чошиб келиб, шовқин солиб, Фотима опани қучоқлаб олишади. Орқада Марикани кўтариб келаётган Маҳкам ака ҳам хотинига яқинлашади, қўлидаги чақалоқни ўз ҳолига қўяди. Фотима опа чўккалаб Марикага қўл узатади.

— Қани, қани, кела қолсин,— деркан, чақалоқ бир-икки қадам ташлайди, Фотима опа уни қучоқлаб олади.

— Вой пўпочимдан айланай,— дейди Фотима опа ўрнидан туриб.

Касалхонада узоқ ётиб қолган, очиқ ҳаво, ёқимли шабадада роҳатланиб, чехраси ёришиб бораётган Фотима опа болалари орасида Ренатни кўрмайди.

— Ренат қани?— сўрайди у Лянадан.

— Уй пойлаб қолди,— дейди Ляна.

Фотима опанинг кўнгли тинчийди.

* * *

Бувниса хола девордан ҳовлига қарайди, ҳеч кимни кўрмайди.

— Ҳой, ким бор?— дейди у.— Вой, қаёққа кетишибди булар?

— Ойимни олиб келгани кетишди,— дейди дарахт устида қушга уя қилаётган Ренат.

Бувниса хола чўчиб тушади, ёқасини очиб, кўкрагига туфлайди.

— Нечук сен бормадинг?— сўрайди у.

— Уй пойлаб қолдим,— дейди Ренат.

— Ҳа, совғаларни пойлаб ўтирибман, дегин... Тузук... тузук... Ойинг бу совғаларни кўриб, хурсанд бўлар-а?

— Бўлмасам-чи!..— дейди керилиб Ренат.

— Бўлсин, бўлсин, ойинг ҳам анча қув. Қаердан нима чиқишини билади,— дейди ҳасад билан Бувниса хола.

— Нима чиқишини, хола?— тушунолмай сўрайди Ренат.

— Ҳа, сен боласан, тушунармидинг... Бойлик ортираман деб, сенларни олган-да. Бекорга олармиди...

Ренат индамай ўйланиб қолади. Бувниса хола девордан пастга тушади.

* * *

Эр-хотин ёнларида болалар билан ҳовлига кириб келишади. Маҳкам ака қўлида ухлаб қолган чақалоқни беланчакка ётқизиб, тебрата бошлайди.

Леся севинганича онасига уйнинг бир чеккасига таҳлаб қўйилган яшиқлар, халтачалардаги посилкаларни кўрсатади:

— Қаранг ойн, жуда кўп-а. Энди очамиз,— дейди хурсанд бўлиб.

— Мана бу Куйбишевдан, — дейди Витя.

— Буниси Москвадан, Николаев юборибди, — дейди Сарсенбой.

— Ёқутистондан ҳам юборишибди-я! — дейди Георгий.

Остап токчада тахлоглик турган бир даста хатни кўрсатади.

— Тўрт юз ўттизтага етди, ойи, — дейди у.

Фотима опа посилкаларни бир-бир кўздан кечириб туриб, Остап узатган хатларни қўлига олади, уларга тикилади. Болалардан сўрайди:

— Жавоб ёздингларми?

Болалар жимиб қолишади.

— Йўқ, — дейди секин Лёва.

— Шундай оғир пайтда ўз ризқи насибасидан нлиниб, совға-салом юборишса, меҳрини битиб хатлар йўллашса-да, сизлар жавоб ёзишни ҳам ўйламанлар! Уят эмасми?

— Мен ёзаман, ойи, — дейди ҳовлиқиб Сарсенбой, — тагин кўп-кўп посилкалар юборинглар, деб ёзаман.

— Йўқ, — дейди Фотима опа, — уят бўлади-я. Раҳмат денглар, хурсанд бўлдик денглар, салом айтинглар, хўпми?

— Хўп, — дейди Георгий. — Шундай деб ёзамиз.

— Ёзинглар. Ҳозироқ ёзинглар, — дейди Фотима опа.

Болалар хат ёзишга ўтиришади. Фотима опа дарахтдан сакраб тушган Ренатни кўради. Айвонга чиқади.

— Шу ердамидинг? — сўрайди она. Ренат жавоб бермайди.

— Ҳой, нега миқ этмайсан?

Ренат индамайди, Фотима опа ҳайрон бўлади.

— Салом қани, ўғлим?

Ренат бошини эгиб туриб, дейди:

— Ўғлим деманг, мени.

— Нега?

— Бойлик орттиришга олган экансиз-да, бизларни.

— Қанақа бойлик?

— Ана, ҳамма посилка, совғаларни босиб қўйибсизлар-ку...

— Вой, шўрим, кимдан чиқди бу гап?.. Нимага индамайсан?— дейди Фотима опа титроқ босиб.

Ренат индамайди.

Хотинининг авзойини кўрган, Ренатнинг гапларини эшитган Маҳкам ака унинг ёнига келиб, Фотима опани юпатади:

— Сен уринма, узилиб қоласан,— дейди ва ўзини босолмай Ренатга гапиради.

— Қаёқдан келди бу фикрлар сенга? Қандай юзинг чидади шу гапни айтишга? Ота-онанг сенларни деб бошини баркаш, қўлини обкаш қилса, ўлган тирилганига қарамаса-да, ҳаммасини кўриб-билиб туриб, шу гапни айтсанг... Онангнинг қалбини билолмаганингга ачинаман. Оиламиз шаънига доғ туширмоқчисан, уятсиз!

Марика йиғлайди, Маҳкам ака беланчакни тебратиб бошлайди. Ренат кўчага чиқиб кетади. Унга разм солиб турган Витя кетидан чиқади.

— Қаёққа, Ренат?— дейди Витя йўлкада кетаётган Ренатга.

Ренат орқасига ўгирилади, жаҳл билан қўлини силтайди.

— Қаёққа кетяпсан?— қичқиради Витя.

— Қаёққа хоҳласам, шу ёққа,— дейди Ренат.

— Ренат! Ренат!— деб яна қичқиради Витя.

Ренат орқасига қарамай, кўчанинг муюлишига ўтиб, кўздан ғойиб бўлади.

Витя ҳовлиқиб ҳовлига кириб келади:

— Ойи, дада, Ренат кетиб қолди!

Эр-хотин югуришиб, кўчага чиқишади.

— Қаёққа кетди?— сўрайди Фотима опа.

Витя Ренат кетган томонни кўрсатади. Эр-хотин анча жойгача югуриб боришади. Ренат кўринмайди. Фотима опа эрига қарайди.

— Қилган ишингиз бор бўлсин... Нима девдингиз?— дейди ташвишланиб у.

Маҳкам ака индамайди.

— Қаёққа кетиб қолдийкин?— Фотима опа шундай деб, олазарак бўлиб, Ренатни қидириб кетади.

Маҳкам ака ўйлашиб қолади. Кейин бир қарорга келгандек, ўтиб бораётган машинага қўл кўтаради. Машина тўхтамайди. Маҳкам ака ўтиб бораётган аравага яқинлашиб, аравакаш билан гаплашади. Арава

орқасига қайрилиб, Маҳкам аканинг эшиги ёнига келиб тўхтайди.

— Қани Георгий, Коля, Остап, қопларни кўтаринглар, — дейди Маҳкам ака айвон ёнига бориб ва ўзи катта бир қопни орқалаб олади.

— Қаёққа олиб борамиз, дада? — қизиқиб сўрайди Саша.

Маҳкам ака индамайди.

— Бозоргадир-да, — дейди Витя.

Коля, Георгий, Сарсенбой, Витялар посылкада келган буюмлар солинган қопларни биргалашиб кўтаришиб аравага олиб чиқишади.

— Қани, юринглар ҳамманглар, — дейди болаларга Маҳкам ака.

Аравага қоплар ортилиб, кичик болалар устига чиқиб олишади. Маҳкам ака араванинг олдида боради. Эшигидан чиқиб турган Бувниса хола арава орқасидан қараб қолади.

* * *

Арава болалар уйи дарвозаси ёнида тўхтайди.

— Ие, болалар уйи-ку бу? — дейди Витя.

Ичкаридан кексароқ тарбиячи аёл чиқиб келади:

— Келинг, қўшни!

— Болаларингизга совға келтиришди булар, — дейди Маҳкам ака ўз болаларини кўрсатиб.

Отасининг гапига қулоқ солиб турган Саша Витяга дейди:

— Бозор, бозор девдинг, мана бозор...

* * *

Йўлда кетаётган Фотима онага ботинка-этик мойловчи чўлоқ йигит салом беради.

— Бардаммисиз она, йўл бўлсин?

— Ренатни кўрмадингизми, айланай? — деб сўрайди Фотима она.

— Йўқ, кўзим тушмади, — дейди мойловчи.

Фотима она йўлка бўйлаб юриб кетади.

Болалар уйининг катта зали. Бир чеккада қоплар, яшиқлар. Халгачалардаги совғалар ёнида Георгий, Остап, Сарсенбой, Ляна туришибди. Улар қаршиларида тўпланиб турган юздан ортиқ болага совғаларни улашишмоқда. Қоплар ёнида Саша, Лёша, Лёва, Зина, Дзидрани кўрамиз.

Георгий қопдан бир қўлқоп чиқаради. Бир болага узатади.

— Раҳмат,— дейди бола.

Остап қўлидаги шимни новча болага беради.

— Раҳмат ака,— дейди бола қувониб.

Сарсенбой бежирим бир ботинкани қиз болага узатади. Қизча севиниб, кулади.

— Раҳмат, сизга,— дейди қиз.

Болаларнинг қувноқ шовқин-суронлари зални қоплайди. Совға олаётганларнинг чеҳраларидаги кулги-хурсандликни кўриб, мамнун бўлган Маҳкам ака Витяга дейди:

— Ҳа, ие, очмайсанми?

Витя ёқинқирамай қопнинг оғзини маҳкамроқ ушлаб олади. Индамай тураверади. Бир болаларга қарайди, бир қопга.

— Ҳа, нима қилиб турибсан?— дейди Маҳкам ака.— Болаларнинг хурсанд бўлаётганини кўряпсанми?! Оч, ўз қўлинг билан улаш, сенга ҳам раҳмат дейишади...

Витя ҳали совға олмаган, бир чеккада хомуш турганича унга умид кўзларини тиккан болаларга қараб олади.

— Бўл, ўғлим, оча қол!— дейди Маҳкам ака, Витя оҳиста қопнинг оғзини очаркан, болалар уни ҳам ўраб олишади. Витя қопдан қўлига чиққан биринчи буюмни — қулоқчинни бергиси келмай бир дақиқа ушлаб туради.

— Менга бера қолинг, ака,— дейди бир бола.

Витя қулоқчинни болага беради.

— Раҳмат, ака,— дейди бола.

Витя қўлига чиққан қўйлакни бир қизга узатади.

— Раҳмат, япанг,— дейди қиз кулиб.

Жажжи бу қизнинг юзидаги қувонч Витяга таъсир қилади. У ҳам кулиб қўяди. Кейин қизиқиб кетиб, кийим-кечакларни бирин-кетин улашади.

— Раҳмат, ака...

— Яшанг Витя ака...

Совғалар тугаб, қоп бўшайди. Қоп билан бирга Витянинг ўзи ҳам бўшагандай — энди унда қизганчиқликдан асар қолмагандай. Совғаларини кўз-кўз қилиб, қувониб турганларга тикилиб қолади. Ёнига келган бир болага «Ма, сенга!» деб бўш қопни узатади. Болалар кулишади.

* * *

Шаҳарнинг гавжум кўчаларидан бири. Саф тортиб, шиддатли қадам ташлаб ўтиб бораётган солдатларнинг жанговор қўшиқ садолари кўча говурини босиб, ҳамманинг диққат эътиборини ўзига тортади. Йўлкада Ренатни қидириб бораётган Фотима опа солдатлар орқасидан қараб қолади. Ренатнинг ташвиши устига Ботир эсига тушиб кетади, ўй суриб қолади.

Фотима опа эшиги теппасига «Милиция бўлими» деб ёзилган бинога кириб кетади.

* * *

Болалар тўпланган шу залнинг ўзидаёқ ҳаваскорларнинг концерти бошланиб кетади. Олти-етти ёшлар чамасидаги жажжи бир қиз ўртага тушиб, скрипка жўрлигида лирик украин қўшиғини айтади. Қиздан кейин Дзидра ўртага чиқади. У, ҳаяжон билан Ғафур Ғуломнинг «Сен етим эмассан!» шеърини ўқийди:

Сен етим эмассан,
Тинчлан, жигарим,
Қуёшдай меҳрибон
Ватанинг — онанг,
Заминдай вазмину
Меҳнаткаш, мушфиқ
Истаган нарсангни тайёрлагувчи
Халқ бор — отанг бор.
Чўчима жигарим,
Ўз уйингдасан....

Бу ерда
на гурбат,
на офат,
на ғам.

Бунда бор:
ҳарорат,
муҳаббат,
шафқат
Ва меҳнат юннини кўрамиз баҳам,
Сен етим эмассан,
Ухла жигарим.
Бу ерда музлаган
Аждар ҳалқумли
Ваҳшат тўпларнинг
Қаҳқаҳаси йўқ.
Бу ерда — одамзод
шаклида юрган
лаънати девларнинг
манфур, юқумли,
мараз намойиши
тополмас ҳуқуқ.

Дзидра шу ерга келганда тўхтаб қолади, буёғини эсидан чиқариб, қаттиқ ҳаяжонга тушади. Тинглаётган болалар аввалига жим туришади-да, кейин шивир-шивир бошланиб, ҳаммалари декломация айтаётган Дзидрага ёрдам бериш ташвишига тушишади. Бўйдор бир бола шартта ўртага тушиб, дўриллаган овоз билан шеърнинг давомини ёддан ўқий бошлайди:

Улуғ жанг кунидир,
Жанги, беомон,
Лашқар деган ахир
Бехатар бўлмас,
Отанг ўлган бўлса,
Қайгурма қўзим,
Кўзим усти
Миннатинг бошимга дурра.
Шу сорлом ҳавода
Саломат — омон,
Хўрсинмай, эркинлаб
Ола бер нафас.
Эй, улуғ наслимнинг
Юраги, жони,

Кипригингга илинмас
Йигидан зарра.
Сен етим эмассан,
Ухла жигарим.

Бола ўқиркан, Дзидранинг кўзлари ёшга тўлиб,
эсидан чиқариб қўйганининг аламига чидолмай тура-
ди. Бола буни пайқаб «хоҳласанг ўзинг давом этти-
ра қол» дегандек унга имо қилган эди, Дзидра буни
тушуниб дарров қолган жойидан илиб кетди:

Нега чўчиб тушдинг?
Мурғак тасаввур,
Гўдак хаёлингга
Нималар келди?
Валки Одесс даҳшати,
Керчь фожнаси,
Ёввойи махлуқлар.
Қонхўр ваҳшийлар...
Маммаси кесилган
Шўрлик онангнинг
Пажмурда гавдаси
Кўзинг ўнгида
Бутун даҳшати-ла
Акс этар энди.
Онанг хўрландими,
Отанг ўлдими,
Сен етим қолдингми,
Қайгурма қўзим,
Кўзим усти,
Миннатиң бошимга дурра...

Уқий бошлади-ю, болалар орасида яна шивир-ши-
вир кучайиб кетди. Дзидра шеърнинг ўртасини қол-
дириб кетганди. Бояги бола қўли билан имо қилиб,
ёнида турганларни туртиб, чимчиб болаларни тинчитиб
турди. Болаларнинг бесарамжон бўлаётганига кўзи
тушган Дзидра яна янглишиб, бир зум тўхтаб қолди.
Бу галги тўхташида чақнаган кўзларида ёшмас, ғазаб,
нафрат алангаланарди, дадиллик билан ўқирди шеър-
ни. Бўлмади, бир неча сатрдан кейин яна ҳаяжон бос-
ди, охирига етказа олмади. Концертни олиб бораётган
конференансье имоси билан рақс эълон қилинди. Чил-
дирма садоси ҳамма ола-говурни босиб кетди.

Куни бўйи шаҳар кезиб ҳориб-чарчаган Фотима опа кечга томон уйига қайтади. Эшигига яқинлашаркан, Бувниса хола билан қўшни хотинларнинг гаплашиб турганини кўради.

— Ҳа, топдингизми? — сўрайди Бувниса хола.

— Йўқ, — дейди Фотима опа ва уйига кириб кетади.

— Бечора, — ачиниб, Фотима опанинг орқасидан қараб қолади қўшнилардан бири, — холини қаранг, болалар ташвиши билан ўзини анча олдириб қўйди-я.

— Қийин бўлса, роҳатини кўряпти! — дейди Бувниса хола, — озмунча совғалар келдимини!..

— Келгани билан гўрига ортиб кетармиди, болаларига яратади-да...

— Болаларига эмиш!.. Бозорга олиб кетишди! Ўзим кўрдим! — дейди Бувниса хола.

— Қўйинг-э, болаларни олганда бойликни ўйлаганмиди? — дейди қўшни хотин.

— Бўлмаса шунча бола олармиди?

— Нималар деб валдираялсиз, Бувниса, — дейди болалар уйининг мураббияси, — гапнинг гапдан фарқи бор, етмиш икки нархи бор, дейдилар. Оғзим бор деб, вайсайверасизми...

— Ҳой, ҳой, нега менга ёпишасиз? Кўрганимни айтялман-да... Э, тавба-е... — дейди ўзини оқлаб Бувниса хола.

— Нимани кўрдингиз? Мана мендан сўранг... Ўзим тепасида бўлдим... Маҳкам ақа бутун совғаларини болалар уйига олиб борди. Болаларининг ўзлари улашишди...

— А, ростми? — дейди Бувниса хола. — Йўғ-э, шунча совғани-я?..

Қўшни хотинлар Бувниса холага нафрат билан тикилишади.

— Тухмаг-ку бу, а! Бировни ёмонлашдан нима наф топасиз, а? — дейди хотинлардан бири.

— Етимларнинг бошини силаб, ўзи емай едириб, киймай кийдириб боқаётган одамга шундай дейишга қандай тилингиз борди? — дейди иккинчи аёл.

— Ҳой, нега менга ёпишасизлар? — дейди Бувниса хола.

Мураббия жаҳл билан Бувниса холани койийди:

— Садқаи қўшни кетинг-э... Ҳиммати зўр, қалби пок, эл-юрт ҳурматиға сазовор бўлган кишиларға туҳмат қиляпсиз-а! Уят эмасми?.. Шуни билиб қўйингки, бу оилани биз бошимизга кўтарамиз, унинг қордек покиза, тоғдек улкан орзу-мақсадларига гард юқтиргани қўймаймиз...

Мураббия ўзини сал босиб, ёнидаги аёлларға қарайди:

— Юринглар, кириб Фотиманинг кўнглини сўрайлик, боласини топишиға кўмаклашайлик,— дейди.

Мураббия, қўшни хотинлар олдинма-кетин Фоти-ма опанинг уйига кириб боришаркан, эшиги олдида якка қолган Бувниса хола ялиниб-ёлвориб, жаврайдди:

— Ҳой, мен ундоқ демоқчимасдим...

* * *

Кўмир ортилган арава Бувниса хола эшиги олдида тўхтайди. Аравакаш отни чиқариб, кўмирни арава-саси билан тўкади. Бувниса хола пул санаб аравакашга беради.

— Барака топкур, ҳеч кимим йўқ, ташиб бера қолинг,— ялинади Бувниса хола.

— Эшлик сўм берасиз,— дейди аравакаш.

— Вой, пулим йўқ, йигирма сўм берай.

— Қўйинг-э,— дейди аравакаш ва отини аравага қўшиб, устига чиқади.

Бувниса хола кўмир кўтариб, уйига кириб кетаётганида ишдан қайтаётган Маҳкам ака уни кўриб қолади. Кўмирга бир назар ташлаб, уйига кириб кетади. Ҳовлида Георгийга дейди:

— Уғлим, укаларингни ёнингга олиб, Бувниса холангнинг кўмирини ташиб беринглар, хўпми?

— Хўп бўлади,— дейди Георгий.

Болалар югуришиб, кўчага чиқишади.

Георгий Бувниса холанинг қўлидан челақни олади. Бувниса хола болаларни кўриб қувонади:

— Вой барака топкурлар-эй, ҳозир мен яна челақ топиб бераман.

Катта болалар челақларда, кичкиналар қўлларида кўтаришиб, кўмир ташишади.

Кўмирни ташиб бўлган болалар бирин-кетин уйдан чиқиб кетишади. Бувниса хола Сашани тўхтатади. Чўнтагидан бир сўм чиқаради.

— Ма, болам, писта олиб чақарсан,— дейди пулни узатиб. Саша пулни олгиси келади-ю, нима учундир ўйланиб қолади, ёнига ўгирилиб, эшик олдида турган Лянага кўзи тушади. Ляна «олма» дегандай лабини тишлаб, бош қимирлатади. Саша пулни олмайди.

— Раҳмат, хола,— дея эшиги томон кетади.

Бувниса хола қўлида бир сўмликни ушлаганича боланинг орқасидан анграйиб қолади.

* * *

Бувниса хола сабзавот солинган қопчиқни зўрға кўтарган ҳолда бозордан қайтаркан, кинотеатр олдида юкини қўйиб, нафас ростлайди. Шу пайт бир бола унга яқинлашади.

— Хола, билет оласизми?— деб сўрайди.

— Бошимга ураманми, билетингни,— дейди Бувниса хола.

Бола нарироққа бориб, Ренатга яқинлашади. Алланималар ҳақида гаплашишади.

Бувниса хола Ренатни таниб, унга тикилиб қолади. Ренатнинг ҳам кўзи унга тушади. Бувниса хола болани чўчитиб юбормаслик учун жойидан қимирламай меҳрибонлик билан юмшоқ муомала қилади:

— Ренатмисан?.. Уялмайсанми, а? Онанг бечора касал ҳолига қарамай қидирмаган жойи қолмади-я!.. Қаёқларда санқиб юрибсан?..

Ренат бир Бувниса холага, бир болага қарайди.

— Киминг?— деб сўрайди бола.

— Қўшнимиз,— дейди Ренат.

Бола Бувнисага ўтирилади.

— Нима ишинг бор, бормайди уйинг!

Бувниса хола аста-секин Ренатга яқинлашади.

— Нега бормас экан, сенга ўхшаганмас! Уйи бор, ака-укалари бор... Ренат болам, менга қара, ҳамма айб менда... Мен эсини еган кампир қаёқдаги гапларни сенга айтиб, дилингни хира қилдим... Ҳаммаси бўлмагур гап... Юр уйингга, болагинам, ўзинг ақлли-

сан-ку... — Бувниса хола шундай деб, Ренатнинг қўлидан ушлаб олади.

Ренат тихирлик қилади. Бувниса хола унинг қўлидан тортиб турганида, милиционер кўринади.

Бола Бувниса холага ўшқиради:

— Ҳой, кампир, нега уни судрайсан?

Бувниса хола жеркиб беради:

— Жувонмарг, сен нега аралашасан? Ҳой, милиция болам, мана буни ушланг, билет сотиб юрибди, — дейди.

Милиционер болани ушлаб олади. Ренат милиционерга бир қараб қўяди-да, чўчиб, қўлидан ушлаб олган Бувниса хола билан кета бошлайди.

* * *

Маҳкам акаларнинг кўчаси. Бувниса хола олдинда, унинг қопчигини кўтарган Ренат орқада келмоқда.

Эшик олдида турган Саша чопиб уйга киради.

— Ойи, дада, Ренат келяпти! — дейди ҳовлиқиб.

Болалар ҳаммаси шовқин солиб, эшикка югуриб чиқишади. Маҳкам ака, Фотима спа ҳам чиқади. Улар ёнма-ён келаётган Бувниса хола, Ренатга тикилиб қолишади.

— Ассалому алайкум, қўшни, — дейди Бувниса хола ва Ренатнинг қўлидан қопчиқни олиб, тўғри уйига кириб кетади, эшигини ёпиб, тирқишидан мўралаб туради.

Эшикларининг олдига чиққан қўшни аёллар, ўтиб бераётган одамлар тўхтаб қолишади. Гилдирак ўрнатилган тахтакач аравачасини гилдиратиб келаётган этик мойловчи чўлоқ ҳам йўлкада тўхтаб қолади. Боланинг топилгани уй эгаларинигина эмас, қўшнилари, ҳаммаҳаллаларнинг қувончига айланади.

Болалар бир ота-онага, бир Ренатга қарашади.

— Ҳа, ўғлим, келдингми? — дейди Ренатга Маҳкам ака ва уни эркалаб, энсасига секин шапатилайди. — Сени қара-я!..

Болалар кулиб юборишиб, Ренатни қучоқлаб олишади, севинишади. Маҳкам ака ҳам кулиб қўяди. Улар ҳаммаси хурсанд бўлиб, бирин-кетин ҳовлига кириб кетишади.

Бувниса хола эшигидан чиқиб, қўшни хотинларга кўзи тушади. Улар олдида юзи ёруғ бўлганидан мамнунланиб, ғурур билан дока рўмолининг учини елкасига ташлаб, ҳовлисига киради. Чўлоқ унга кулиб қараб қўяди-да, аравачасини визиллатиб кетади.

* * *

Кўчада нафаси оғзига тиқилиб, Салтанат келмоқда. Оғир сумкаси тез юришига халақит беради, пешонасидан, бўйнидан оқаётган терни артиб улгуролмайди, қўлидаги телеграммага қараб-қараб қўяди.

Салтанат Маҳкам акаларнинг ҳовлисига чопиб киради. Киради-ю, беихтиёр:

— Опа, суюнчи!— деб бақриб юборади.

Ошхона томондан келган Фотима опа нималигига тушунолмайди. Салтанат Фотима опани маҳкам қучоқлаб олади, сумкаси елкасидан сирғилиб тушиб, хат, газеталар ерга сочилади.

— Ботир акам, Ботир акам келяптилар...

Фотима опа ҳушидан кетади, Салтанат суяб қолади...

* * *

Ҳовли ўртасида ҳозиргина келган Ботир турибди. Қўшнилари, болалар уни ўраб олишган. Фотима опа ўғлининг бошидаги фуружкасини олиб, шивели билан бирга устундаги қозиққа илади. Айвон тахмонида турган беқасам тўнни ўз қўли билан ўғлига кийгизади. Маҳкам ака ҳали тахи бузилмаган чуст дўппининг каржларини очиб, ўғлининг бошига кийгизиб қўяди.

— Синглинг Ляна сенга атаб тикувди, ўғлим... Шукур. Уйимиз тўлди, бағримиз бут бўлди. Ишқилиб тинчлик бўлсину, укаларингнинг роҳатини кўрайлик-да...

— Қани, айвонга!— дейди Фотима опа севинч ёшларини артиб.

Айвон атрофини қўшни хотинлар, эркаклар ўраб олишган. Ўртада гимнастёркасининг ёқасини ечиб Ботир ўтирибди. Фотима опа ҳам, Маҳкам ака ҳам унга тикилганларича қотиб қолишган. Қўшнилари Бо-

тирни ўз ҳолига қўймай бири олиб, бири қўйиб гапга солишади. Ботир қайси бирига жавоб қилишни билмайди.

— Ун тўрт ой қуршовда қолдик...

Леся Ботирнинг ёнидан жилмай, гимнастёркасидаги медалларини ўйнаб ўтирибди.

Саша, Лёшалар ҳам медалларга ҳавас билан тикилишади. Ляна хонтахтани келтириб, дастурхон ёзади.

Супанинг пастиди, дарахт тагида ўтирган Остап, Сарсенбой, Георгий, Дзидра, Ренат, Колялар нимадир деб пичирлашмоқдалар.

— Энди акам уйланадилар, хотинлари чақалоқ туғиб беради... Ойим айтганлар...— дейди Зина.

— Бизлар нима қиламиз энди, Коля. Акам келдилар...— дейди хомуш Витя.

— Рост. Мен ҳам шуни ўйловдим,— дейди Остап.

Болалар ташвишланиб, бош эгиб қолишади. Коля бир нима демоқчи бўлиб турганида, айвондан Фотима онанинг овози эшитилади:

— Ҳой, у нима ўтириш, акангнинг ёнига келинлар, дастурхонга келинлар. Мана Ботиржон, укаларингнинг ҳаммаси ҳам сенга ўхшайди, қара...

Супа тагида ўтирган болалар севинишиб, ўринларидан туришади, айвонга бориб, хонтахта атрофига сеқилишиб ўтиришади.

Фотима опа катта лаганда шафтоли олиб чиқиб, дастурхонга қўяди.

— Олинглар, муздаккина. Соғингандирсан, Ботир...